

ANADOLU AKADEMİ
SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

Cilt / Volume:3

Sayı / Issue:1

ISSN:2667-5471

Yıl/ Year: 2021

ANADOLU AKADEMİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANADOLU AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN 2667-5471

Cilt 3 / Sayı 1 / Ocak 2021

İMTİYAZ SAHİBİ

Doç. Dr. Mustafa KARACA

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Baş Editör

Doç. Dr. Mustafa Karaca / Anadolu Üniversitesi – Editör

Doç. Dr. Özgür Demirtaş / Kayseri Üniversitesi – Teknik Editör

Dr. Öğr. Üyesi Ali Bayram / Samsun Üniversitesi – Sorumlu Editör

Dr. Öğr. Üyesi Aslı Geylan / Anadolu Üniversitesi – Editör

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Yayın Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Mustafa Karaca / Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür Demirtaş / Kayseri Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Bayram / Samsun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aslı Geylan / Anadolu Üniversitesi

YAZI VE REDAKSİYON KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi BOZKURT /Anadolu Üniversitesi

Öğr. Gör. Faruk SADIÇ / Erciyes Üniversitesi

Araş. Gör. Caner ÇAKI / İnönü Üniversitesi

Araş. Gör. Kübra Sultan YÜZÜNCÜYIL / Sakarya Üniversitesi

INDEX COPERNICUS CiteFactor
Academic Scientific Journals
INTERNATIONAL

Google
scholar

 asos
akademia sosyal bilimler indeksi

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. A. Asuman Akdoğan Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. A. Emre Demirci Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Anık Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver Tengilimoğlu Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Aydoğan Hacı Bayramı Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Farzand Ali Jan COMSATS Institute of Information Technology
Prof. Dr. K. Özkan Ertürk Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan Güllü Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kubilay Özyer Gaziosman Paşa Üniversitesi
Prof. Dr. Mahir Nakip Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Başar Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Marangoz Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sezai Türk Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Şükrü Akdoğan E. Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Metin Işık Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammad Zia-Ur-Rehman National Defence University
Prof. Dr. Murat Ercan Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin Güz Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Raci Taşçıoğlu Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar Salman Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir Rashid University of Salford
Prof. Dr. Ümit Arklan Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut Arslan Piri Reis Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu Öksüz İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Turan Demirel Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşad Emrah Yıldırım Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Mahir Hamidov AMEA Z. Bünyadov Serqşünaslıq İnstitut-Azerbaycan
Doç. Dr. Mustafa Karaca Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. N. Öykü İyigün İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Nilsun Sariyer Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Demirtaş Kayseri Üniversitesi
Doç. Dr. Rızvan Sulejmani Universiteti Nënë Tereza
Doç. Dr. Sema Polatçı Gaziosman Paşa Üniversitesi
Doç. Dr. Usman Ghani American University of Sharjah
Doç. Dr. Vasilis Leontitsis Brighton University UK-İngiltere
Doç. Dr. Zülfiye Acar Şentürk Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah Aydemir Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Bayram Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Geylan Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi A. Bahadır Darı Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ataullah Shah Allama Iqbal Open University
Dr. Öğr. Üyesi Ersin Diker Gümüşhane Üniversitesi
Dr. İsmail Yaprak Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE
Dr. Zeynep Öztürk Yaprak Erciyes Üniversitesi SBE

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Kamuran CERİT- Tangül AYTUR ÖZEN - Dilek EKİCİ..... 1-10

SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA YENİLİKÇİ KÜLTÜR ALGISININ ÇEŞİTLİ ÖRGÜTSEL DEĞİŞKENLER İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP OF INNOVATIVE CULTURE PERCEPTION OF HEALTH EMPLOYEES WITH VARIOUS ORGANIZATIONAL VARIABLES

Mehmet ÇANAKCI..... 11-19

EKONOMİK KALKINMADA TOPLUMSAL REFAHIN ÖNEMİ: KAMU POLİTİKASI ÖNERİLERİ

THE IMPORTANCE OF SOCIAL WELFARE IN ECONOMIC DEVELOPMENT: PUBLIC POLICY RECOMMENDATIONS

Simge ÜNLÜ - Furkan ÖZCAN..... 49-58

TWİTTER'DA KURUM KÜLTÜRÜ VE LİDERLİK PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

A CONTENT ANALYSIS ON CORPORATE CULTURE AND LEADERSHIP SHARES ON TWITTER

Fatmanur GÜDER - Musa GÜNGÖR - Polat YÜCEKAYA 59-76

COVID-19 SALGINININ TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİNİN YÖNETİM STRATEJİLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

ASSESSING THE IMPACT OF THE COVID 19 OUTBREAK ON CONSUMER BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF MANAGEMENT STRATEGIES

Mehmet EMSAL - Habil ŞENTÜRK 77-92

KUR'AN ve SÜNNETTE EMPATİK YAKLAŞIMIN YERİ

EMPATHIC APPROACH IN THE QUR'AN AND SUNNAH

Davud KAPUCU..... 93-104

TÜRK TARİHİNDE TOPLUMSAL EŞİTLİĞE BİR ÖRNEK: ARAP AHMET'İN HAYATI

AN EXAMPLE OF SOCIAL EQUALITY IN TURKISH HISTORY: THE LIFE OF ARAP AHMET

<i>Şura ÇETİN - Tuğsat ERCAN.....</i>	<i>105-121</i>
<i>OTİZME SAHİP ERGEN ÖĞRENCİLERİN UZAKTAN EĞİTİM DENEYİMLERİNİN EBEVEYN ARACILIĞI İLE İNCELENMESİ</i>	
<i>INVESTIGATION OF DISTANCE LEARNING EXPERIENCES OF ADULT STUDENTS WITH AUTİSM BY PARENTAL</i>	
<i>Surac BAYRAMOV - Ashı GEYLAN - Serap BENLİĞİRAY</i>	<i>122-139</i>
<i>X, Y ve Z KUŞAK ÇALIŞANLARININ ESNEK ÇALIŞMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI</i>	
<i>INVESTIGATION OF DISTANCE LEARNING EXPERIENCES OF ADULT STUDENTS WITH AUTİSM BY PARENTAL</i>	
<i>Elvin ABDURAHMANLI - Egemen BAĞIŞ</i>	<i>140-160</i>
<i>DİPLOMASİ TANIMI ve ULUSLARARASI KONJOKTÜRDE MEVCUT OLAN DİPLOMASİ TÜRLERİ</i>	
<i>DEFINITION of DIPLOMACY and TYPES of DIPLOMACY AVAILABLE in INTERNATIONAL CONJUNCTURE</i>	
<i>Deniz TURAN - Cem DEMİRCAN.....</i>	<i>161-176</i>
<i>KRİPTO PARALAR İLE TERÖR VE DİĞER İLLEGAL AKTİVİTELERİN FİNANSMANI</i>	
<i>FINANCING of TERROR and OTHER ILLEGAL ACTIVITIES with CRYPTO MONEY</i>	
<i>Mustafa KARACA - Tuğba MUTLU - Gamze GENCER</i>	<i>177-191</i>
<i>SİBER MAĞDURİYET: KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA</i>	
<i>CYBER VICTIMIZATION: A CONCEPTUAL STUDY</i>	

SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA YENİLİKÇİ KÜLTÜR ALGISININ ÇEŞİTLİ ÖRGÜTSEL DEĞİŞKENLER İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ¹

Kamuran CERİT*

Tangül AYTUR ÖZEN**

Dilek EKİCİ***

Özet

Bu çalışma sağlık çalışanlarının yenilikçi kültür algıları ile öz-yeterlik inançları, performans algıları, iş doyumları ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi inceleyen tanımlayıcı bir araştırmadır. Araştırmanın örneklemini kamu hastanesinde çalışan 206 sağlık personeli oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen, dört bölümden oluşan veri toplama aracı kullanılmıştır. Birinci bölümde demografik özellikler, iş doyumunu ve işten ayrılma niyetini ölçen sorular; ikinci bölümde 11 maddelik genel öz-yeterlik inancı ölçeği (Cronbach's alpha ,85); üçüncü bölümde iki boyutlu, 22 maddelik bireysel performans algısı ölçeği (Cronbach's alpha ,91); dördüncü bölümde yedi maddeden ve tek boyuttan oluşan yenilikçi örgüt kültürü algısı ölçeği (Cronbach's alpha ,81) kullanılmıştır. Verilerin analizinde; ANOVA, pearson korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışanların yenilikçi kültür algıları orta düzeyde (2,52±,76), öz-yeterlik inançları (4,17±,55) ve bireysel performans algıları (4,16±,49) yüksek düzeyde, iş doyumları (3,74±2,27) düşük düzeyde ve işten ayrılma niyetleri (4,52±2,72) orta düzeyde saptanmıştır. Çalışanların yenilikçi örgüt kültürü algısı ile öz-yeterlik inancı ($r = ,260, p < 0,01$) ve bireysel performans algısı arasında ($r = ,206, p < 0,01$) düşük düzeyde olumlu yönde, iş doyumunu arasında ($r = ,422, p < 0,01$) orta düzeyde olumlu yönde ve işten ayrılma niyeti arasında ($r = -,378, p = 0,01$) orta düzeyde olumsuz yönde ilişki bulunmuştur. Yenilikçi kültür algısının artması, çalışanların yüksek iş doyumunu, yüksek bireysel performans algısı, yüksek öz-yeterlik inancı ve düşük işten ayrılma niyetiyle ilişkilidir. Hastanelerde yeni bilgi ve teknolojilerin yanında, çalışanların yeniliklere uyum gösterebilecekleri, performanslarını ve iş doyumlarını artıracakları yenilikçi bir kültür kurulması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: yenilikçi kültür, öz-yeterlik inancı, performans algısı, iş doyumunu, işten ayrılma niyeti

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP OF INNOVATIVE CULTURE PERCEPTION OF HEALTH EMPLOYEES WITH VARIOUS ORGANIZATIONAL VARIABLES

Abstract

This study is a descriptive research examining relationship between health care professionals' innovative culture perceptions and self-efficacy beliefs, performance perceptions, job satisfaction, intention to leave. Sample of the study consisted of 206 health personnel working in a public hospital. Data collection tool consisting of four parts, which is developed by researchers, is used in the collection of data. In the first part, questions that measure demographic characteristics, job satisfaction and intention to leave; in the second part, 11-item general self-efficacy belief scale (Cronbach's alpha .85); in the third part, two-dimensional 22-item individual performance perception scale (Cronbach's alpha .91); in the fourth part, one dimensional, 7-item innovative organizational culture perception scale (Cronbach's alpha .81) are used. ANOVA, pearson correlation, regression analysis are used in the data analysis. Employees' perception of innovative culture is found to be moderate (2.61±.67); self-efficacy beliefs (4.17±.55) and individual performance perceptions (4.16±.49) are found to be high; job satisfaction (3.74±2.27) and intention to leave (4.52±2.72) are found to be low. A low level positive correlation is found between employees' innovative organizational culture and self-efficacy beliefs ($r = .260, p < 0.01$) and

¹ Bu çalışma 15-17 Kasım 2018 tarihleri arasında Sakarya'da gerçekleştirilen "5.Ulusal 1.Uluslararası Hemşirelikte Güncel Yaklaşımlar Kongresi"nde sunulmuş ve kongre kitabında (metnin kısa şekli) yayımlanmıştır.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı mail: kamurancerit@gmail.com, Isparta/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-1234-4025

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı, mail: tangulaozen@gmail.com, Isparta/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-5707-5400

*** Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı, mail: profdrdilekekici@gmail.com, Ankara/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-8401-4172

performance perceptions ($r=.206$, $p<0.01$), and a moderate positive correlation for job satisfaction ($r=.422$, $p<0.01$), and moderate negative correlation for intention to leave ($r=-.378$, $p<0.01$). The increase in the innovative culture perceptions is related to high job satisfaction, high individual performance perception, high self-efficacy belief and low intention to leave the work. In addition to new information and technologies, it is important to establish an innovative culture where employees can adapt to innovations, and increase their performance and job satisfaction.

Key Words: innovative culture, self-efficacy belief, performance perception, job satisfaction, intention to leave

Giriş

Özellikle son yıllardaki ekonomik, teknolojik, siyasi gelişmeler; ortaya çıkan farklı ve tedavisi güç hastalıklar, salgınlar, savaşlar; ortalama insan ömrünün uzamasıyla birlikte artan geriatrik problemler sağlık hizmetleri açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu yaşanan hızlı değişimler sağlık kurumlarını değişime ayak uydurmaya ve yenilikçi olmaya zorlamaktadır (Uzuntarla, Ceyhan ve Fırat, 2016: 190). Bu noktada bir sağlık kurumunun kültürü ne kadar yenilikçi ise değişime ayak uydurmaları ve yenilikçi uygulamalar konusunda öncülük etmeleri o kadar kolay olabilmektedir. Esnek ve yaratıcılığı teşvik eden yenilikçi kültüre sahip bir kurumda ise çalışanların iş doyumunu ve performansı artabilmekte ve işten ayrılma niyeti azabilmektedir.

Yenilikçi kültür, örgüt kültürünün alt kültürleri bağlamında ele alınmakta ve örgütsel kültür ile yenilik yönetiminin kesişiminde yer aldığı vurgulanmaktadır (Öğüt ve Aksay, 2011: 6). Wallac (1983: 33'den akt. Aksay, 2011: 70,92) örgüt kültürünü üç boyut olarak ele aldığı çalışmada yenilikçi kültürü “yaratıcı alanlarda çalışmayı, risk almayı ve cesaret sahibi olmayı, girişimciliği ve istekliliği destekleyen, sonuç odaklı ve dinamik örgüt kültürüdür” şeklinde tanımlamıştır. Martins ve Terblanche (2003: 67) ise sistem teorisi ve Schein'in çalışmalarından yararlanarak yaratıcılık ve örgüt kültürünü inceledikleri çalışmada, yenilikçi kültürü “yenilikçilik ve yaratıcılığı teşvik eden kültürel değerler ve normlar” olarak tanımlamıştır. Cameron ve Quin'in kültür sınıflamasına göre, adhokrazi (girişimci) kültürü yenilikçi kültür özellikleri gösterir ve bu kültürde belirsizlik karşısında uyum, esneklik ve yaratıcılık teşvik edilir. Ayrıca bu kültürde bireysel yaratıcılık, yenilik teşvik edilir; insanların risk ile bütünleşmesi beklenir (İşcan ve Timuroğlu, 2007: 123).

Örgütsel kültür yenilik yönetimi sürecinde anahtar bir role sahiptir (Öğüt ve Aksay, 2011: 6-7). Yenilikçi bir örgüt kurmanın anahtarı ise, bu yeteneği kurumda çalışan herkese yerleştirmektir. Tüm kurumlarda olduğu gibi sağlık kurumlarında da bunu inşa etmek, kurum içinde yer alan tüm sağlık çalışanlarının çalışma koşulları ile yakından ilgilidir. Kurumda çalışan herkesin yenilikçiliğe karşı eğilimlerinin olması yenilikçi kültürün oluşmasındaki temel faktörlerden biridir (Jamrog, Vickers ve Donna, 2006: 10-18). Öğüt ve Aksay (2011: 14-20) yaptıkları çalışmada; yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine olumlu etkisi olduğunu belirtmektedir.

Yenilikçi kültür ile çalışanların öz-yeterlikleri arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır. Çalışanların kendisinden beklenen durumları yönetmesini sağlayacak yeteneklerine olan inancı olarak tanımlanan “öz yeterlik inancı”, çalışanların eyleme geçmelerini ve sorunlarla mücadele azimlerini etkilemektedir. Yenilikçilik ile öğrenme ayrılmaz bir ikili olup, birbirini bütünleyen iki bileşendir. Yenilikçilik süreci kendi içinde bir öğrenme süreci olup öğrenmenin olmadığı kurumlarda yenilikçilik de olmayacaktır. Basım ve

diğerlerine (2008: 125-126) göre; öz-yeterlik algıları yüksek olan çalışanların düşük olanlara göre, yenilikçi uygulama ve davranışlara yönelik algıları daha yüksektir.

Yenilikçi bir örgüt kültüründe çalışanların performansları da artabilir. Çalışanların performansını artırmak için, kurumsal amaçlar doğrultusunda çalışanların yaptıkları işle ilgili iş doyumunu sağlanmalı, görevlerinde onların yenilikçi davranışlarını destekleyecek ve yenilikçi davranışlarını geliştirebilecek ortam sunulmalı, daha sonra onlardan istenen performans beklenmelidir. Böyle bir ortamda kendisini, yaptığı işle ilgili yenileyen, yeniliklere açık olan, yeni fikir ve düşünceleri uygulayan çalışanlar olacak ve onların performansı artabilecektir. Bu durum kurumun performansını da artıracaktır (İspir, 2018: 120-121). Eryılmaz ve Altın Gülova (2019: 502) çalışanların yenilikçi (adhokrası) kültür algıları ile bağlamsal performans algıları arasında olumlu bir ilişki olduğunu bildirmektedir. Literatürde örgütsel yenilikçilik, bireysel yenilikçilik ve yenilikçi davranış değişkenleri ile bireysel performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda (İspir, 2018: 130-131; Osman, Shariff ve Lajin, 2016: 576-577; Yıldız, Hüseyin ve Çiğdem, 2017: 138-140), yenilikçilik ile bireysel performans arasında olumlu yönde ilişkili olduğu, ayrıca yenilikçiliğin bireysel performansı belirleyen önemli bir değişken olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak çalışanların sahip oldukları kapasitelerinin, performanslarının artması, kurumun bütününe etkileyerek kurum performansının artmasını sağlayabilir. Sağlık hizmeti veren kurum yöneticileri, yenilikçilik ile performans arasındaki ilişkiyi kurabilmeli, yenilikçiliği temel kültürel normlar içine alacak kurumsal çerçeveyi belirlemek için çaba harcamalıdır (Tuan ve Venkatesh, 2010: 144). Bu çerçeveye belirlenirken yenilikçi kültüre uyumlaştırıcı strateji ve öğeler belirlenmelidir. Bunlar kurumun sahip olduğu insan kaynağının fikir üretme kapasitesini, katılımını, yenilikçiliğe ve öğrenmeye eğilimini, etkin ekip çalışmasına katılımını ve değişime uyum yeteneğini geliştirici bireye dönük stratejiler olabileceği gibi sisteme dönük ödül mekanizmalarının geliştirilmesi de olabilir.

Çalışanların işlerine yönelik olumlu duygularını ifade eden iş doyumunu ile yenilikçi kültür algısı arasında ilişki bulunmaktadır. Sellegren (2007: 28-29) hemşirelerin yaratıcı iklim algıları ile iş doyumunu arasında ilişki olduğunu belirlemiştir. Pelenk (2017:567-570; 2019:1147) de inovatif kültür algısının ve bireysel yenilikçiliğin iş doyumunu üzerinde olumlu etkisi olduğunu bildirmektedir. İşin ilginç, zevkli olması, özel-bilgi yetenek gerektirmesi, monoton olmaması, yaratıcılığı gerektirmesi, iş rotasyon ve zenginleştirmenin yapılması bireyin iş doyumunu artıran unsurlar olarak aynı zamanda yenilik kültürünün de içinde barındırdığı özelliklerdir. Bireysel yaratıcılık ve yeniliğin teşvik edildiği adhokrası (girişimci) kültürü, iş doyumunu artırmaktadır (İşcan ve Timuroğlu, 2007: 122-133). Bununla birlikte yenilikçi kültür değişim kavramını da beraberinde getirmektedir. Yeni görev tanımları, yeni iş ilişkileri ve yeni iş süreçleri anlamına gelen yenilikçi yaklaşımlar beraberinde güvensizlik, belirsizlik ve stres getirebileceğinden, çalışanlar direnç göstermeye eğilimli olabilmektedir (Argyris, 1957; Jones, 2001; Lewin, 1951; Likert, 1967'den aktaran Eroğlu, Topçu ve Basım, 2018: 132). Bu durum çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerinde etkiye sahip olabilir.

Sağlık kurumlarının sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayarak varlıklarını sürdürmeleri, yenilikleri izleyebilmelerine bağlıdır. Yenilikçi kültür, çalışanların yeniliklere uyum göstermesi ve örgüte yönelik tutumlarını etkilemesi açısından önemlidir. Literatürde sağlık kurumlarında daha çok yenilikçi kültür ile örgütsel yenilikçilik ilişkisi incelenmiş, yenilikçi kültürün çalışanların performans algısı ve iş doyumunu,

işten ayrılma gibi tutumlarına etkisinin incelenmesi ise ihmal edilmiştir. Bu doğrultuda araştırma bir kamu hastanesinde çalışan sağlık personellerinin yenilikçi kültür algıları ile öz-yeterlik inançları, performans algıları, iş doyumları ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmıştır.

Gereç ve Yöntem

Araştırmanın Tasarımı ve Örneklem Grubu

Tanımlayıcı türdeki araştırma, son bir yılda köklü değişimlerin yaşandığı bir kamu hastanesinde, Temmuz-Ağustos 2018 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmanın yürütüldüğü hastane, organizasyon yapısından iş süreçlerine kadar köklü değişimlerin yaşandığı, Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin yeniden yapılanması ile kurulan tam teşekküllü bir hastanedir. Hastanede temel tıbbi bilimlerin yanı sıra Anne oteli, Nükleer Tıp Kliniği, Stres ve Uyku Bozuklukları Kliniği gibi özellikli hizmetler de sunulmaktadır. Araştırmanın evrenini hastanede çalışan 1892 kamu personeli ve 987 taşeron şirkete bağlı işçi statüsünde çalışan personel oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmemiş, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 225 sağlık personelinin verileri toplanmıştır. Anket formlarından 19'u eksik veri içerdiği için analize alınmamış ve toplan 206 anket formu analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen, dört bölümden oluşan veri toplama aracı kullanılmıştır. Birinci bölümde yaş, cinsiyet, meslek, eğitim düzeyi, çalışılan bölüm, pozisyon gibi demografik özelliklerle ilgili sorular ve iş doyum ve işten ayrılma niyetini ölçen iki soru bulunmaktadır. İkinci bölümü iki boyut ve 11 maddelik genel öz-yeterlik inancı ölçeği oluşturmaktadır. Çaba ve güven faktörü olumlu 8 ifadeden oluşmaktadır. Davranıştan kaçınma faktörü ise olumsuz 3 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekten toplam puan elde edebilmek için bu olumsuz 3 ifade ters çevrilerek hesaplanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 11 ve en yüksek puan 55'dir. Ölçekten alınan puanın artması, genel öz-yeterlik inancının yükseldiğini; ölçekten alınan puanın azalması da genel öz-yeterlik inancının düştüğünü ifade etmektedir. Ölçeğin Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayısı ,85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin maddeleri kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde 1-5 arasında cevaplanmaktadır.

Üçüncü bölümde görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki boyutlu, 22 maddeli bireysel performans algısı ölçeği yer almaktadır. Ölçeğin Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayısı ,91 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin maddeleri beni hiç tanımlamıyor (1) ile beni çok iyi tanımlıyor (5) şeklinde 1-5 arasında cevaplanmaktadır. Ölçekteki 12 ve 13 numaralı maddeler olumsuz şekilde ifade edilen ters yönlü maddelerdir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 22 ve en yüksek puan 110'dur. Ölçekten alınan puanın artması, bireysel performans algısının yüksek olduğunu; ölçekten alınan puanın azalması da bireysel performans algısının düşük olduğunu ifade etmektedir.

Dördüncü bölümde 7 madde ve tek boyuttan oluşan yenilikçi örgüt kültürü algısı ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayısı ,81 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin maddeleri hiç katılmıyorum (1) ile tamamen katılıyorum (5) şeklinde 1-5 arasında cevaplanmaktadır. Ölçekteki 7 numaralı madde olumsuz şekilde ifade edilen ters yönlü maddedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 7

ve en yüksek puan 35'dir. Ölçekten alınan puanın artması, yenilikçi örgüt kültürü algısının yüksek olduğunu; ölçekten alınan puanın azalması da yenilikçi örgüt kültürü algısının düşük olduğunu gösterir.

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, SPSS 20.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Tanıtıcı özellikleri içeren kategorik değişkenler için frekans ve yüzdeler, normal dağılan değişkenler için aritmetik ortalama \pm standart sapma kullanılmıştır. Çalışanların mesleklerine göre yenilikçi örgüt kültürü algısı puan ortalamaları arasındaki farkın değerlendirilmesinde ANOVA testi ve Post Hoc Scheffe testi kullanılmıştır. Değişkenler arası ilişkileri incelemek için pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Çalışanların yenilikçi örgüt kültürü algısının öz-yeterlik inancı, performans algısı, iş doyumu ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri incelemek için linear regresyon analizi kullanılmıştır. Bütün istatistiksel analizlerde önemlilik seviyesi olarak $p < 0,05$ değeri kabul edilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %16,8'i hekim, %48,1'i hemşire, %15,4'ü tıbbi sekreter ve %18,8'i ise biyolog, odyolog, radyoloji teknikeri gibi diğer sağlık çalışanlarıdır. Sağlık çalışanlarının %64,4'ü kadın, %35,6'sı erkektir. Sağlık çalışanlarının yaş ortalaması $38,62 \pm 7,47$ olup, meslekte çalışma süresi ortalaması $16,57 \pm 8,39$ ve kurumda çalışma süresi ortalaması $8,90 \pm 7,73$ 'dur. Sağlık çalışanlarının %3,9'u lise, % 37,9'u önlisans, %37,9'u lisans ve %20,4'ü yüksek lisans ve doktora mezundur.

Yenilikçi Kültür Algısının Çeşitli Örgütsel Değişkenler ile İlişkisi

Sağlık çalışanlarının yenilikçi örgüt kültürü algısı puan ortalamaları $2,52 \pm 0,77$ ile orta düzeyde bulunmuştur (Tablo 1). Aksay'ın (2011: 170) yaptığı çalışmada, sağlık çalışanlarının yedi boyuttan oluşan yenilikçilik kültürü algıları orta düzeyin üzerindedir. Araştırmanın yapıldığı hastanenin son bir yıl içerisinde yaşadığı teknolojik, örgüt yapısı ve iş süreçlerindeki köklü değişimler göz önüne alındığında, çalışanların yenilikçi örgüt kültürü algılarının orta düzeyde bulunması, örgütsel açıdan olumsuz değerlendirilebilir. Çünkü değişimlerin yoğun bir şekilde yaşandığı böyle bir ortamda, yaratıcılığın desteklendiği, çalışanların yenilikler konusunda bilgilendirildiği ve inisiyatif kullanabildiği esnek bir çalışma ortamının kurulması ve böylece çalışanların değişimlere uyum sağlayabilmesi önemlidir.

Meslek gruplarına göre yenilikçi örgüt kültürü algısı değerlendirildiğinde, gruplar arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir ($F = 10,20$; $p = ,000$). Hekimlerin yenilikçi örgüt kültürü algıları ($2,08 \pm ,62$), tıbbi sekreterlerden ($2,59 \pm ,60$) ve diğer sağlık çalışanlarından ($2,99 \pm ,81$) düşük düzeydedir ($p < 0,05$). Aynı zamanda hemşirelerin yenilikçi örgüt kültürü algıları ($2,46 \pm ,74$) diğer sağlık çalışanlarından düşük düzeyde bulunmuştur ($p < 0,05$). Özellikle hekimlerin ve hemşirelerin yenilikçi örgüt kültürü algılarının daha düşük olması, bu meslek gruplarının değişime karşı daha fazla direnç gösterebildiklerini ve bu nedenle örgüt kültürünü yenilikçi olarak algılamadıklarını düşündürülebilir. Başka bir açıdan, profesyonel meslek üyeleri olan hekim ve hemşirelerin çalışmalarını yerine getirirken daha fazla esneklik, inisiyatif alma gibi yenilikçilik beklentileri daha fazla olabilir ve bunları karşılayamadıklarını düşünebilirler. Zengin, Tiryaki ve Çınar (2019) hemşirelerin sorgulayıcı düzeyde yenilikçi olduğunu ve yenilikçi düzeye çıkabilmeleri için

eksik olanın ya da değiştirilmesi gerekenlerin farkına varmaları, farklı düşüncelere önem vermeleri, risk alabilmeleri, başarısızlıkla başa çıkabilmeleri, çevik olmaları, özgür düşünebilmeleri, geniş bakış açısına sahip olabilmelerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Taşkın Yılmaz, Tiryaki Şen ve Demirkaya'nın (2014) yaptığı çalışmada da başhemsirelerin yenilikçi davranışlarının iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yönetici hemşirelerin yenilikçi davranışlarının yüksek olması, istenilen bir yetkinlik olup hemşirelik hizmetleri yönetiminin etkinliğini ve başarısını ortaya koymada katkı sağlayan bir faktördür.

Tablo 1: Sağlık Çalışanlarının Yenilikçi Örgüt Kültürü ve Örgütsel Değişkenlere Yönelik Puan Ortalamaları (n: 206)

	Madde sayısı	\bar{x}	Ss	medyan	min	Max
Yenilikçi örgüt kültürü algısı (YÖKA)	7	2,52	,76	2,50	1,14	4,57
Genel öz-yeterlik inancı (Toplam) (GÖYİ)	11	4,17	,55	4,27	2,50	5,00
Çaba ve güven	8	4,19	,62	4,25	2,50	5,00
Davranıştan kaçınma	3	4,12	,80	4,00	2,00	5,00
Görev performansı algısı (GPA)	15	4,26	,48	4,27	2,73	5,00
Bağlamsal performans algısı (BAPA)	7	3,94	,64	4,00	2,71	5,00
Bireysel performans algısı (Toplam) (BİPA)	22	4,16	,49	4,18	2,82	5,00
İş doyumu (İD)	1*	3,74	2,27	4,00	,00	9,00
İşten ayrılma niyeti (İAN)	1*	4,52	2,72	5,00	,00	10,00
*Değişkenlere ait veriler, 0 ile 10 arasında değişen likert tipi ölçeklendirme ile elde edilmiştir.						

Sağlık çalışanlarının performans algıları ve tutumlarına yönelik örgütsel değişkenlerin puan ortalamaları incelendiğinde, öz-yeterlik inançları ($4,17 \pm 0,55$) ve bireysel performans algılarının ($4,16 \pm 0,49$) yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. İş doyumu düzeyleri orta seviyenin altında ($3,74 \pm 2,27$) ve işten ayrılma niyetleri ($4,52 \pm 2,72$) ise orta seviyenin çok az altında olarak belirlenmiştir (Tablo 1). Sağlık çalışanlarının yenilikçi örgüt kültür algıları ile örgütsel değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Sağlık Çalışanlarının Yenilikçi Örgüt Kültürü Algıları ile Örgütsel Değişkenler Arası Korelasyonlar (n: 206)

Değişkenler	Yenilikçi örgüt kültürü algısı	p
Öz-yeterlik inancı	0,260	p<0,01
Görev performansı algısı	0,147	p<0,05
Bağlamsal performans algısı	0,263	p<0,01
Bireysel performans algısı (Toplam)	0,206	p<0,01
İş doyumu	0,422	p<0,01
İşten ayrılma niyeti	-0,378	p<0,01

Sağlık çalışanlarının yenilikçi örgüt kültürü algıları ile öz-yeterlik inançları ve bireysel performans algıları arasında düşük düzeyde olumlu yönde ilişki vardır. Sağlık çalışanlarının yenilikçi kültür algılarının öz-yeterlilik inançlarını etkileyip etkilemediğini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucunda; yenilikçi kültür algısının öz-yeterlik inançlarını olumlu yönde etkilediği (R Square: 0,068; $p < 0,01$; Beta: 0,260; B: 0,361) saptanmıştır. Basım ve diğerlerinin (2008: 125-126) yaptığı çalışmada öz yeterlilik algıları yüksek olan çalışanların, düşük olanlarla karşılaştırıldığında, yenilikçi uygulama ve davranışlara yönelik algılarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Sağlık çalışanlarının sahip oldukları öz yeterliliklerine ilişkin inançları, yeteneklerine güvenmeleri, eyleme geçmekten çekinmemeleri, karşılaştıkları problemleri azimle aşmayı bilmeleri, yeni fikirlere daha olumlu bakmalarını sağlıyor olabilir ve bu çalışanların örgütsel alanda daha çok yenilik yapmak istedikleri söylenebilir. Çalışmada yenilikçi kültür algısının bireysel performans algısını etkileyip etkilemediği regresyon analizi ile değerlendirildiğinde, çalışanların yenilikçi kültür algılarının bireysel performans algılarını olumlu yönde etkilediği (R Square: 0,042; $p < 0,01$; Beta: 0,206; B: 0,132) saptanmıştır. Kaya ve Kesen'in (2014: 114) çalışmasında ise, insan kaynakları yönetimi uygulamalarının çalışan performansını etkilediği ve bu ilişkide örgüt kültürünün kısmi bir etkisi olduğu saptanmıştır. Yazarlar yenilikçi (adhokrasi) kültürün ise çalışan performansı üzerinde etkisinin olmadığını bulmuştur. İspir (2018: 130-131) çalışmasında yenilikçi davranış ile bireysel performans arasında olumlu yönde ilişkili olduğunu, ayrıca yenilikçi davranışın bireysel performansı belirleyen önemli bir değişken olduğunu saptamıştır. Osman ve diğerleri de (2016: 576-577) teknolojik-örgütsel, ürün ve süreç yenilikçiliği boyutlarından oluşan yenilikçilik ile çalışan performansı arasında olumlu ilişki olduğunu ve yenilikçiliğin çalışan performansını belirleyici olduğunu bildirmektedir. Yıldız ve diğerleri (2017: 138-140) ise çalışmasında hem örgütsel yenilikçilik hem de bireysel yenilikçilik ile bireysel performans arasında olumlu yönde ilişki olduğunu bildirmektedir. Yazarlar örgütsel yenilikçiliğin çalışan performansı üzerindeki etkisinde bireysel yenilikçiliğin aracılık rolü olduğunu da göstermektedir. Eryılmaz ve Altın Gülova (2019: 502) da çalışanların yenilikçi kültür algıları ile bağlamsal performans algıları arasında olumlu bir ilişki olduğunu bildirmektedir.

Çalışmada sağlık çalışanlarının yenilikçi örgüt kültürü algıları ile iş doyumları arasında orta düzeyde olumlu yönde ilişki saptanmıştır. Yenilikçi kültür algısının iş doyumuna etkisi regresyon analizi ile incelendiğinde; çalışanların yenilikçi kültür algılarının iş doyumlarını olumlu yönde etkilediği (R Square: 0,178; $p < 0,001$; Beta: 0,422; B: 1,248) belirlenmiştir. Pelenk'in (2017: 567-570) teknoloji işletmelerinde yaptığı çalışmada da, yenilikçi kültür algısının iş doyumunu olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Pelenk'in (2019: 1147) bir başka çalışmasında ise fikir liderliği, risk almak ve değişime direnç boyutlarından oluşan bireysel yenilikçilik algısının çalışanların iş doyumunu etkilediği belirlenmiştir. İşcan ve Timuroğlu'nun (2007: 131) yaptığı çalışmada da adhokrasi kültürünün iş doyumunu artırdığı saptanmıştır. Sellegren de (2007: 28-29) hemşirelerin yaratıcı iklim algıları ile iş doyumunu arasında olumlu yönde ilişki olduğunu belirlemiştir. İspir (2018: 130-131) çalışmasında yenilikçi davranış ile iş doyumunu arasında olumlu ilişkili olduğunu saptamıştır. Çalışanlar yenilik, inisiyatif alma gibi konularda desteklendikleri yenilikçi bir kültür içinde, hem yaptıkları işlerin daha anlamlı olduğunu hem de böyle bir kültürün gelişim ve yükselme fırsatları sunduğunu düşünerek işlerinden haz almış olabilirler.

Çalışmada sağlık çalışanlarının yenilikçi örgüt kültürü algıları ile işten ayrılma niyetleri arasında düşük düzeyde olumsuz yönde ilişki saptanmıştır. Yenilikçi kültür algısının işten ayrılma niyetine etkisi regresyon analizi ile incelendiğinde ise; çalışanların yenilikçi kültür algılarının işten ayrılma niyetlerini olumsuz yönde etkilediği (R Square: 0,143; $p < 0,001$; Beta: -0,378; B: -1,340) saptanmıştır. Eroğlu ve diğerlerinin (2018: 129) kamu çalışanlarında yaptığı çalışmada ise, çalışanların bireysel yenilikçi davranış algıları ile işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Ancak yazarların odak grup görüşmesinde elde ettikleri sonuçlarda, örgütün bireysel gelişimi teşvik etmesinin işte kalma niyetini etkilediği belirlenmiştir. Özellikle yenilik, değişim ve sürekli öğrenmenin kurumsal olduğu kadar bireysel olarak da önemli olduğu günümüzde, yenilikçi kültür özelliklerine sahip kurumlar yenilikçi bireyleri işe çekebilir ve onların işte kalmasını sağlayabilir. Sonuç olarak sağlık çalışanları kurumun kültürünü yenilikçi olarak algıladıklarında öz-yeterlik inançları, bireysel performans algıları ve iş doyumları artabilir ve işten ayrılma niyetleri azalabilir.

Sonuç ve Öneriler

Sağlık çalışanlarının algılarına göre hastanenin orta düzeyde yenilikçi kültür özellikleri taşıdığı söylenebilir. Sağlık çalışanlarının meslek gruplarına göre yenilikçi kültür algıları ise; diğer sağlık çalışanlarının yenilikçi kültür algıları hemşirelerden, hemşirelerin ise hekimlerden daha yüksek saptanmıştır. Yenilikçi kültür algısının artması, çalışanların yüksek iş doyumunu, yüksek bireysel performans algısı, yüksek öz-yeterlik inancı ve düşük işten ayrılma niyetiyle ilişkilidir. Dolayısıyla sağlık kurumlarında yapılan yenilikler; özgün fikirlerin desteklenmesi; çalışanlara tanınan esneklik; risk alma, yenilik konularında sağlanan destekler çalışanların gereksinimini karşılar nitelikte olduğunda, öz-yeterlik inançları, performans algıları, iş doyumları artabilir ve işten ayrılma niyetleri azalabilir. Böyle bir durumda çalışanlar daha etkili faaliyete geçebilir; sorunlar ve değişimler karşısında mücadele azimleri artabilir.

Sağlık kurumlarında yeni bilgi ve teknolojilerin yanında, çalışanların yeniliklere uyum gösterebilecekleri, performanslarını ve iş doyumlarını artıracabilecekleri yenilikçi bir kültür kurulması önemlidir. Çalışanların yenilikçi davranışlarını geliştirebilmek için birçok farklı uygulamadan yararlanılabilir. Çalışanlara öz-yeterliklerini geliştirebilecekleri; özgün fikir geliştirme imkânlarının sunulduğu ve çalışanların kendi sınırlarının ötesine bakmaya teşvik edildiği; performans değerlendirme ve ödül sistemi ile yenilikçiliği teşvik edecek uygulamalar planlanabilir. Ekip çalışmalarına ağırlık verilerek, açık iletişim, esnek çalışmaya imkân tanıyan örgütsel yapılar geliştirilebilir.

Kaynakça

- Aksay, K. (2011). Yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi: Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde bir uygulama. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Konya.
- Basım, N.H., Korkmazıyrek, H. & Tokat, A. (2008). Çalışanların öz yeterlilik algılamasının yenilikçilik ve risk alma üzerine etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19, 121-130. <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/407>

- Eroğlu, A., Topçu, M.K. & Basım, H.N. (2018). Bireysel yenilikçi davranışların çalışma arkadaşları ile çatışma ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Kamu sektöründe bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 123-136. <https://doi.org/10.20409/berj.2018.96>
- Eryılmaz, İ. & Altın Gülova, A. (2019). Örgüt kültürü ve bağlamsal performans arasındaki ilişkide temel motivasyon kaynaklarının biçimleyici rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 26(2): 495-514. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790683>
- İspir, İ. (2018). Çalışanların iş tatmini ile yenilikçi davranışının bireysel performansa etkisi. *INIJOSS-İnönü University International Journal of Social Sciences*, 7(2), 120-135. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/611722>
- İşcan, Ö.F. & Timiroğlu, M.K. (2007). Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.D.* 21(1): 119-135. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30134>
- Jamrog, J., Vickers, M. & Donna, B. (2006). Building and sustaining a culture that supports innovation. *Human Resources Planning*, 29(3): 9-19. <https://www.questia.com/library/journal/1G1-152641349/building-and-sustaining-a-culture-that-supports-innovation>
- Kaya, N. & Kesen, M. (2014). İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve örgüt kültürü tiplerinin çalışan performansı üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(58): 97-122. http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1050717640_06%20Nihat%20KAYA-Mustafa%20KESEN.pdf
- Martins, E.C. & Terblanche, F. (2003). Building organisational culture that stimulates creativity and innovation. *European Journal of Innovation Management*, 6(1): 64-74. <https://doi.org/10.1108/14601060310456337>
- Osman, S., Shariff, S. H. & Lajin, M. N. A. (2016). Does innovation contribute to employee performance?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 219, 571-579. <https://cyberleninka.org/article/n/629323/viewer>
- Öğüt, A. & Aksay, K. (2011). Yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi: Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(2): 1-24. <http://sosyoteknik.selcuk.edu.tr/sustad/article/view/18/16>
- Pelenk, S.E. (2017). İnovatif kültürün iş tatmini üzerindeki etkisi: Teknoloji işletmelerinde bir araştırma. *TURAN-SAM*, 9(36), 564-571. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=594385>
- Pelenk, S.E. (2019). Bireysel yenilikçiliğin iş tatminine etkisi: Teknoloji işletme yöneticileri ile bir araştırma. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 1136-1160. <https://doi.org/10.26466/opus.613745>
- Sellegren, S.F. (2007). Nursing management at a Swedish University Hospital - leadership and staff turnover. (Unpublished Master's Thesis). Medical Management Centre, Department of Learning, Informatics, Management and Ethics, Karolinska Institutet, Stockholm, Sweden. <https://openarchive.ki.se/xmlui/bitstream/handle/10616/39089/thesis.pdf?sequence=>

- Taşkın Yılmaz, F. Tiryaki Şen, H. & Demirkaya, F. (2014). Başhemşirelerin yenilikçilik ve risk alma davranışlarının belirlenmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 147-154. <https://doi.org/10.5505/bsbd.2014.72692>
- Tuan, L.T. & Venkatesh, S. (2010). Organisational culture and technological innovation adoption in private hospitals. *International Business Research*, 3(3): 144-153. <https://doi.org/10.5539/ibr.v3n3p144>
- Uzuntarla, Y., Ceyhan, S. & Fırat, İ. (2016). Sağlık kurumlarında yenilikçilik: Bingöl ili örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11): 189-202. <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/438746>
- Yıldız, B., Hüseyin, A. & Çiğdem, Ş. (2017). Örgütsel yenilikçiliğin çalışan performansı üzerindeki etkisinde bireysel yenilikçiliğin aracı rolü. *Researcher: Social Science Studies*, 5(4), 129-145. <https://www.researchgate.net/publication/322065130>
- Zengin, H., Tiryaki, Ö. & Çınar, N. (2019). Hemşirelikte yenilikçilik ve ilişkili faktörler. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(6), 207-217. <https://doi.org/10.5222/SHYD.2019.74745>

EKONOMİK KALKINMADA TOPLUMSAL REFAHIN ÖNEMİ: KAMU POLİTİKASI ÖNERİLERİ

Mehmet ÇANAKCI¹

Özet

Fayda ve ekonomik refahın ileri seviyelere taşınması her bir ekonomik aktör için oldukça önemlidir. Devletler açısından bakıldığında zaman ise önem daha da artmaktadır. Devletin ekonomik fayda ve toplumsal refah üzerinde etkileri harcamaları ve düzenlemeleri ile hem doğrudan hem de dolaylı olarak bulunmaktadır. Kamu politikaları ve yürütülen uygulamalar bu açıdan özenli ve dikkatli bir biçimde geliştirilerek hizmete sunulmalıdır. Son dönemlerde ortaya çıkan salgının ekonomi ve toplumun toplam faydasına olumsuz etkilerinin yüksek seviyelerde hissedilmesi sebebiyle kamu politikalarının daha esnek hazırlanması ve birkaç farklı senaryoyu ele alması gerekliliği de oluşmuştur. Sunulan bu çalışmada Türkiye’de kamu otoriteleri ve politika yapıcılar tarafından yürütülebilecek bazı uygulama örnekleri geliştirilerek açıklanmıştır. Çalışma kapsamında Türkiye için önemli bir sektör olan Tarım; günümüz koşullarında katma değer üretimi sağlanması için gerekli olan AR-GE; Kültürel kaynaşmaya ve refaha katkı sağlayabilecek olan Spor/Sanat alanında politika önerileri tasarlanmıştır. Bu politikalar oluşturulurken hem mevcut politikalar göz önünde bulundurulmuş hem de gerekli ilaveler yapılmıştır. Bu çalışmanın yapılmasını motive eden faktörler; toplam ekonomik fayda ve toplumsal refah konusunda kamu kesiminde bir öngörü sağlanması ve gelecek politikalara bir temel düşünce oluşturmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kalkınma, Kamu Politikaları, Sosyal Fayda

THE IMPORTANCE OF SOCIAL WELFARE IN ECONOMIC DEVELOPMENT: PUBLIC POLICY RECOMMENDATIONS

Abstract

Utility and economic prosperity to higher levels is very important for each economic actor. From the point of view of the states, the importance increases even more. The effects of the state on economic benefits and social welfare exist both directly and indirectly through its expenditures and regulations. In this respect, public policies and practices should be developed and put into service carefully and selflessly. Due to the fact that the negative effects of the recent epidemic on the total benefit of the economy and society are felt at high levels, it has become necessary to prepare more flexible public policies and to address several different scenarios. In the present study developed some application examples are described that can be carried out by public authorities and policy makers in Turkey. Agriculture is an important sector for Turkey under study; R&D, which is necessary for the production of added value in today's conditions; Policy recommendations in the field of Sports / Art, which can contribute to cultural cohesion and welfare, have been designed. While creating these policies, both existing policies were taken into consideration and necessary additions were made. Factors motivating this study; It is to provide a foresight in the public sector about total economic benefit and social welfare and to form a basis for future policies. *Keywords: Economic Development, Public Policies, Social Utility*

¹ Asst. Prof. , TOBB-ETU University (visiting academic) and Inonu University, Turkey, mcanakci@etu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3878-562X

1. GİRİŞ

Ekonomik fayda ve toplumsal refahın en yüksek seviyelere ulaştırılması hususu bireyler, şirketler ve devletler için oldukça kritik önem arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki, fayda ve değer maksimizasyonu gerek klasik iktisat teoremlerinde yer alan rasyonel insan modellerinin gerek de finans alanında yer alan finansal yönetimin temel amacı olarak benimsenmiştir (Aktaş, Doğanay, Murat ve Başçı, 2013; Levitt ve List, 2008).

Fayda ve refahı olabilecek en yüksek seviyeye taşımak konusunda ekonominin en küçük aktörü olan bireylerin uygulayacağı politikaların diğer ekonomik aktörler olan şirketlere ve devlet otoritelerine ve bunun yanında şirketlerin uygulayacağı politikaların diğer ekonomik aktörler olan bireylere ve devlet otoritelerine etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Örneğin; belirli bir tasarrufa sahip olan bir bireyin o tasarrufunu ne şekilde kullanacağı (hangi araçta, hangi vadede vb.) firmaların ve gerekli olduğu müddetçe devletin o tasarrufa ulaşmasında izleyeceği süreçleri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecektir.

Devlet harcamalarının Türkiye için toplam Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içindeki payı son 5 yıl incelendiğinde ortalama olarak %30'ların üzerinde seyretmektedir. Ayrıca bir çalışmada Türkiye için kamu harcamaları ile Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve kamu altyapı harcamaları ile eğitim harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'yı anlamlı düzeyde etkileyen faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tan, Er ve Özdemir, 2010). Buradan hareketle, diğer iki ekonomik birime nazaran tek başına ele alındığında çok daha büyük bir paya sahip olan devlet biriminin ekonomik politika ve hedeflerinin yukarıda bahsi geçen temel hedef olan fayda ve refahı maksimum seviye yükseltme konusunda etki büyüklüğünün de yüksekliği ortada olan bir gerçektir.

Devletlerin sadece kamu harcamaları ile değil uyguladığı politikalar ve düzenleyici kurallar ile özel sektör yatırımlarını çekerek ekonomik fayda ve toplumsal refaha etkisinin olduğundan söz edilebilir. Bu konuda literatür incelendiği zaman maliye politikalarının toplumsal refaha etkilerini araştıran ve vergi gibi çeşitli politik ve toplumsal araçların toplumsal refaha katkılarını inceleyen çalışmalar mevcuttur (Demircan, 2003; Dökmen ve Vural, 2011). Sayılan ve ilgili diğer çalışmalardan takip edilebileceği üzere sadece ekonomik politikalar değil de tüm sosyal ve toplumsal devlet kararının ekonomik süreçler üzerinde önemli tesiri olan bir faktör olduğu düşünülebilir. Bu sebeple politika yapıcı yetkili kurumların toplumsal refah ve ekonomik faydayı göz önünde bulundurmaları kritik ve gereklidir. Özellikle küresel yaşamın hüküm sürdüğü, ekonomilerin birbirine daha bağlı olduğu günümüzde bu durumun önemi daha da artmaktadır. Son birkaç çeyreklik dönemde tüm dünyayı etkisi altına alan bir küresel (covid-19) pandemisinin yaşanması sosyal ve ekonomik yapı taşı olacak kamu politikalarının hazırlanması esnasında üzerinde daha çok düşünülen ve daha esnek yapılarda olmasını gerekli kılan politikaları zorunlu hale getirmiştir. Belirtilen sağlık krizinin benzerlerinin sektörel etkilerinin Türkiye için çeşitli yöntemlerle incelenen çalışmalara baktığımızda alan ile ilgili literatürde bir çok çalışmaya rastlanmaktadır (Göker, Eren ve Karaca, 2020; Kılıç, 2020; Öztürk, Şişman, Uslu ve Çıtak, 2020). Bu çalışmaların genel özeti olarak her sektörün salgından ekonomik olarak etkilenme derecelerinin olumsuz olmakla birlikte aynı düzeyde olmadığı söylenebilir. Bundan dolayıdır ki hangi alana ait bir kamu politikası veya yönergesi hazırlanacak olursa olsun kendi dinamikleri içerisinde değerlendirilmeli ve oluşan süreçlerin daha sürdürülebilir hale getirilmesi önemlidir.

Bu çalışmada Türkiye’de toplam ekonomik fayda ve toplum refahını daha ileri noktalara taşımak adına uygulanabilecek birtakım kamu politikaları ve yeni düzenleme önerilerine yer verilmiştir. İşlenen politika ve düzenleme önerilerinde süreçler olabildiğince detaylı ele alınarak pratik alanda da uygulamaların sürdürülebilir olması hedeflenmiştir.

2. KAMU POLİTİKASI ÖNERİLERİ

2.1. Tarım Alanında Politika Planı

Türkiye ekilebilir tarım arazileri açısından oldukça geniş bir alan ve verimli topraklara sahiptir. Tarımın hizmet ve sanayiye oranla Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içerisindeki payı teknolojik gelişme ve küreselleşmenin etkileri ile azalsa da geniş üretim alanlarının olması aynı zamanda Türkiye’nin güçlü bir tarım ülkesi olduğuna da bir kanıttır. Buna rağmen tarımsal üretim konusunda özellikle son yıllarda giderek artan oranda ülke içerisindeki ihtiyaçları karşılamada sorunların yaşandığını görmekteyiz. Öyle ki yurt dışından buğday ve arpa gibi ürünleri ithal ettiğimiz bunun en büyük kanıtıdır².

Ülkemizdeki tarımsal üretimde verimliliğin düşük olduğuna dikkat çekmek için Tablo 1 ve Tablo 2 incelenebilir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün veri tabanından erişilen rakamlar ile oluşturulan bu tablolarda tarımsal üretimde verimlilik anlamında örnek bir ülke olan Hollanda ile Türkiye’nin arpa ve buğday üretim verimliliği görülmektedir³. Tabloda sunulan veriler ışığında Türkiye’nin verimliliğinin ilgili yıllar için Hollanda’nın 3 ile 4 kat aşağısında gerçekleştiği görülebilmekteyiz. Her mevsimin yaşandığı, farklı türlerde toprakların yer aldığı bu coğrafyada bu tür sıkıntılar yaşanması bu alanda güçlü bir politikanın yıllardır geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ve benzeri üretim sorunlarının daha detaylı olduğunu düşünmekle beraber konunun sadece arpa ve buğday özelinde olmadığını aksine diğer tarımsal faaliyetlerde de benzer sorunsallığın devam ettiğini bilmekteyiz.

Tablo 1: Arpa Üretimi Verimlilik İstatistikleri (Üretim Miktarı / Ekilen Alan)

ÜLKE	2015	2016	2017	2018
HOLLANDA	69860	68616	68747	70440
TÜRKİYE	28832	24815	29359	26911

Tablo 2: Buğday Üretimi Verimlilik İstatistikleri (Üretim Miktarı / Ekilen Alan)

ÜLKE	2015	2016	2017	2018
HOLLANDA	91255	79832	90935	88212
TÜRKİYE	28803	27070	28060	27440

Tarımsal üretimi daha ileri seviyelere taşıyabilmek hususunda örnek teşkil etmesi ve gerekli hedeflerin oluşturulması bakımından Hollanda örnek bir ülke olacaktır. Zira kullandıkları gelişmiş teknoloji iş makineleri ve toprağı verimli kullanmak için yürüttükleri toprak analizleri tabloda sunulan farkın temel açıklayıcılarıdır (Kılavuz ve Erdem, 2019). Yedi farklı coğrafi bölgesinin her birinde kendine özgü türde

² 7 aralık 2020 tarihli resmi gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201217-2.pdf>

³ FAO. 2020. Türkiye’nin Gıda Kayıpları ve İsrafının Önlenmesi Azaltılması ve Yönetimine İlişkin Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı. Ankara.

toprak yapısına sahip ve her birinde farklı seviyelerde mevsimlerin yaşanması Türkiye'yi tarım alanında doğal kaynaklar açısından zengin kılmaktadır. Ancak kullanılan tarımsal üretim yöntemlerinde bir eksiklik Türkiye'nin düşük verimlilikte kalmasına neden olmaktadır. Süreçle ilgili bu durum ise geliştirilebilir olması yönüyle de çözülemez bir problem değildir.

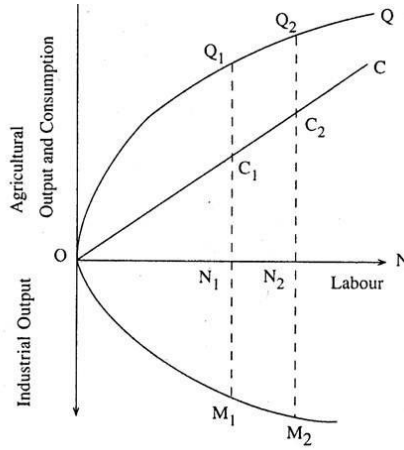
Yapılacak olan yeni bir politika ile öncelikle her bölgede farklı alanlarda yer alacak, alanında yetkin toprak analizi ekiplerinin kurulması gerekmektedir. Bu ekipler her bir bölgenin, hatta her bir alt yörenin zirai yapısını çok iyi bilecekleri için gerekli analiz ve incelemeler bilim ışığında gerçekleşecektir. Yapılan analizler sonrasında her bir yörede farklı ürünlerin yetiştirileceği verimli alanlar tespit edilecek ve bu konuda coğrafi işaretli ürünler modelinde olduğu gibi o yöreye özgü ürünler belirlenecektir. Bu durum o ürünlerin üretiminde en yüksek faydanın sağlanmasının yanında ürünlerin hasattan sonraki serüveninde pazarlara ulaşmasında kolaylıklar sağlayacaktır.

Toprak analizi ekiplerinin oluşturduğu hangi alana hangi tarımsal ürünün ekilmesinin daha verimli olacağı çalışmasının ardından devlet teşvikleri uygulanması da sürecin doğal akışında gereklidir. Hâlihazırda tarımsal üretim konusunda verilen bazı devlet teşvikleri vardır. Ancak bu destekler çoğunlukla genel olup her istekli vatandaş hangi ürünü üretmeyi tercih ederse doğrudan bu desteklere başvurabilmektedir⁴. Ancak her bölgede çalışabilen ziraat mühendisleri tarafından belirlenen verimlilik değerlendirmelerinin ardından teşvikler de her bölgede o verimlilik sıralamasına göre dağıtılması sağlanacaktır. Bu sayede üretici çiftçiler yaşadıkları topraklar için en verimli ürünleri üretmeye daha fazla çaba gösterecektir. Sonuç olarak da hem çiftçiler daha fazla üretim ile ekonomik olarak kazanç sağlayacak hem de toplam üretim ve refah da artacaktır.

Teşviklerin bölgelerdeki ürün/verimlilik sıralamasına göre dağıtılmasının yanında bu politika uygulaması ile üretimin ham maddesi olan su ihtiyacının karşılanması için gereken bölgelere doğrudan devlet (yerel otorite) tarafından su kanalları yapılması ya da çeşitli sübvansiyonlarla desteklenmesi çiftçilerin üretim maliyetlerinde artışı engelleyecek bu sayede nihai olarak atıl kapasitenin daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılması sağlamış olunacaktır. Bu ve benzeri bölgesel kalkınma uygulamaları ile tarımda yaşanacak olan gelişmeler birkaç yıl izlendikten sonra verimliliğe göre teşvik uygulamasında benzer sektörlerde de (hayvancılık, ormancılık, yerel turizm vb.) uygulanabilmesinin teorik ve pratik altyapısı bu sayede oluşturulabilecektir.

⁴ <https://arastirma.tarimorman.gov.tr>

(Ayrıca Türkiye Arpa Dış Ticareti; Türkiye arpa ihracatı 2019 yılında 2018 yılına göre %31,1 oranında azalarak 11 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye en fazla ihracatı %73 oranında yaklaşık 8 bin ton ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne, %23,1 oranında yaklaşık 2,5 bin ton ile ise Irak'a yapmıştır. Türkiye 2019 arpa ithalatı bir önceki yıla göre %22,2 oranında azalarak yaklaşık 510 bin ton olmuştur. Arpa ithalatının %37,9'unu (yaklaşık 193 bin ton) Ukrayna'dan ithal etmiştir. İthalatta yaklaşık 131 bin ton ile ikinci sırada Rusya gelmektedir.)

Şekil 1 Tarımın daha yüksek kalkınmaya nasıl katkı sağladığına dair diyagram*

Tarım ve Sanayi sektörü arasında karşılıklı bir ilişki olduğu ve her sektörün diğerinin gelişimini etkilediği bu tabloya baktığımızda; Tarımın daha yüksek kalkınmaya nasıl katkı sağladığı şöyle açıklanabilir⁵. En önemlisi, iki sektör arasındaki göreceli ticaret hadleri, kaynakların bir sektöre akışını etkilemektedir. Tarımsal emtia fiyatları, mamul malların fiyatlarından daha yüksek bir oranda hareket ederse, tarım sektörü için ticaret hadleri iyileşecektir. Bu nedenle, tarımı destekleyen ticaret hadleri, artan bir reel gelir ve dolayısıyla artan özel tasarruf ve yatırım ile sonuçlanır. Göreceli ticaret hadleri, bu iki sektördeki devlet tasarruflarını ve yatırımları da etkiler. Tarım ve Sanayi diyagramında, Tarımsal üretim ve tüketim, ilgili grafik üzerinde dikey eksenle ölçülürken, sanayi üretimi orjin altındaki dikey eksenle ölçülür. Yatay eksen - tarım işçiliğinin hacmini ölçer. Tarımsal çıktı, OQ eğrisi ile gösterilir. Şekli, değişken oranlar yasasına tabidir. OC eğrisi, tarımsal çıktı tüketim hacmini ölçer.

OQ ve OC arasındaki fark, böylece tarım sektöründe üretilen fazlalık hacmini ölçer. ON' da, tarım sektöründe yapılan istihdam düzeyinde, C1Q1 tarımsal üretim fazlası olur. Bu fazlalığın yatırımı, sanayi sektöründe N1M1 çıktı üretiyor. Tarımda istihdam ON2'ye yükseldikçe, tarımda üretilen C2Q2 fazlasıyla birlikte endüstriyel çıktı N2M2'ye yükselir. Birincil sektörde teknolojik değişiklik yapılırsa, sanayi sektöründe daha fazla ve dolayısıyla daha fazla çıktı olacaktır. Sonunda, sektörler arası kaynak tahsisi sorunu baktığımızda başlangıç olarak, bu iki sektör arasında optimum bir denge kurmak neredeyse imkânsızdır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, bazı bariz nedenlerden ötürü tarım artık bir gurur kaynağı olmayıp aksine Neo-liberal çağ, kentsel, endüstriyel sektöre aşırı vurgu yapmaktadır⁶.

2.2. AR-GE Alanında Politika Planı

Teknoloji ve tasarım konusunda Türkiye'de çalışmalar son yıllarda hızlanmaya başlasa dahi gelişmiş ülkelerin seviyelerine ulaşma konusunda da geride olduğumuzu kabullenmek durumundayız. Katma değerli ürünlerin üretilmesi anlamında AR-GE faaliyetlerinin önemi şüphesiz büyüktür. Literatürdeki çalışmalar

⁵ <https://www.economicdiscussion.net/economic-growth/agriculture-and-industry-in-economic-growth/11802>

⁶ ..

incelendiği zaman AR-GE harcamalarının inovasyon konusunda anlamlı faktörler yakaladığı sonucuna ulaşılmaktadır (Kuyzu ve Tayar, 2020). Bu durumun teorik olarak da kanıtlanmış olması bu alana yapılacak yatırımların ekonomik kalkınmada ve toplam refahı artırma anlamında etkili bir kanal olacağıın göstergesidir.⁷

Özellikle küresel pandemi tüm dünyada hüküm sürmekte iken AR-GE faaliyetleri daha da fazla önem kazanmaktadır. Aşı ve tedavi çalışmaları doğrudan sağlık anlamında etkili bir gösterge olması, buna ek olarak sağlık alanında yaşanacak teknolojik bir gelişmenin ekonomik ve siyasi olarak da üretimi veya buluşu gerçekleştiren ülkeye sağlayacağı katkı şüphesiz önemli olacaktır. Örneğin pandemi sürecinin sadece tedavi gibi gerekliliklerin yanında evde yaşam ve çevrimiçi sistemlerin önemini artırmasıyla sağlık ekonomisinde dolaylı oluşturduğu ekonomik etkileri vardır. Bu etkiler söz konusu teknolojik eksiklikle beraber birleşince alt yapı yetersizliğinin çarpan etkisiyle ekonomik küçülmeye nasıl etki edebileceğini tahmin edebiliriz.

Ülkemizde yazılım alanındaki firmaların yeterli olmadığı düşünülürse AR-GE faaliyetlerine yapılan teşviklerin artırılması, özellikle küresel pandemi sürecinde oldukça kritiktir. Yapılan teşviklerin zaten fazla olması ve doğrudan bütçe harcaması olarak kamu harcamalarını zorlaması gibi bir sonuçla karşılaşılması durumu ortaya çıkar ise, ilgili alanda faaliyet gösteren firmalara vergisel teşviklerin sunulması bir çözüm olabilecektir. Çalışan sayısını artıran ya da yeni işe alım yapan AR-GE faaliyet alanında olan firmalara vergisel teşviklerin çeşitlendirilmesi, günün koşullarına göre acil olarak revize edilmesi ve aynı zamanda küresel pandemi sürecinin ortaya çıkardığı önemli bir sorun olan işsizlik bağlamında da iyileştirilmesiyle birlikte sonuçları bakımından toplumsal refaha katkı sağlayacaktır.

Mevcut verilen AR-GE teşviklerine ek olarak yukarıda sayıldığı gibi ek olarak yeni teşviklerin uzun süreli projelere verilmesi yönünde bir kamu politikası hazırlanması, bu sayede sürdürülebilir düzeyde katma değerli üretim olanaklarını doğurabilecektir. (*Ara madde ve hammadde alımında teşvikler, makine teçhizat alımında destekler, AR-GE firmalarında sektöre özel sübvansiyonlar, marka-patent vb. başvurularda farkındalıklar, dönemsel vergi istisnaları, ödeme kolaylıkları gibi nitelendirebilir*). Bu teşvik sistemi özellikle yüksek teknolojili girişimci ve yenilikçi fikirlerin uygulamaya geçmesini motive eder, toplum refahı ve toplam ekonomik faydanın yükselmesini sağlayarak sermayenin birikiminin ve emeğin milli gelir üzerinde olumlu etkisini gösterir.

2.3. Spor ve Sanat Alanında Politika Planı

Spor ve sanatsal faaliyetlerin toplumun refahına ve huzuruna katkısı oldukça yüksek seviyelerdedir (Demirhan, 2003). Bu yüzden uzun dönemli ve sürdürülebilir seviyelerde bu alanda gelişim sağlanırsa ülke ekonomisinin toplumsal yaşamının iyileştirilmesi yönünde katkı sunar. İnsanların fiziki, sosyal, psikolojik, kültürel ve zihni gelişmelerine katkıda bu faaliyetler kalkınma ve refah toplumu için zorunlu görülür. Örneğin basit bir çarpan ilişkisiyle düşünersek, bir sporcunun yetiştirilmesi sonucunda transfer olması, ülkeye ait takımların uluslararası platformlarda başarı göstermesi, ülkeyi yabancı devletlerle arasında turizm, sağlık, spor, havacılık gibi alanlarda maddi ve manevi olarak dolaylı pozitif etkilere maruz

⁷ https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/12_arge.pdf

birakması, sporcu olarak alternatif bir meslek sahibi olunması ve çeşitli sponsorluk kontratlarına sahip olması ile ödenecek vergiler gibi konularda ekonomik, sosyal ve toplum refahına olumlu katkılar sağlayabilecektir.

Bu konunun bir kamu politikası olarak uygulamaya alınması, olayı sistemsel bir boyuta taşıyacağından ötürü kritik bir önem arz edecektir. Ekonomik kalkınmanın sadece para ve maliye politikaları özelinde alınacak önlemler ile değil aynı zamanda makro politikaların ana unsuru olan mikro ölçekteki ihtiyaçların doğru belirlenmesi ve buna göre çözümler geliştirilmesi daha önemli olacaktır. Bu bağlamda ilk, orta ve lise eğitimi dönemlerinde ilgili öğrencileri spora teşvik edici uygulamalar için teşhisi, yönlendirilmesi ve takibi önemli olup bu alanda ki mevcut teşvik politikalarının da yeniden revize edilmesi önerilmektedir. Örneğin her öğrencinin yeteneğine ve isteğine göre zorunlu olarak bir sportif faaliyetle eşleştirilmesi ve bu alanda ilgili yurtiçi ve yurtdışı sportif faaliyetlere katılım sağlanması bir politika olarak yürütülebilir. Çünkü İnsanların psikolojik ve davranışsal olarak birtakım yatkınlıkları bulunmaktadır. Bunlardan bu konuda önemli olan birisi de hayatın her alanında hazır olarak sunulan seçeneklerde insanların bunları değiştirmemeyi tercih ettiğini savunan “*hazır bulunan seçeneklere yatkınlık etkisi*” dir. Yukarıda sunulan politika önerisinde yapılacağı gibi öğrencilerin zorunlu olarak bir spora başlamasının sağlanması, hazır bulunan seçeneklere yatkınlık etkisi ile bu öğrencilerin önemli bir bölümünün gelecek hayatında spora devam etmesini ve sporculuğunu lisans ile profesyonel seviyelere taşımasını sağlayabilecektir. Aynı durum sanatsal faaliyetler konusunda da benzer yöntemler uygulanmasını teşvik edecektir. Ayrıca oluşacak süreçlerde ilginin sürekliliği halinde gerekli branşlarda öğretmen ihtiyacının ortaya çıkması durumun da istihdam konusunda ekonomiye ve topluma katkı sağlayacaktır.

Bir ülkede toplumun spor ve sanat faaliyetlerine olan ilgisiyle bu alanlardaki faaliyetlere katılım sağlanması; başta gençler olmak üzere ilgili herkesin temelde kötü alışkanlıklarından korunmasını ve alternatif meslek sahibi olmalarının önünü açmaktadır. Bu alanda ekonomik büyüklüğün beraberinde kamu kesimine sağlanacak vergi ve benzeri konulardaki gelir getirici finansman araçları da kamusal kaynakların tekrar ekonomiye kazandırılması döngüsüyle ekonomik refaha katkı sağlayacaktır. Spor ve sanat faaliyetlerinde gelen başarılar sosyal ve toplumsal olarak toplumda kültürel anlamda insanlar arasındaki kaynaşmayı teşvik etmesini mümkün kılacaktır. Sonuçta da bölgesel farklılıkları birleştiren, imkânlara erişimin kısıtlı olduğu bölgelerde engelleri ortadan kaldıran tüm uygulamalar bireylerin toplumsal paylaşım, ekonomik refah, sosyal iletişim, psikolojik rahatlık, fiziksel imkanlara erişebilirlik gibi alanlarda faydasını yükseltecektir.

3. SONUÇ

Ülkelerin ekonomik dinamiklerinin yönetilmesi, düzenlenmesi ve toplumsal refahın en iyi seviyelere ulaşmasının sağlanması açısından kamu politikaları kritik bir etkidir. Diğer ekonomik aktörler olan birey ve firmaların rollerine ek olarak kamu kesimi hem harcamalar ile doğrudan etkisini göstermekte hem de düzenleyici rolü ile diğer tüm aktörleri etkileme kapasitesine sahiptir. Bu sebeplerden dolayı kamu politikalarının düzenli ve yeterli şekilde hazırlanması önemlidir. Özellikle küreselleşen dünya ile oluşan karşılıklı bağımlılık ve küresel pandemi salgınının ortaya çıkardığı sorunlardan dolayı kamu politikalarının bu önemi gün geçtikçe daha da artmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye özelinde yeni uygulanabilecek kamu politikalarına ve mevcut uygulanan politikaların geliştirilecek noktalarına değinilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda önemli görülen sektörlerde durum analizi çalışmaya dâhil edilmiş ve önerilen kamu politikalarının sonuçları ve yapılış şekilleri de mümkün olduğu ölçüde bu iktisat yazında işlenmeye çalışılmıştır. Önerilen politikalar iktisadi sorunların yeterli çözümü olmasa da ekonomik fayda, sosyal ve toplumsal refaha katkı sağlaması açısından oldukça önem arz etmektedir. Çalışmadaki politikalar geliştirilerek ve yeni kalkınma politikaları oluşturulabilir. Çalışmada dikkat çekilen hususlarda oluşturulacak daha kapsamlı ve daha detaylı yapısal reformlar sürdürülebilir etki için şüphesiz önemli olacaktır. Mevcut iktisat yazını, eksiklerini düşündüğümüzde gelecek çalışma ve incelemelere ışık tutması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R., Doğanay, M., Murat, A. ve Başçı, E. S. (2013). Finansal Yönetim. Baskı, Sakarya Üniversitesi SAÜSEM yayınları, Sakarya.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. 2020. Erişim Adresi: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>.
- Demircan, E. S. (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkileri. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (21).
- Demirhan, G. (2003). Kültür, Eğitim, Felsefe Ve Spor Eğitimi İlişkisi. Spor Bilimleri Dergisi, 14(2), 92-103.
- Dökmen, G. ve Vural, T. (2011). Maliye politikalarının keynesyen olmayan etkileri: Türkiye örneği. Maliye Dergisi, 161, 118-132.
- Göker, İ. E., Eren, B. S. ve Karaca, S.S. (2020). The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study. Gaziantep University Journal of Social Sciences 2020 Special Issue, 14-41.
- Kılavuz, E., & Erdem, İ. (2019). Dünyada Tarım 4.0 Uygulamaları ve Türk Tarımının Dönüşümü. Social Sciences, 14(4), 133-157
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. Journal of Emerging Economies and Policy, 5(1), 66-77.
- Kuyzu, M. ve Tayar, T. (2020). İnovasyon Etkenlerinin Araştırılması ve Optimal İnovasyon Portföy Yapılanması. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 6(1), 83-102.
- Levitt, S. D. ve List, J. A. (2008). Homo economicus evolves. Science, 319(5865), 909-910.
- Öztürk, Ö., Şişman, M.Y., Uslu, H. ve Çıtak, F. (2020). Effect of COVID-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis. Hitit University Journal of Social Sciences Institute, 13(1), 56-68.
- Tan, B. K., Er, M. E. R. T. ve Özdemir, Z. A. (2010). Kamu Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), 25-39.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2020). Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler>.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2020). Enflasyon Raporu. Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/yayinlar/raporlar/enflasyon+raporu/2020/enflasyon+raporu+2020-iv>.

TWİTTER'DA KURUM KÜLTÜRÜ VE LİDERLİK PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Simge ÜNLÜ¹
Furkan ÖZCAN²

Özet

Kurumsal kültür işletmenin iş yürütme biçimi ve geçmişten geleceğe aktarılan değerler bütünüdür. Lider ise bir grubu yöneten kişi iken liderlik, bu sürece verilen addır. Sosyal medya insanların fikirlerini paylaşmasına ve geribildirim almasına olanak sağlayan platformlardan oluşur. İşletmelerin milyonlarca kullanıcının ve potansiyel müşterilerin olduğu bir platformda olması gerekmektedir. Yalnızca varlığı ile değil sürekli paylaşımlarda bulunarak kendisini tanıtmaya, faaliyetleri ile ilgili bilgi vermesi de gerekmektedir. Araştırmanın konusunu Savunma sektöründe faaliyet gösteren bir şirket ve bu sektörde adı şirket ile öne çıkan Baykar Savunma ve Selçuk Bayraktar'ın Twitter hesaplarının içerik analizi yöntemiyle incelenmesi oluşturmaktadır. Kurumsal kültür ve liderlik kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve bu kavramların Selçuk Bayraktar ve Baykar Savunma Twitter hesaplarındaki kullanımını tespit etmek araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Selçuk Bayraktar ve Baykar Savunma Twitter hesapları 11-26 Aralık 2020 tarihleri arasında içerik analizi incelenmiştir. Çalışma sonucunda lider ve kurumun hem sosyal medyaya hem de kurumsal kültür ve liderlik paylaşımlarına önem vermesinin gelecekleri açısından önemli olduğuna ve bu konuda eksiklikleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal kültür, Liderlik, Twitter, İçerik Analizi

A CONTENT ANALYSIS ON CORPORATE CULTURE AND LEADERSHIP SHARES ON TWITTER

Abstract

Corporate culture is the way the enterprise conducts business and the totality of values transferred from the past to the future. While a leader is the person who leads a group, leadership is the name given to this process. Social media consists of platforms that allow people to share their ideas and get feedback. Corporates have to exist on a platform which have millions of users and potential customers. It is also required to introduce itself not only by its existence, but also by constantly sharing and to provide information about its activities. The subject of the research is the content analysis of the Twitter accounts of Baykar Defense and Selcuk Bayraktar, a company operating in the defense sector and prominent in this sector with its name. It is the aim of the research to reveal the relationship between corporate culture and leadership concepts and to determine the use of these concepts on Selcuk Bayraktar and Baykar Defence Twitter accounts. Selcuk Bayraktar and Baykar Defence Twitter accounts were examined by content analysis method between 11-26 December 2020. The result of the study, it was concluded that the leader and the company must give importance to both social media and corporate culture and leadership sharing is important for their future and they have shortcomings in this regard.

Keywords: Corporate Culture, Leadership, Twitter, Content Analysis

¹ Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Kurum kültürü bir işletmenin temel değer ve inançlarını çalışanlara ileten simge, mitoloji ve seremonilerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Kurum yöneticilerinin ve iş görenlerin paylaştıkları değerler, kurum kültürünün temelini oluşturmaktadır. Bu temel değerler, kurumu diğerlerinden ayırt eden kişiliği tanımlar (İnan, 2003, s. 67-68).

Kurum kültürü; bir kurumun yapısını belirli yasalarla devam ettirerek iş görene bir kişilik edindiren soyut bir gerçekliktir ve törenlerden kutlamalara, çalışma stilinden ödül-ceza sistemine ve hiyerarşik sisteme kadar bütün alanları kapsamaktadır. Toplumlar gibi işletmelerin de amaçları, değerleri, ilkeleri, iş hayatına bakış açıları yani kendilerini gösteren nitelikleri bulunmaktadır. İşte bu inanç, anlayış ve kurallar bütünü, kurum kültürünü oluşturur (Erdem ve Dikici, 2009, s.205).

Lider ise bir grubu belirlenmiş hedefler doğrultusunda harekete geçirmeye ikna etme yeteneğine sahip kişi olarak tanımlanabilir. Buna göre liderlik için etkileyen bir kişi ve etkilenen bir grup olması gerekmektedir. Liderlik ise bir kişinin belli koşullar altında, bir amacı gerçekleştirmek üzere davranışta bulunmaya yöneltme sürecidir (Kılınç, 2009, s. 97-98).

Görüldüğü üzere lider başkalarını etkileyen ve ikna eden kişi iken, liderlik ise liderin yaptığı işin sürecidir. Lider, bir firmada söz sahibi kişi olduğundan kurum kültürü üzerinde etkili olabilmektedir. Liderin kişilik özellikleri ve yönetim sürecinde benimsediği tarz gibi faktörler kurum kültürünü şekillendirebilmektedir.

Güçlü liderlik tarzı kurum kültürünün oluşumunda en büyük etkendir. Birey, ait olduğu kurumda güçlü bir liderlik tarzıyla karşılaştığında onu örnekler. Kültürün oluşumunda etkili olan bu durum, kurumda liderlik tarzını modelleme yoluyla benimseme şeklinde oluşur. Örnekleme yoluyla kazanılan bu davranışlar, diğer iş görenler için de bir model oluşturur (Erdem ve Dikici, 2009, s.208).

Zamanla kazanılan bu davranışlar sonrasında alışkanlıklara ve en sonunda da toplu öğrenmeyle paylaşılan kültürel davranış kalıplarına dönüşür. Bu kültürel davranış kalıplarına da kurum kültürü denilir. Liderin görevi huzurlu bir ortam oluşturmaktır. Başarının ilk adımı ise, kurumun tüm üyeleri arasında bir uyum oluşturmak ve bunu kurumun kültürel yapısı haline getirmektir. (Ertekin, 1978, s.14).

Kurum kültürü gelecek nesillere aktarılan davranış kalıpları ve işin yürütülme tarzıdır. Kurum kültürünün oluşumunda lider, tarzı ve isteğiyle bu oluşumu etkileyebilmektedir. Kurum kültürünün oluşumunda önemli rol oynayan liderin işi burada bitmez. Elbette bu kültürün korunması, benimsetilmesi ve en önemlisi kuşaklar boyu sürebilmesi için tüm üyelere ve yeni gelenlere aktarılması gerekir. Kurum kültürünü yönetmek bir liderlik işidir.

Liderler ise her zaman kurumun kurucusu olmayabilir, seçilerek gelen bir lider olabilir. Bu durumda lider, zaten benimsenmiş bir kurum kültürünü değiştirmekte zorlanabilir. Yıllardır süregelen bir kurum kültürünün değiştirilmesi zor olduğu gibi bunun benimsetilmesi de yine çok zordur. Bu durumda lider, tarzı ne olursa olsun kurum kültürüne uyum sağlamak zorunda kalabilir. Doğal olarak liderin kurum kültürüne etkisi olduğu gibi kurum kültürünün de lidere etkisi olabilir.

Kurum kültürü ve liderlik kavramlarına açıklık getirmek, bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve bu kavramların bir kurum ve lider tarafından ne kadar benimsenip nasıl ve ne kadar kullanıldığını tespit etmek bu araştırmanın temel amacıdır. Kurum kültürü, kurumun alışkanlıkları ve geleceğe aktarılacak bir iş görme biçimidir. Liderler ise kurum kültürünü oluşturan ve yöneten kişilerdir. Bu bağlamda iki kavram arasındaki ilişkiyi çözmek ve kurum kültürü ile liderin dışı yansıtılması kurumun yapısı ve geleceği için önemlidir. Bundan dolayı araştırma önem kazanmaktadır.

Çalışma kapsamında belirlenen problemler şunlardır:

S1: Selçuk Bayraktar kendi sayfasında liderlik tipolojisini yansıtabilmekte midir?

S2: Selçuk Bayraktar’ın liderlik tipolojisi Baykar Savunma’yı etkilemekte midir?

S3: Baykar Savunma, kendi Twitter sayfasında kurumsal kültürünü yansıtabilmekte midir?

S4: Baykar Savunma, kendi Twitter sayfasında lider ile ilgili paylaşımlarda bulunup liderini ön plana çıkartmakta mıdır?

LİTERATÜR TARAMASI

Alanda konu ile ilgili ve konuya yakın birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan on ikisine değinilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda özellikle kurum kültürü ve liderlik ilişkisini konu alan çalışmaların büyük çoğunluğu bu iki kavram arasında olumlu ilişki tespit etmiştir.

Güçlü (2003) çalışmasında öncelikle, örgüt ve kültür kavramlarına açıklık getirmiş ardından örgüt kültürü ve örgüt kültürünün oluşumundan bahsetmiştir. Daha sonrasında örgüt kültürü içinde baskın kültür ile alt kültür ve güçlü ile zayıf kültür konusuna değinmiştir. Örgüt kültürünün unsurlarına da genişçe yer veren Güçlü, örgüt kültürünün boyutlarından da bahsetmiştir. Güçlü son olarak, örgüt kültürünün diğer örgütsel süreçlerle (örgüt iklimi, iletişim ve sosyalleşme) ilişkisine değinmiştir.

Özsalmanlı (2005) çalışmasında; liderlik kavramı, gelişimi ve lider tiplerinden bahsetmiş, daha sonrasında ise liderlik yaklaşımları ve bunların uygulamalarına değinmiştir. Sonrasında lider yöneticilik kavramından ve onun niteliklerinden bahsetmiş, sonrasında lider yöneticinin işlevleri, görevleri ve yönetim biçimleri ile yönetsel özelliklerine değinmiştir. Özsalmanlı son olarak liderlik ve yöneticilik kavramlarını karşılaştırmış ve bir değerlendirme ile makaleyi bitirmiştir. Sonuç olarak kurum yapılarının genellikle otoriter olduğu ve bu sebepten lider yöneticilik kavramının önemli olduğu ve önerildiğini vurgulamıştır.

Vural ve Çataler (2007) çalışmalarında; öncelikle kurum kültürü kavramına değinmiş, sonrasında kurum kültürüne yönelişin nedenlerinden bahsetmiştir. Son olarak bazı araştırmacıların kurum kültürü sınıflandırmalarına ve kurum kültürü modellerine değinen Vural ve Çataler, araştırmaları hakkında bilgi verip, sonuçlarını paylaşmışlardır. Buna göre; Ege Üniversitesi’nin kurum kültürünü ve iç iletişim yapısını ortaya çıkarmak amacıyla araştırma yapan Vural ve Çataler, yaptıkları anket çalışması sonrasında Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi’nin bölümlenmiş kültür tipine uygun özellikler gösterdiğini ve bunun kuruma olumlu yansımaları olduğunu tespit etmişlerdir.

Bakan (2009) çalışmasında, öncelikle liderlik ve örgüt kültürü kavramlarından bahsetmiştir. Daha sonrasında bu kavramların teorik yaklaşımlarından bahsetmiştir. Araştırma kısmında dokuz adet hipotez belirleyen Bakan, 12 işletmede 105 anket yapmıştır. Demografik soruların ardından şirketin liderlik tarzı ve örgüt kültürü türünü belirleyen sorular soran Bakan, iki kavram arasındaki ilişkiyi bulmak amacıyla analiz yapmıştır. Sonuç olarak Bakan, örgüt kültürü türleri ile liderlik tarzları arasında anlamlı ilişki bulmuş ve belirlediği dokuz hipotez de araştırma sonucu kabul edilmiştir.

Buluç (2009) çalışmasında, öncelikle liderlik stillerini açıklamış ve bunların boyutlarından bahsetmiştir. Sonrasında örgütsel bağlılık kavramından bahseden Buluç, araştırma kısmına geçmiştir. Araştırma için 12 okuldan 250 sınıf öğretmenine anket yapılmıştır. Demografik soruların ardından öğretmenlerin müdürlüklerinin tarzlarını ve uygulamalarını ölçemeye yarayan sorular sorulmuş, son olarak da örgütsel bağlılık ile ilgili ayrı bir anket yapılmıştır. Bu iki anketin sonuçları analiz edilmiş, korelasyon analizi gibi işlemler uygulanmıştır. Sonuç olarak Buluç, örgütsel bağlılık ile liderlik stilleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Erdem ve Dikici (2009) çalışmalarında, öncelikle liderliğin tanımını yapmış ve liderlik tarzlarından bahsetmiştir. Daha sonra liderlik ve yöneticilik arasındaki farklara değinen Erdem ve Dikici, kurum kültürü konusuna geçmiştir. Burada da kültür, kurum kültürü ve kurum kültürünün oluşum sürecinden bahsetmişlerdir. Son olarak kurum kültürünün unsurlarına değinen Erdem ve Dikici, liderlik ve kurum kültürü ilişkisini çift yönlü ele almıştır. Sonuç olarak Erdem ve Dikici'ye göre, liderlik ile kurum kültürü arasında bir ilişki vardır. Kurum kültürünü yönetmek bir liderlik işidir. Ters durumda da kurum kültürünün liderlik tarzına etkisi bulunduğu ve liderin tarzının kurum kültürünün etkisi altında şekillendiğinden bahsedebilirler.

Vural ve Bat (2013) çalışmalarında, ilk olarak kurum kültürü kavramına açıklık getirmiş, kurum kültürünün tanımlarına ve özelliklerine değinmiştir. Sonrasında kurumsal iletişim kavramına ve kurum kültürü ile olan ilişkisine değinilmiştir. Daha sonrasında araştırma hakkında bilgi verilmiş ve sonuçlar paylaşılmıştır. Buna göre; reklam ajansında çalışanlara kurum kültürü ve kurumsal iletişim ile ilgili sorular sorulmuş ve şirketin ne düzeyde ve nasıl bir kültüre sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Sonuç olarak araştırmacıların belirlediği hipotezler reddedilmiştir. Kurum kültürü boyutlarının cinsiyet, yaş ve çalışma süresi ile ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Puni ve Bosco (2016) çalışmalarında, kurum kültürü ve liderlik tarzının Gana kamu hizmetinde algılanan kurumsal performans üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Puni ve Bosco, literatür taramasının ardından liderlik tarzlarından ve kurum kültüründen bahsetmişlerdir. Son olarak araştırmaları hakkında bilgi veren Puni ve Bosco, sonrasında araştırma sonuçlarını paylaşmıştır. Buna göre; Gana'nın başkenti Akra'da bakanlık çalışanlarına anket tekniğini uygulayan araştırmacılar, liderlik tarzının ve kurum kültürünün kurumsal performans üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Kumdi (2017) çalışmasında, kurum kültürünün liderlik tarzlarının seçimi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada kurum kültürü tipleri ve liderlik tarzları açıklanmış, bu konudaki literatür taramasına yer verilmiştir. Sonrasında ise kültür ve liderlik ilişkisi açıklanmıştır. Son olarak bir teoriye yer veren Kumdi, araştırma örneklemini ve sonuçlarını paylaşmıştır. Buna göre; First Bank ve Sterling Bank'tan 180

çalışana anket uygulanmış, %91 oranından geri dönüş sağlanmıştır. Sonuç olarak, kültür türlerinin tamamı liderlik tarzını etkilememektedir.

Barut ve Onay (2018) çalışmalarında, öncelikle liderlik kavramından bahsetmiş sonrasında ise örgüt kültürü kavramına değinmiştir. Son olarak liderlik ve kurum kültürü ilişkisini ortaya koyan Barut ve Onay, sonrasında araştırma hakkında bilgi vermiş ve sonuçlarını paylaşmıştır. Buna göre Manisa Vestel fabrikasındaki yöneticilere ve çalışanlara anket uygulanarak, liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi ortaya konulmak istenmiştir. Barut ve Onay ayrıca çalışanların, örgütün misyonunu, vizyonunu ve stratejik planlarını ne ölçüde benimzediklerini ortaya koymak istemiştir. Sonuç olarak; kurum kültürü ve liderlik arasında bir ilişki bulunmuş ve çalışanların örgütün misyonu ve vizyonu hakkında bilgi sahibi oldukları görülmüştür.

Tatlıcıoğlu (2019) çalışmasında, ilk olarak kurum kimliği kavramından bahsetmiş sonrasında ise kurum kültürü kavramına ve özelliklerine değinmiştir. Sonrasında kurum kimliği inşasında kurucu lider faktöründen bahsetmiş ve bir liderde bulunması gereken özellikleri sıralamıştır. Son olarak marka inşasına değinen Tatlıcıoğlu, araştırması hakkında bilgi vermiş ve sonuçlarını paylaşmıştır. Araştırmada yöntem olarak örnek olay seçilmiştir. IKEA’nın kuruluşuna, logo geçişine ve liderin yaşamına değinilmiştir. Tatlıcıoğlu, IKEA’nın kurucu liderinin IKEA markası ve kimliği üzerindeki etkide bulunduğu sonucuna varmıştır.

Bakır (2020) çalışmasında, öncelikle toplumsal kurumlar kavramına ve toplumsal kurumların önemine değinmiştir. Sonrasında toplumsal kurumlarda liderlik sürecinden bahseden Bakır, lider otoritesinin toplumsal kurumlar üzerindeki etkilerine değinmiştir. Sonuç olarak Bakır, kurumların başarısı ve varlığının devamı için güçlü lidere ihtiyaç olduğuna ve yönlendirmenin zorunluluğuna vurgu yapar.

YÖNTEM

Araştırmada savunma sektöründe faaliyet gösteren Baykar Savunma ve şirketin liderlerinden Selçuk Bayraktar’ın Twitter hesapları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Veriler katılımsız gözlem yoluyla toplanmış, atılan tweetlerde kurum ve liderin kurumsal kültür ve liderlik ile ilgili paylaşımlara ne kadar yer verdiği tespit edilmiştir. Bu sayede kurumun ve liderin kurumsal kültür ve liderlik özelliklerini dışarıya yansıtıp yansıtmadığı veya nasıl yansıttığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında tweetlerin sınıflandırılacağı “kurumsal kültür”, “liderlik” ve “diğer” kategorileri oluşturulmuştur. Tweetlerin niceliksel olarak bu kategorilerde ne kadar yer aldığı tespit edilerek sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma 11-26 Aralık 2020 tarihini ve sosyal medya mecrası olarak yalnızca Twitter’ı kapsamaktadır.

İçerik analizi; mesaj özelliklerinin nicel, sistematik ve objektif analizi olarak tanımlanabilir (Neuendorf, 2017, s.1). Bu yöntem kaydedilmiş metinlerde analize yönelik bir yöntemdir ve metnin taşıdığı, ilettiği ve kapsadığı enformasyonuna odaklanır (Yıldırım, 2015, s.105).

Araştırmada incelenecek sosyal medya mecrası olarak Twitter’ın seçilmesinin sebebi; bu platformun diğerlerine nazaran kurumlar için daha kullanışlı ve kurumsal olduğu düşünülmektedir.

Savunma sektöründe faaliyet gösteren Baykar, Türkiye için birçok yerli silahların üretimini yapmış ve halihazırda ürettiği silahlardan özellikle S/İHA’nın dışarıya ihracatı yapılmaktadır. Selçuk Bayraktar ise kurumun teknik müdürlüğünü yapmakta ve birçok silahın yapımına öncülük etmiştir.

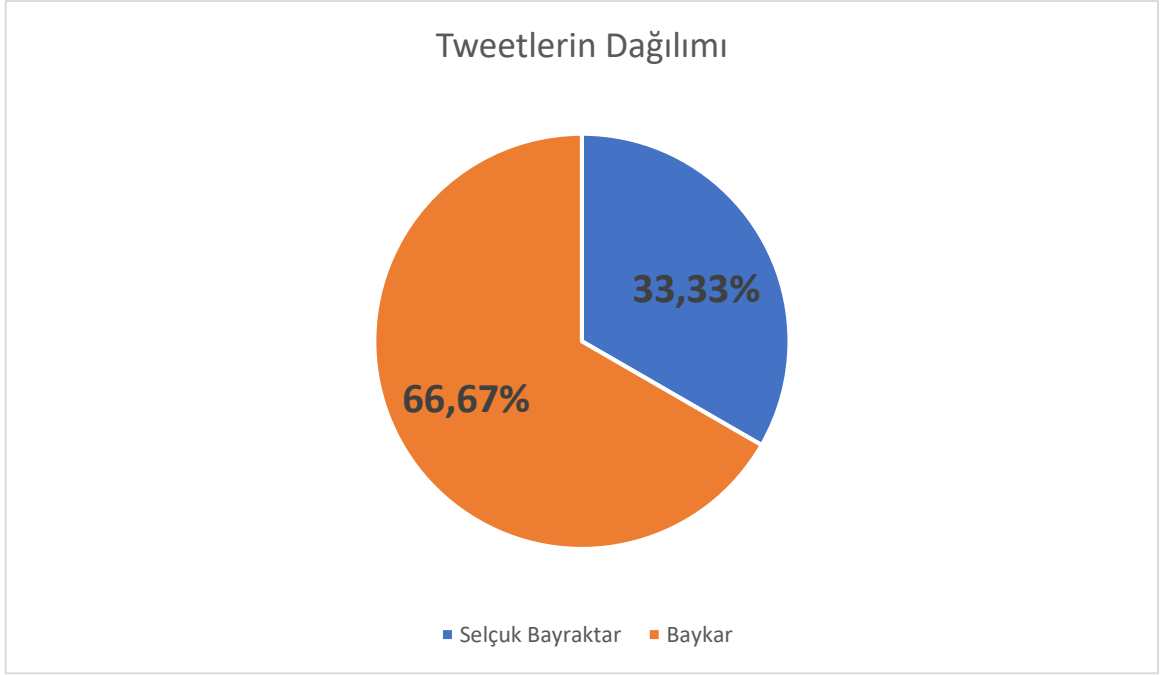
BULGULAR**Tablo1:** Selçuk Bayraktar'a ait Twitter hesabından atılan tweetlerin retweet, beğeni, yorum sayısı artış oranı ile takipçi sayısı artış oranı

Takipçi Sayısı Artış Oranı	Atılan İlk Tweet ile Son Tweet Arasındaki Retweet Sayısı Artış Oranı	Atılan İlk Tweet ile Son Tweet Arasındaki Beğeni Sayısı Artış Oranı	Atılan İlk Tweet ile Son Tweet Arasındaki Yorum Sayısı Artış Oranı
1.491.598	1300	11000	249
1.505.332	4535	30200	391
%0,92	%248,85	%174,55	%57,03

Tablo2: Baykar Savunma'ya ait Twitter hesabından atılan tweetlerin retweet, beğeni, yorum sayısı artış oranı ile takipçi sayısı artış oranı

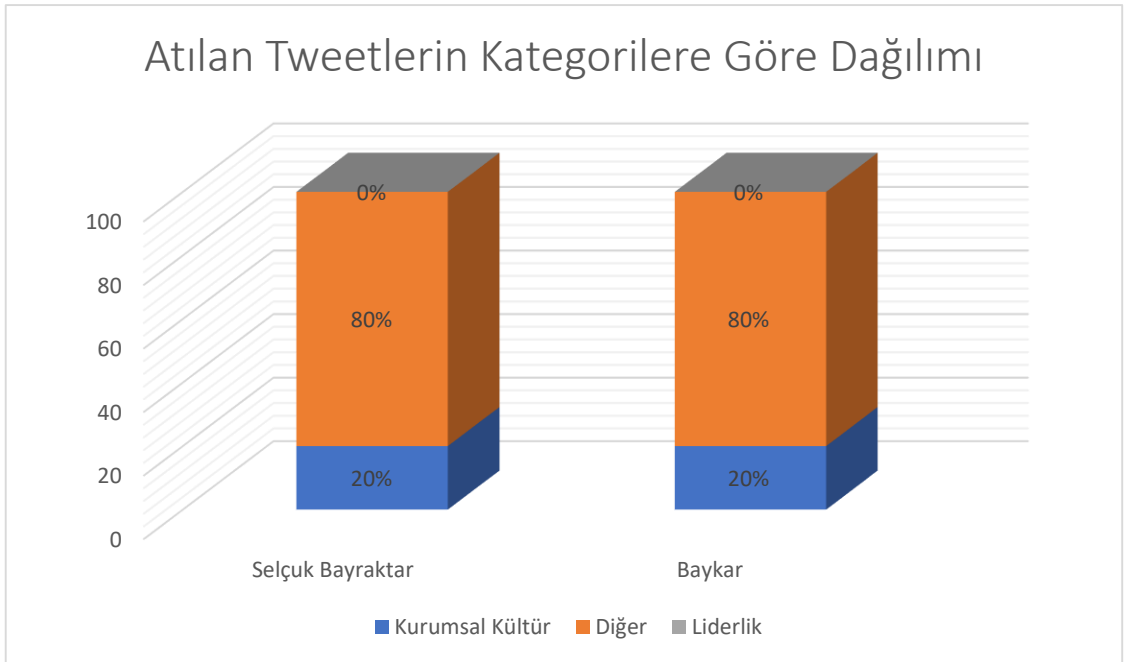
Takipçi Sayısı Artış Oranı	Atılan İlk Tweet ile Son Tweet Arasındaki Retweet Sayısı Artış Oranı	Atılan İlk Tweet ile Son Tweet Arasındaki Beğeni Sayısı Artış Oranı	Atılan İlk Tweet ile Son Tweet Arasındaki Yorum Sayısı Artış Oranı
357.260	1800	16000	141
363.878	823	6576	55
%1,85	%-54,28	%-58,9	%-60,99

Tablo 1 ve Tablo 2'ye bakıldığında her iki hesabın da 11-26 Aralık tarihleri arasında takipçi sayılarının arttığı görülmüştür. Fakat retweet, beğeni ve yorum sayılarına bakıldığında ilk tweet ile son tweet arasında Selçuk Bayraktarda artış varken Baykar Savunmada durum tam tersidir. Selçuk Bayraktar'ın takipçi sayısının Baykar Savunma'dan daha yüksek olduğu da göz önüne alındığında, liderin kurumdan daha öne çıktığı ve Baykar Savunma için retweet, beğeni ve yorum sayılarının atılan tweete göre değişebildiği görülmektedir.

Grafik 1: Atılan Tweetlerin Dağılımı

Her iki hesaptan da atılan tweetlerin dağılımına bakıldığında; toplam tweetlerin %66,67'sinin Baykar Savunma'ya, %33,33'ünün ise Selçuk Bayraktar'a ait olduğu görülmektedir. Buna göre Selçuk Bayraktar, takipçi sayısı daha yüksek olduğu halde daha az tweet atmaktadır. Baykar Savunma'nın daha az takipçisi olmasına rağmen Selçuk Bayraktar'dan daha fazla tweet atması, kurumu tanıtmak istemesi olarak yorumlanabilir.

Grafik 2: Atılan Tweetlerin Kategorilere Göre Dağılımı

Atılan tweetlerin kategorilere göre dağılımına bakıldığında; Selçuk Bayraktar'ın attığı tweetlerin %20'sini "kurumsal kültür", %80'nini ise "diğer" kategorisi oluşturmaktadır. Baykar Savunma'nın attığı tweetlere bakıldığında ise; tweetlerin %20'sini "kurumsal kültür" ve yine %80'nini "diğer" kategorisi oluşturmaktadır. Her iki hesap da liderlik veya lideri ön plana çıkartmak amaçlı hiçbir tweet atmamıştır.

S1: Selçuk Bayraktar kendi sayfasında liderlik tipolojisini yansıtabilmekte midir?

Selçuk Bayraktar incelenen tarih aralığında liderlik ile ilgili hiçbir paylaşımda bulunmamıştır. Fakat biyografisi kısmında kendisi hakkında kısa bilgi vermiş. Aynı zamanda tam geçmişi hakkında Baykar Savunma sitesindeki "Selçuk Bayraktar" web sayfasını da link vermiştir. Kullanıcılar bu link aracılığıyla Selçuk Bayraktar ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşabilmektedir.

S2: Selçuk Bayraktar'ın liderlik tipolojisi Baykar'ı etkilemekte midir?

Selçuk Bayraktar aldığı patentler, eğitim geçmişi ve çalışmalarını yürüttüğü milli silahlar ile adını duyurmuştur. Fakat takipçi sayılarından da görülebildiği üzere Baykar Savunma ismi pek bilinmemektedir. Yönetim kadrosunda bulunan Selçuk Bayraktar'ın Baykar Savunma üzerinde etkisi bulunması muhtemeldir. Fakat araştırma özelinde Twitter sayfaları üzerinden yapılan incelemelerde, Selçuk Bayraktar'ın Baykar Savunma'ya etkide bulunması ile ilgili bir sonuca varılamamıştır.

S3: Baykar, kendi Twitter sayfasında kurumsal kültürünü yansıtabilmekte midir?

Baykar Savunma Twitter sayfası Selçuk Bayraktar'a nazaran kurumsal kültür üzerine daha fazla tweet atmıştır (Selçuk Bayraktar:1, Baykar Savunma:2). Fakat Baykar Savunma'nın, kurum kültürünü yansıtmak konusunda eksikleri bulunmaktadır.

S4: Baykar, kendi Twitter sayfasında lider ile ilgili paylaşımlarda bulunup liderini ön plana çıkartmakta mıdır?

Selçuk Bayraktar halihazırda kurumun önüne çıkmaktadır. Fakat Baykar Savunma Twitter sayfası tarafından belirlenen tarihlerde lider ile ilgili bir tweet atılmamıştır. Baykar Savunma'nın bu konuda birtakım eksikleri bulunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal medya, kişilerin internet üzerinden yer ve zaman kısıtlaması olmaksızın fikir ve görüşlerini ifade etmelerine imkan sağlayan, internetin sağladığı multimedya özelliklerini kullanma olanağı sağlayan, ayrıca diğer kişiler ile karşılıklı düşünce alışverişine ve paylaşımına dayanan bir interaktif mekanın varlığını sağlayan bir platform olarak tanımlanabilir (Bulunmaz, 2011, s.29).

Sosyal medya sayesinde sıradan insanların etkisiz gözlemciler olmasına gerek kalmamıştır. Bu insanlar yeterli ölçüde fazla bir topluluğun önüne çıkarsa sorunlar hakkında yorum yapabilir, ürünleri destekleyebilir veya desteklemeyebilir ve kamuoyu oluşturabilirler (Lincoln, 2009, s.21).

Bu platformda kullanıcılar birer içerik üreticisi haline gelmiştir. Kullanıcılar geniş toplulukları bir araya getirerek gündem oluşturabilmektedir. Bu topluluğun konuştuğu konu işletme ile ilgili olumlu veya olumsuz görüşler olabilir. Bu yüzden işletmelerin sosyal medyada olması kaçınılmazdır.

İncelenen Selçuk Bayraktar ve Baykar Savunma Twitter hesapları, onaylanmış hesaplardır. Bu kullanıcıya güven vermektedir. Kullanıcı bu hesap üzerinden işletme faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olabilir. İncelenen aralıklarda Selçuk Bayraktar'ın Baykar Savunma'ya göre daha az paylaşımında bulunduğu tespit edilmiştir. Baykar Savunma hem paylaşım sıklığı hem de kurumsal kültür paylaşımlarına daha fazla yer vermesi açısından Selçuk Bayraktar ile karşılaştırıldığında daha aktif olduğu söylenebilir. Fakat her iki hesapta da eksiklikler bulunmaktadır. Her iki hesap da incelenen tarihlerde liderlik veya lideri ön plana çıkartan paylaşımlar yapmamıştır.

Her iki hesap da Twitter mecrasında özellikle kurumsal kültür ve liderlik paylaşımlarını sayıca az yapmaktadır. Araştırma kapsamında belirlenen dört soruya verilen cevaplarla beraber, Baykar Savunma ve Selçuk Bayraktar Twitter hesaplarında incelenen tarihlerde paylaşım sıklığı ve kurumsal kültür ve liderlik paylaşımları konusunda eksiklikler gözlemlenmiştir. Baykar Savunma, Selçuk Bayraktar isminin daha gerisinde kalmaktadır. Baykar Savunma'nın kurum olarak tanıtım ve halkla ilişkiler faaliyetleri bakımından sosyal medyaya daha fazla önem vermesi gerektiği düşünülmektedir. Aynı şekilde Selçuk Bayraktar'ın bilinirliğinin daha da çoğaltılması amacıyla milyonlarca kullanıcının bulunduğu sosyal medyada daha fazla aktif olması önerilmektedir.

Baykar Savunma ve Selçuk Bayraktar Twitter hesaplarında takipçi sayısı ile paylaşım sıklığı arasında ters orantı tespit edilmiştir. Selçuk Bayraktar takipçi sayısı daha yüksek olmasına rağmen daha az paylaşım yapmış, Baykar Savunma ise takipçi sayısı Selçuk Bayraktar'ın yaklaşık dörtte biri olmasına rağmen incelenen tarihlerde Selçuk Bayraktar'ın paylaşım sayısının iki katı paylaşım yapmıştır. Fakat her iki hesabın da sosyal medyaya daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Özellikle kurumsal kültür ve liderlik paylaşımlarının sıklığına da önem vermeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak; Selçuk Bayraktar ve Baykar Savunma'nın gelecek halkla ilişkiler ve tanıtım stratejilerinde sosyal medyayı daha etkin kullanmaları önerilmektedir. Bu etkin kullanım esnasında kurumsal kültür ve liderlik paylaşımlarına daha fazla yer vermeleri kurumun ve liderin geleceği için önem arz edecektir.

Kaynakça

- Bakan, İ. (2009). Liderlik Tarzları İle Örgüt Kültürü Türleri Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Çalışması. *TISK Academy*, 4(7), 138-172.
- Bakır, F. (2020). Kurum Kültürünün Oluşumunda Liderlik Süreci ve Liderlik. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 53-61.
- Barut, Y. ve Onay, M. (2018). Örgüt Kültürü ve Liderlik Tarzı Arayışında, Yeni Argümanlar: Manisa Vestel Fabrikasında Bir Çalışma. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3 (1), 181-193. DOI: 10.21733/ibad.365064

-
- Baykar Savunma (t.y.) *Biz Baykarız*. Erişim tarihi: 5 Ocak 2021, <https://www.baykarsavunma.com/biz-baykariz.html>
- Baykar Savunma (t.y.) *Selçuk Bayraktar*. Erişim tarihi: 5 Ocak 2021, <https://www.baykarsavunma.com/SELÇUK-BAYRAKTAR.html>
- Buluç, B. (2009). Sınıf öğretmenlerinin algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stilleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 15(1), 5-34.
- Bulunmaz, B. (2011). Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği. *Global Media Journal:Turkish Edition*, 2(3), 19-50.
- Erdem, O. ve Dikici, M. (2009). Liderlik Ve Kurum Kültürü Etkileşimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 199-213.
- Ertekin, Y. (1978). *Örgüt iklimi*. Ankara: TODAİ Enstitüsü Yayınevi.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt Kültürü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 61-85.
- İnan, E. (2003). *Kurumsal Kimlik, Kurumsal İmaj, Kurumsal Kültür; Global Bilgi Örneği*. (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Kılınç, M. (2009). *Etkin liderlik*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Kumdi, M. W. (2017). The Influence Of Corporate Culture On The Choice Of Managerial Leadership Style: A Study Of First Bank And Sterling Bank. *International Journal of Social Sciences and Management Research*, 3(8), 79-103.
- Lincoln, S. R. (2009). *Mastering web 2.0: transform your business using key website and social media tools*. London and Philadelphia: Kogan Page.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Los Angeles: Sage.
- Özsalkanlı, A. Y. (2005). Türkiye’de Kamu Yönetiminde Liderlik Ve Lider Yöneticilik. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 137-146.
- Puni, A. ve Bosco, D. K. J. (2016). Leadership Style, Corporate Culture And Organizational Performance. *Research Journal of Social Science & Management*, 5(10), 83-90.
- Tatlıcıoğlu, Y. (2019). Kurum Kimliği İnşasında Kurucu Lider Faktörü: Ikea Markası Üzerinden Bir Değerlendirme. *Atatürk İletişim Dergisi*, 17, 95-111. DOI: 10.32952/atauniiletisim.521625
- Vural, Z.B.A. ve Çataler, O. (2007). Kurum Kültürü Analizi: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Örneği. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 2, 255-288.
- Vural, Z.B.A. ve Bat, M. (2013). Kurum Kültürü Analizi: Reklam Hizmet Ajansına Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 5 (2), 35-60.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları. Yıldırım, B. (Ed.), *İletişim araştırmalarında yöntemler* (ss.105-153). Konya: Literatürk Yayınları.

COVID-19 SALGINININ TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİNİN YÖNETİM STRATEJİLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Fatmanur GÜDER¹
Musa GÜNGÖR²
Polat YÜCEKAYA³

Özet

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınının her ülke ekonomisi ve her sektör üzerinde çok çeşitli etkileri görülmektedir. Salgın ve salgının olumsuz etkilerini azaltmak için sosyal mesafe, alışveriş merkezlerinin kapatılması, sokağa çıkma yasakları gibi uygulanan birçok politika, tüketicilerin davranış eğilimlerinde değişikliklere sebep olmaktadır. Bu araştırmanın amacı COVID-19 salgınının tüketicilerin tutum ve davranışları üzerine etkisini tespit etmek ve ilgili sektördeki yöneticilerin stratejilerine katkı sağlayacak öneriler sunmaktır. Bu araştırmada veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi tercih edilmiş, kolayda örneklem metoduyla 1300 kişiden 2020 yılı Mart ayında veriler toplanmıştır. Araştırmanın sonucu salgınla birlikte tüketicilerin tutum ve davranışlarında yaş, cinsiyet, gelir, eğitim seviyesi gibi değişkenlere göre önemli değişiklikler meydana geldiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Tüketici davranışları, Strateji

ASSESSING THE IMPACT OF THE COVID 19 OUTBREAK ON CONSUMER BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF MANAGEMENT STRATEGIES

Abstract

The COVID-19 pandemic, which affects the whole world, has a wide variety of effects on every country's economy and every sector. In order to reduce the negative effects of the pandemic, many policies -such as social distance, shopping centers closing, lockdowns- cause changes in the behavioral tendencies of consumers. The purpose of this research is to determine the impact of the COVID-19 pandemic on the attitudes and behaviors of consumers and to provide suggestions that contribute to the strategies of managers in the relevant sectors. In this research, among the data collection methods, the survey method is preferred and data are collected from 1300 people in March 2020 using the convenience sampling method. Research results show that with the pandemic, significant changes have occurred in the attitudes and behaviors of consumers depending on variables such as age, gender, income, education level.

Keywords: COVID-19, Consumer Behavior, Strategy

¹ Dr. Öğr. Gör., Bağımsız Araştırmacı, fatmanurguder@gmail.com ORCID: 0000-0001-7840-6930

² Öğr. Gör., Haliç Üniversitesi, musagungor@halic.edu.tr ORCID: 0000-0001-7425-0385

³ Dr. Öğr. Üyesi, ÇOMÜ, polatyucekaya@gmail.com ORCID: 0000-0002-5000-9711

GİRİŞ

İnsanlık tarihi Ebola, SARS, Kolera, MERS gibi birçok salgına tanıklık etmiştir. Her bir salgın büyük ölümler getirmiş, küresel boyutta yaşanması, çok büyük bir kesime ulaşması ve hızlı bir şekilde yayılması bu sağlık krizlerinin kontrol edilmesini güç hale getirmiştir. COVID-19 ismiyle bilinen Korona Virüsü ise dünyanın son dönemde yaşadığı, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) pandemi olarak nitelendirdiği 31 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla 366.409 kişinin ölümüne sebep olan bir salgındır (WHO, 2020). Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ilk COVID-19 vakasının olduğu duyurulmuştur. Bu tarihten itibaren hızla dünyanın her yerine yayılan virüs, büyük kesimi etkisi altına almış, günler geçtikçe vaka sayısı ve bununla birlikte ölüm sayısı giderek artış göstermiştir. Her ülke kendi sağlık sistemi ve hem ekonomik hem de sosyal anlamda uyguladığı politikaları ile salgının etkisini azaltmaya çalışmaktadır. Pandeminin yayılım hızının önüne geçilebilmesi ve bireyler arasındaki temasın azaltılması için birçok ülkede sosyal mesafe uyarıları ve sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bir dizi önlemler alınmıştır. Okulların kapatılması, AVM'lerin kapatılması, kuaförlerin, kafelerin kapatılması bunlardan birkaçı olarak sıralanabilir.

Türkiye'de ilk COVID-19 vakası 10 Mart 2020 tarihinde görülmüş, bu vakitten itibaren vaka sayıları hızla artış göstermiştir. 31 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla ülkede toplamda uygulanan iki milyonu aşkın test sonucuna göre 163.947 vakadan vefat eden kişi sayısı 4.540 olmuştur. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de sokağa çıkma yasağı, okulların ve üniversitelerin tatil edilmesi, toplu alanların kapatılması gibi önlem politikaları uygulanmıştır. Salgının yayılmasının önüne geçilmesi için bireyler evlerine kapanmak zorunda kalmış, birçok sektörde talep azalmış, işletmelerin üretimi azalmış, birçok kişi işsiz kalırken Nisan ayında uygulamaya koyulan işten çıkarma yasağı sebebiyle çalışanlarını işten çıkartamayan birçok firma farklı bir çalışma sistemine (kısa çalışma ödeneği, pandemi ücretsiz izin, vs.) geçmiştir. Bu politikaların sonucunda vaka sayısının azaldığı görülmüş, 1 Haziran 2020 tarihi itibarıyla sınırlamalar yavaş yavaş kaldırılmıştır. Vakanın çıktığı ilk tarihten bu yana uygulanan politikalar ve sonra kademeli olarak sınırlandırmanın kaldırılması süreci tüketicilerin davranışlarına yansımıştır. Bu çalışmada tüm dünyayı etkisi altına alan salgın sürecin tüketici davranışlarına yansımaları araştırılmıştır. Tüketicilerin davranışları tüketim sektöründeki firmaların stratejileri üzerinde belirleyici etkilere sahiptir. Sektör yöneticilerinin satış, pazarlama, dağıtım, tutundurma gibi uygulamalarında geliştirdikleri stratejiler, rekabet şartlarının ağırlaştığı dönemde daha büyük önem kazanmaktadır.

Strateji kelimesi, elde bulunan kaynakları etkin ve verimli kullanmak suretiyle rakiplerin imha edilmeleri anlamına gelmektedir. Bu kavram, önceleri askeri anlamda kullanılmasına rağmen günümüzde işletmeler için de kullanılmaktadır (Sevinç, 2004). Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde strateji, "*bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askerî güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı*" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Bir başka tanıma göre Strateji, rakiplerin faaliyetlerinin analizi sonucu belirlenen hedeflere yönelik sonuç odaklı kararlardır (Ülgen ve Mirze, 2004). Strateji bir örgütün acımasız rekabet koşullarında yaşamlarını sürdürebilmesi için bir yol haritasıdır. Örgütler çevrelerinde meydana gelen değişimlere ayak uydurmak, kendilerini güncellemek zorundadır. Strateji, örgütlerin kendilerini tanımlamasında, yönlerini tespit

etmesinde ve faaliyetlerine odaklanmasında büyük avantaj sağlamaktadır. Yönetim ise insana özgü bir kavram olup, insanlar aracılığı ile iş yaptırma sanatı olarak tanımlanabilir. Stratejik yönetim kavramı, yöneticilerin yönetsel faaliyetlerinde stratejik davranmasını zorunlu kılar. Her örgüt çevresel tehdit ve fırsatları analiz ederek, güçlü ve zayıf yönlerine göre pozisyon almalı ve rekabet etmelidir. İşletme sahip ve yöneticileri çevresel analiz yaparken pazarın yapısını, aynı faaliyet kolundaki işletme sayısını, rekabet koşullarını ve giriş engellerini doğru tespit edilmelidir. Bununla beraber pazarın coğrafi sınırları, ürün özellikleri dikkate alınmalıdır. Pazar analizi sonrasında yapılan sektör analizinde ise birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında en çok kullanılan Michael Porter'ın (1980) beş güç modeli olup modele göre rakipler, tedarikçiler, müşteriler, ikame ürünler ve yeni pazara giren firmaların işletme açısından nasıl bir tehdit ve fırsat oluşturduğunun analizi yapılarak çevresel değişimlere adaptasyon gerçekleştirilebilir. COVID-19 salgını çoğu işletme için bir tehdit oluşturmuş, işletmeler varlıklarını sürdürülebilmek için salgının etkilerini ve müşterilerin taleplerini iyi analiz etmek ve bu analize uygun strateji yöntemlerini belirlemek durumunda kalmışlardır. Bu çalışma, salgının tüketicilerin tutum ve davranışlarında sebep olduğu değişiklikleri ortaya koymanın yanında işletmelerdeki strateji yöneticilerine ve karar vericilere de bir ışık tutmayı amaçlamaktadır.

1. Literatür Taraması

COVID-19 salgınının hala devam etmesi sebebiyle akademik araştırma sayısı oldukça az olmakla birlikte her geçen gün artış göstermektedir. Jung vd. (2016), bir salgının tüketici harcamaları üzerine etkisini araştırmışlardır. Banka ve kredi kartlarındaki harcamaların analiz edildiği çalışmada salgının tüketici harcamalarında önemli bir bozulmaya yol açtığına dair ampirik kanıtlar sunulmuştur. Andersen vd. (2020) İsveç ve Danimarka'da sosyal mesafe kurallarının tüketim harcamaları üzerine etkisini bankalardan alınan harcama verilerini inceleyerek ölçmüşlerdir. Çalışmaya göre toplam harcamanın İsveç'te yüzde 25 civarında ve çeşitli kısıtlamalar sonucunda Danimarka'da yüzde 4 puan daha düştüğü tahmin edilmektedir. Binder (2020) 5 ve 6 Mart 2020 tarihlerinde tüketicilerin COVID-19 virüsü hakkındaki görüşlerini araştırmaktadır. Amerikan tüketicilerine yapılan ankette tüketicilerin Amerikan Merkez Bankası FED'in faiz indirimi konusunda görüşlerinin yanında tüketicilerin koronavirüs endişesiyle aldığı kararlar da araştırılmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre koronavirüs endişeleri nedeniyle tüketicilerin %40'ının yiyecek veya malzeme satın aldığı, %28'nin ise seyahat planını iptal ettiği ortaya koyulmuştur. Baker vd. (2020)'nin çalışmasına göre, vaka sayısı arttıkça hane halkının bir dizi ana kategoride tipik harcamalarını kökten değiştirmeye başlamaktadır. Coibion vd. (2020), COVID-19 sebebiyle getirilen çeşitli sınırlama ve yasakların 10.000'den fazla katılımcıyla gerçekleştirilen anket vasıtasıyla hanehalkı harcamalarını ve makroekonomik beklentilerini yerel düzeyde nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Anket katılımcılarının yaklaşık %50'si, korona virüsü nedeniyle gelir ve servet kayıplarını bildirmiş, toplam tüketici harcamalarının başta seyahat ve giyimde olmak üzere azaldığı gözlenmiştir. Dietrich vd. (2020) COVID-19 salgınının ekonomik yansımalarını anket ile ölçmektedirler. 3334 kişiye uygulanan ankette COVID-19 ile ilgili haberler ve belirsizliğin kişilerin üretim ve enflasyon üzerine beklentileri ve davranışları üzerine etkisi ölçülmektedir. Çalışmanın bulgularına göre katılımcıların %40'ının COVID-19 pandemisine yanıt olarak gelirlerinin daha büyük bir kısmını harcadığı, %70'inin planlanan büyük alımlardan kaçındığı,

%61'inin finansal planlamalarının değiştiği ve %38'inin kişisel tasarruflarını artırdığı görülmüştür. Aynı zamanda virüsün bulaşma yollarına ilişkin belirsizlik nedeniyle katılımcıların %54'ü virüsün üretildiği Çin'de üretilen ürünlerin kullanımından kaçınmakta, %44'ü de COVID-19'un ekonomik sonuçları nedeniyle işlerini kaybedebileceklerinden korkmaktadır.

Türkiye'de bazı kurumlar da virüs sebebiyle tüketici davranışlarındaki değişimi ölçmek amacıyla çeşitli çalışmalar yayınlamışlardır. TEPAV (2020), TCMB Banka Kartı ve Kredi Kartı Harcama Tutarları ile ilgili haftalık sunduğu raporda 15 Mayıs haftasında kredi kartı kullanımının arttığı, banka/kredi kartı ile yapılan harcamaların yüzde 26'sını (4,5 milyar TL) market ve alışveriş merkezleri, yüzde 10'unu (1,7 milyar TL) elektrik-elektronik eşya, bilgisayar ve yüzde 8'ini (1,4 milyar TL) çeşitli gıda harcamaları oluşturduğu görülmektedir. ANAR Araştırma şirketi 26 ilde yaşayan 2043 kişiye 9-18 Mayıs 2020 tarihleri arasında anket uygulamış, COVID-19 salgınından nasıl etkilendikleri sorulduğunda katılımcıların %50.5'i gelirinin azaldığını ifade etmiştir. Deloitte (2020), internet trafik verileri, sosyal medya etkileşimleri, arama motoru sonuçları, uygulama verileri, sektör temsilcileri ile görüşmeler ve mobil uygulama kullanım verilerinden yola çıkarak 60 kategorinin incelendiği bir rapor ortaya koymuştur. Raporda tüketicilerin lüks tüketimlerden ve büyük kalem harcamalardan kaçıp daha küçük ve alt fiyat segmentlerine yöneldikleri, hobi ürünlerine talebin arttığını, az yapılan veya satın alınan hizmetlerin (yemek yapmak, ev temizliği, tamir vb.) tüketicilerin kendilerinin yaptıkları gözlenmiştir.

2. Amaç ve Metodoloji

Bu araştırmanın amacı COVID-19 salgının tüketicilerin tutum ve davranışları üzerine etkisini tespit etmek ve yöneticiler açısından değerlendirmektir. Bu çalışmada veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi tercih edilmiş, kolayda örneklem metoduyla 1300 kişiden 2020 yılı Mart ayında veri toplanmıştır. Bu araştırma ile tüketicilerin COVID-19 salgınından önceki gelirleri, tüketim alışkanlıkları, salgın öncesindeki market tercihleri, ödeme yöntemleri, satın aldıkları ürün grupları ve tüketiciler için marka önemi tespit edilmiş; daha sonra salgın süresince bu değişkenlerde meydana gelen değişimler incelenerek işletme sahip ve yöneticilerine rekabet üstünlüğü ve sürdürülebilir kara ulaşımlarında bir rehber olabilecek öneriler geliştirilmiştir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.. Belirli evrenler için kabul edilebilir örneklem büyüklükleri

N	S	N	S	N	S	N	S
10	10	190	127	1100	285	5000	357
20	19	200	132	1200	291	6000	361
30	28	250	152	1300	297	7000	364
40	36	300	169	1400	302	8000	367
50	44	350	185	1500	306	9000	368
60	52	400	196	1600	310	10 000	370
70	59	450	212	1700	313	15 000	375
80	66	500	217	1800	317	20 000	377
90	73	550	226	1900	320	30 000	379
100	80	600	234	2000	322	40 000	380
110	86	650	242	2200	327	50 000	381
120	92	700	248	2400	331	75 000	382
130	97	750	254	2600	335	100 000	384
140	103	800	260	2800	338	1 000 000	384
150	108	850	265	3000	341	10 000 000	384
160	113	900	269	3500	346		
170	118	950	274	4000	351		
180	123	1000	278	4500	354		

Kaynak: Sekeran, 1992 (N: Evren büyüklüğü, S: Örneklem büyüklüğü)

Bu araştırma için araştırma evreni Türkiye’de yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Türkiye’de ikamet eden nüfus, 31 Aralık 2019 tarihi itibarıyla 83 milyon 154 bin 997 kişidir. Erkek nüfus 41 milyon 721 bin 136 kişi, kadın nüfus 41 milyon 433 bin 861 kişidir. Diğer bir ifadeyle toplam nüfusun %50,2’sini erkekler, %49,8’ini ise kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2020). Bu çalışmada da %5’lik hata payına göre örneklem büyüklüğü belirlenmiş olup tabloda verilen bilgiler ışığında, 384 kişi ile yapılacak olan anketin yeterli örneklem büyüklüğünü sağladığı değerlendirilmektedir. Bu sebeple 1300 katılımcıdan veri toplanarak yapılan bu çalışmada örneklem büyüklüğü yeterli seviyededir.

3. Bulgular ve Tartışma

Araştırma probleminin çözümü için, örneklemden anket yoluyla toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak açıklama ve yorumlar yapılmıştır.

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılanların demografik bilgileri Tablo 2’de paylaşılmıştır. Araştırmaya 1300 kişi katılmış olup katılımcıların %40,6’sı (528) kadınlardan oluşurken %59,4’ü (772) erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Adı	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	528	40,6
	Erkek	772	59,4
	Toplam	1300	100,0
Yaş	18-30	368	28,3
	31-43	608	46,8
	44-54	218	16,8
	55 ve üstü	106	8,2
	Toplam	1300	100,0
Gelir	3000TL ve altı	257	19,8
	3001-6000 TL	466	35,8
	6001-8000 TL	212	16,3
	8001 TL ve üzeri	365	28,1
Şehir	Büyükşehir	1174	90,3
	Diğer	126	9,7
	Toplam	1300	100,0
Eğitim	İlköğretim	14	1,1
	Lise	110	8,5
	Ön Lisans/Lisans	862	66,3
	Lisansüstü	314	24,2
	Toplam	1300	100,0

Ankete katılan 1300 kişiden %28,3'ü (368) 18-30 yaş aralığında iken, %46,8'i (608) 31-43 yaş aralığında, %16,8'i (218) 44-54 yaş aralığında ve %8,2'si (106) 55 ve üstü yaş aralığındadır. Katılımcıların %19,8'i 3000 TL ve altı gelire sahipken, %35,8'i 3001-6000 TL arası gelire, %16,3'ü 6001-8000 TL arası gelire, %28,1'i 8001 TL ve üzere sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %90,3'ü (1174) büyükşehirde yaşarken, %9,7'si (126) büyükşehirde yaşamamaktadır. Katılımcıların %1,1'i ilköğretim mezunu iken, %8,5'i lise mezunu, %66,3'ü lisans mezunu ve %24,2'si lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir.

3.2. Satın Alma Davranışlarıyla İlgili Bulgular

Bu bölümde katılımcıların satın alma alışkanlıkları ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere ankete katılan 1300 kişiden %52,9'unun aylık gelirinde bir değişim görülmezken %3,3'ünün aylık geliri artmıştır.

Tablo 3. Aylık Gelirde Yaşanan Değişim

Değişken	Adı	Frekans	Yüzde (%)
Gelirde değişim	Azaldı	569	43,8
	Değişmedi	688	52,9
	Arttı	43	3,3
	Toplam	1300	100,0

Araştırmaya katılanların %43,8'inin (569) aylık gelirinin azaldığı görülmektedir. Satın alma davranışı, alım gücü ile desteklenen talebin oluşmasına bağlı olması nedeniyle gelirde meydana gelen bir azalışın talebi de azaltması beklenmektedir.

Tablo 4. Salgın Öncesi Market Tercihleri

Değişken	İfadeler	Salgın Öncesi Market Tercihleri		Salgın Sonrasında Market Tercihleri	
		Frekans	(%)	Frekans	(%)
Alışveriş Tercihleri	Alışveriş yapacağım yerin evime yakın olması	371	28,5	430	33,1
	Alışveriş yapacağım yerin online hizmetinin olması	35	2,7	179	13,8
	Alışveriş yapacağım yerin ürünlerinin fiyatlarının uygun olması	446	34,3	198	15,2
	Alışveriş yapacağım yerin ürün çeşitlerinin çok olması	365	28,1	132	10,2
	Alışveriş yapacağım yerin hijyenik olması	65	5,0	335	25,8
	Diğer	18	1,4	26	2,0
	Toplam	1300	100,0	1300	100,0

Tablo 4'te COVID-19 salgını öncesi ve sonrasında market tercihleri incelenmektedir. COVID-19 salgını öncesi tüketicilerin alışveriş yaptıkları yerin özellikleri incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan 1300 kişiden %28,5'i alışveriş yapacağı yerin yakın olmasını önem verirken, %2,7'si online hizmete, %34,3'ü fiyatların uygunluğuna, %28,1'i ürün çeşitliliğine, %5'i hijyene ve %1,4'ü diğer seçeneklere önem verdikleri görülmektedir. COVID-19 salgını sonrası tüketicilerin alışveriş yerini seçerken dikkat edeceği özellikler incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan 1300 kişiden %33,1'i alışveriş yapacağı yerin yakın olmasını önem verirken, %13,8'i online hizmete, %15,2'si fiyatların uygunluğuna, %10,2'si ürün çeşitliliğine, %25,8'i hijyene ve %2,0'ü diğer seçeneklere önem verdikleri görülmektedir. Bu sonuç tüketicilerin, pandemi sonrası fiyat ve ürün çeşitliliği yerine, alışveriş yaptıkları yerlerin hijyenini, online hizmetinin olup olmadığını ve yakınlığını daha çok dikkate aldıklarını göstermektedir.

Tablo 5. Gıda Harcamalarında Yaşanan Değişim

Değişken	Adı	Frekans	Yüzde (%)
Harcamada değişim	Azaldı	154	11,8
	Değişmedi	281	21,6
	Arttı	865	66,5
	Toplam	1300	100,0

Tablo 5'te görüldüğü üzere ankete katılan 1300 kişiden %11,8'inin (151) salgın döneminde gıda harcamaları azalırken %66,5'inin (865) gıda harcaması artmıştır. Araştırmaya katılanların %21,6'sının gıda harcamalarında bir değişim olmadığı görülmektedir.

Tablo 6. Ödeme Tercihi

Değişken	Adı	Salgın öncesi ödeme tercihi		Salgın süresince ödeme tercihi		Salgın sonrasında ödeme tercihi	
		Fr	(%)	Fr	(%)	Fr	(%)
Ödeme Tercihi	Nakit	290	22,3	152	11,7	163	12,5
	Kredi kartı/ banka kartı	552	42,5	356	27,4	365	28,1
	Kredi Kartı/banka kartı-temassız ödeme	349	26,8	580	44,6	587	45,2
	Online ödeme	109	8,4	212	16,3	185	14,2
	Toplam	1300	100,0	1300	100,0	1300	100,0

Tablo 6'da COVID-19 salgını öncesi ve sonrasında tüketicilerin ödeme tercihleri incelenmiştir. Buna göre COVID-19 salgını öncesi araştırmaya katılan 1300 kişiden %22,3'ü salgın öncesi nakit ödeme yaparken, %42,5'i Kredi kartı ya da banka kartı ile, %26,8'i Kredi Kartı/banka kartı - temassız ödeme ve %8,4'ü online ödeme yaptıklarını belirtmiştir.

COVID-19 salgını döneminde tüketicilerin ödeme tercihleri incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan 1300 kişiden %11,7'si salgın döneminde nakit ödeme yaparken, %27,4'ü Kredi kartı ya da banka kartı ile, %44,6'sı Kredi Kartı/banka kartı -temassız ödeme ve %16,3'ü online ödeme yaptıklarını belirtmiştir.

COVID-19 salgını sona erdikten sonra tüketicilerin ödeme tercihleri nasıl yapacakları incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan 1300 kişiden %12,5'i salgın sona erdikten sonra nakit ödeme ile, %28,1'i Kredi kartı ya da banka kartı ile, %45,2'si Kredi Kartı/banka kartı -temassız ödeme ve %14,2'si online ödeme yapacaklarını belirtmişlerdir.

Tablo 7. Salgın Sebebiyle Ertelenen Ürün Grupları

Değişken	Adı	Frekans	Yüzde (%)
Ürün grupları	Ev	120	9,2
	Otomobil	172	13,2
	Elektronik Eşya	120	9,2
	Ev Eşyası	49	3,8
	Giyim	378	29,1
	Kişisel Bakım Ürünleri	53	4,1
	Olmadı	408	31,4
	Toplam	1300	100,0

Tablo 7’de Covid-19 salgını sebebiyle tüketicilerin satın almayı erteledikleri ürün grupları incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan 1300 kişiden %9,2’si ev, %13,2’i otomobil, %9,2’si elektronik eşyalar, %3,8’i ev eşyası, %29,1’i giyim ve %4,1’i kişisel bakım ürünleri satın almayı salgın sebebiyle ertelediklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların %31,4’ü erteledikleri bir ürün grubunun olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Satın Alma Alışkanlıklarına İlişkin Dağılımları

Kod	İfadeler	Katılma Durumları					Temel Değerler	
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
N1	Covid-19 salgınıyla birlikte taze meyve/sebzeden ziyade konserve/paket ürünleri tercih etmeye başladım.	31,8	41,8	13,5	9,3	3,6	2,1115	1,06697
N2	Covid-19 salgınıyla birlikte daha çok temizlik malzemesi almaya başladım.	11,7	24,7	16,6	29,2	17,8	3,1669	1,30043
N3	Covid-19 salgınıyla birlikte eğlence/sanat harcamalarım azalış oldu.	12,9	7,6	4,3	20,1	55,1	3,9677	1,43599
N4	Salgın sona erdiğinde eğlence/sanat harcamalarımın artacağını düşünüyorum.	14,8	18,8	19,2	24,2	23,2	3,2215	1,37787
N5	Covid-19 salgınıyla birlikte toplu taşıma araçlarını daha az kullanmaya başladım.	12,8	7,6	7,1	15,2	57,3	3,9646	1,45086
N6	Salgın sona erdiğinde toplu taşıma araçlarını daha az kullanmaya devam edeceğim.	13,4	17,2	14,5	25,6	29,2	3,4008	1,40498
N7	Salgının sona ermesi sonrası önümüzdeki 6 ay boyunca toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılmayacağım.	12,8	13,9	16,7	23,5	33,1	3,5023	1,39916
N8	Covid-19 salgını sebebiyle tatil planlarımı iptal etmek zorunda kaldım.	11,6	14,3	14,4	21,9	37,8	3,5992	1,40717

N9	Salgın sona erse bile önümüzdeki 12 ay boyunca kalabalık yerlerde tatili tercih etmeyeceğim.	11,4	14,5	15,5	25,7	32,8	3,5408	1,37133
N10	Covid-19 salgını süresince eskiden satın aldığım ürün/hizmetleri (yemek yapmak, ekmek yapmak, kişisel bakım, spor yapma, vb.) kendim yapmaya başladım.	11,8	13,8	11,8	31,4	32,1	3,5977	1,34862
N11	Salgın sonrasında eskiden satın aldığım ürün ve hizmetleri (yemek yapmak, ekmek yapmak, kişisel bakım, spor yapma, vb.)kendim yapmaya devam edeceğim	9,8	20,5	23,0	28,2	18,4	3,2477	1,24771
N12	Markalı ürünleri eskisi kadar önemsemiyorum	14,4	23,0	24,6	20,5	17,5	3,0377	1,30822
N13	Salgın ile birlikte alışveriş yaparken lüks ürünler yerine ihtiyaca yönelik olanları tercih etmeye başladım	11,1	12,5	13,2	30,6	32,6	3,6123	1,34348
N14	Salgın sonrasında da alışveriş yaparken lüks ürünler yerine ihtiyaca yönelik olanları tercih etmeye devam edeceğim	10,9	13,5	15,8	33,0	26,7	3,5100	1,30813
N15	Covid-19 salgını ile birlikte daha fazla online alışveriş yapmaya başladım	16,3	18,2	15,5	23,2	26,7	3,2577	1,43868

Tablo incelendiğinde tüketicilerin daha fazla temizlik malzemesi satın aldıkları, toplu taşıma araçlarından daha az yararlandıkları, tatil planlarını iptal ettikleri, sinema, tiyatro vb. etkinliklerden uzak durdukları, kalabalık yerlerden mümkün olduğunca uzak durma niyetinde oldukları, satın aldıkları bazı ürünleri evde kendilerinin yapmaya başladıkları, markalı ürünleri eskisi kadar önemsemedikleri, lüks ürün yerine ihtiyaç odaklı alışveriş yapacakları ve online ödeme yapmaya daha fazla meyilli oldukları görülmektedir.

3.3. Karşılaştırma Tabloları

Bu bölümde değişkenler çapraz tablolar aracılığı ile karşılaştırmaya tabi tutulmak suretiyle katılımcıların alışkanlıkları arasındaki bağlantılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 9. Tüketicilerin salgın öncesi ve sonrasında market tercihlerinde dikkat ettikleri en önemli özellik

	Salgın Öncesi		Salgın Sonrası	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran
Eve yakınlık	371	28,5	430	33,1
Online hizmet	35	2,7	179	13,8
Fiyatların uygunluğu	446	34,3	198	15,2
Ürün Çeşitliliği	365	28,1	132	10,2
Hijyen	65	5,0	335	25,8
Diğer	18	1,4	26	2,0
Toplam	1300	100,0	1300	100,0

Yapılan karşılaştırmaların sonuçlarına göre COVID-19 salgını öncesinde tüketicilerin market tercihlerinde öne çıkan en önemli koşul fiyatların uygunluğu iken, salgın sonrasında en önemli koşulun marketin eve yakınlığı olduğu görülmektedir.

Tablo 10. COVID-19 salgını döneminde ve sonrasında ürün/hizmetleri evde yapma durumları

	Salgın döneminde yapmaya başladım		Salgın Sonrası kendim yapmaya devam edeceğim	
	Frekans	%	Frekans	%
Kesinlikle Katılmıyorum	143	11,0	128	9,8
katılmıyorum	179	13,8	267	20,5
Ne katılıyorum Ne Katılmıyorum	153	11,8	299	23,0
Katılıyorum	408	31,4	367	28,2
Kesinlikle Katılmıyorum	417	32,1	239	18,4
Toplam	1300	100,0	1300	100,0

Tablo 10'da verilere göre salgın nedeniyle tüketicilerin birçok ürünü evde yapabiliyorlarsa satın almak yerine kendilerinin üretmeye çalıştıkları görülmektedir.

Tablo 11. Cinsiyete göre fark analizleri

Faktör	Cinsiyet	N	Mean	P
Covid-19 salgınıyla birlikte taze meyve/sebzeden ziyade konserve/paket ürünleri tercih etmeye başladım.	Kadın	528	2,1193	0,828
	Erkek	772	2,1062	
Covid-19 salgınıyla birlikte daha çok temizlik malzemesi almaya başladım.	Kadın	528	3,2955	0,003
	Erkek	772	3,0790	
Covid-19 salgınıyla birlikte eğlence/sanat harcamalarımda azalış oldu.	Kadın	528	3,9886	0,664
	Erkek	772	3,9534	
Salgın sona erdiğinde eğlence/sanat harcamalarımın artacağını düşünüyorum.	Kadın	528	3,2595	0,412
	Erkek	772	3,1956	
Covid-19 salgınıyla birlikte toplu taşıma araçlarını daha az kullanmaya başladım.	Kadın	528	4,0473	0,089
	Erkek	772	3,9080	
Salgın sona erdiğinde toplu taşıma araçlarını daha az kullanmaya devam edeceğim.	Kadın	528	3,5038	0,029
	Erkek	772	3,3303	
Salgının sona ermesi sonrası önümüzdeki 6 ay boyunca toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılmayacağım.	Kadın	528	3,6042	0,030
	Erkek	772	3,4326	
Covid-19 salgını sebebiyle tatil planlarımı iptal etmek zorunda kaldım.	Kadın	528	3,7121	0,017
	Erkek	772	3,5220	
Salgın sona erse bile önümüzdeki 12 ay boyunca kalabalık yerlerde tatili tercih etmeyeceğim.	Kadın	528	3,6970	0,001
	Erkek	772	3,4339	
	Kadın	528	3,7670	0,000

Covid-19 salgını süresince eskiden satın aldığım ürün/hizmetleri (yemek yapmak, ekmek yapmak, kişisel bakım, spor yapma, vb.)	Erkek	772	3,4819	
Salgın sonrasında eskiden satın aldığım ürün ve hizmetleri (yemek yapmak, ekmek yapmak, kişisel bakım, spor yapma, vb.)kendim yapmaya devam edeceğim	Kadın	528	3,2973	0,235
	Erkek	772	3,2137	
Markalı ürünleri eskisi kadar önemsemiyorum	Kadın	528	3,0644	0,543
	Erkek	772	3,0194	
Salgın ile birlikte alışveriş yaparken lüks ürünler yerine ihtiyaca yönelik olanları tercih etmeye başladım	Kadın	528	3,6761	0,157
	Erkek	772	3,5687	
Salgın sonrasında da alışveriş yaparken lüks ürünler yerine ihtiyaca yönelik olanları tercih etmeye devam edeceğim	Kadın	528	3,5682	0,185
	Erkek	772	3,4702	
Covid-19 salgını ile birlikte daha fazla online alışveriş yapmaya başladım	Kadın	528	3,2917	0,482
	Erkek	772	3,2345	

Tablo 11’de alışveriş tercihlerinin cinsiyete göre fark testleri gösterilmektedir. T-testi tablosu incelendiğinde cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşan ifadeler şunlardır;

- COVID-19 salgınıyla birlikte daha çok temizlik malzemesi almaya başladım,
- Salgın sona erdiğinde toplu taşıma araçlarını daha az kullanmaya devam edeceğim,
- Salgının sona ermesi sonrası önümüzdeki 6 ay boyunca toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılmayacağım,
- COVID-19 salgını sebebiyle tatil planlarımı iptal etmek zorunda kaldım,
- Salgın sona erse bile önümüzdeki 12 ay boyunca kalabalık yerlerde tatili tercih etmeyeceğim,
- COVID-19 salgını süresince eskiden satın aldığım ürün/hizmetleri (yemek yapmak, ekmek yapmak, kişisel bakım, spor yapma, vb.) kendim yapmaya başladım.

Buna göre ortalama değerlerine bakılarak yorumlanacak olunursa;

- Kadınların(3,2955) erkeklere (3,0790) göre COVID-19 süreciyle birlikte daha fazla temizlik malzemesi aldığı sonucuna ulaşılmıştır.
- Kadınların(3,5038) erkeklere(3,3303) göre salgın sonrası daha az toplu taşıma kullanacakları sonucuna ulaşılmıştır.
- Salgın sona erdikten sonra kadınların(3,6042) erkeklere (3,4326) göre daha fazla 6 ay boyunca sosyal etkinliklere katılmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.
- COVID-19 salgını sebebiyle kadınların(3,7121) erkeklere(3,5220) göre daha fazla tatil planlarını iptal ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.
- Salgın sona erse bile 12 ay boyunca kadınların(3,6970) erkeklere(3,4339)göre daha fazla kalabalık tatil bölgelerini tercih etmeyecekleri sonucuna ulaşılmıştır.
- COVID-19 salgını süresinde kadınların (3,7670) erkeklere (3,4819) göre eskiden satın aldıkları ürün ve hizmetleri daha fazla kendisinin yapmaya başladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 12. Gelirdeki değişime göre harcamalardaki değişim

Alt boyut	Gelir	N	Mean	P	Post-Hoc
Salgın sona erdiğinde eğlence/sanat harcamalarımın artacağını düşünüyorum	Azaldı	569	3,1213	0,045	B>A
	Değişmedi	688	3,2878		
	Arttı	43	3,4884		
Covid-19 salgını sebebiyle tatil planlarımı iptal etmek zorunda kaldım.	Azaldı	569	3,7329	0,010	A>B
	Değişmedi	688	3,4985		
	Arttı	43	3,4419		
Markalı ürünleri eskisi kadar önemsemiyorum	Azaldı	569	3,1880	0,001	A>B
	Değişmedi	688	2,9288		
	Arttı	43	2,7907		
Salgın ile birlikte alışveriş yaparken lüks ürünler yerine ihtiyaca yönelik olanları tercih etmeye başladım	Azaldı	569	3,7311		A>B
	Değişmedi	688	3,5320		
	Arttı	43	3,3256		
Salgın sonrasında da alışveriş yaparken lüks ürünler yerine ihtiyaca yönelik olanları tercih etmeye devam edeceğim	Azaldı	569	3,6169	0,028	A>B
	Değişmedi	688	3,4346		
	Arttı	43	3,3023		
Covid-19 salgınıyla birlikte taze meyve/sebzeden ziyade konserve/paket ürünleri tercih etmeye başladım.	Azaldı	154	2,2013	0,003	A>B C>B
	Değişmedi	281	1,9217		
	Arttı	865	2,1572		
Covid-19 salgınıyla birlikte daha çok temizlik malzemesi almaya başladım.	Azaldı	154	2,9610	0,001	C>A,B
	Değişmedi	281	2,8399		
	Arttı	865	3,3098		
Salgın sona erdiğinde eğlence/sanat harcamalarımın artacağını düşünüyorum.	Azaldı	154	2,9286	0,012	C>A
	Değişmedi	281	3,1922		
	Arttı	865	3,2832		
Covid-19 salgıyla birlikte toplu taşıma araçlarını daha az kullanmaya başladım.	Azaldı	154	3,7597	0,009	C>A,B
	Değişmedi	281	3,8078		
	Arttı	865	4,0520		
Salgının sona ermesi sonrası önümüzdeki 6 ay boyunca toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılmayacağım	Azaldı	154	3,5844	0,005	A>B C>B
	Değişmedi	281	3,2633		
	Arttı	865	3,5653		
Covid-19 salgını süresince eskiden satın aldığım ürün/hizmetleri (yemek yapmak, ekmek yapmak, kişisel bakım, spor yapma, vb.) kendim yapmaya başladım	Azaldı	154	3,4221	0,001	C>A,B
	Değişmedi	281	3,3096		
	Arttı	865	3,7225		
Covid-19 salgını ile birlikte daha fazla online alışveriş yapmaya başladım	Azaldı	154	3,0844	0,001	C>A,B
	Değişmedi	281	2,8897		
	Arttı	865	3,4081		

Tabloda verilen analiz sonuçlarına göre Salgın sona erdiğinde eğlence/sanat harcamalarımın artacağını düşünenler, geliri azalanlar ile geliri değişmeyenlere göre farklılaşmaktadır.

Tablo 13. Gelire göre tüketim harcamaları

Alt boyut	Gelir	N	Mean	P	Post-Hoc
Salgın sona erdiğinde toplu taşıma araçlarını daha az kullanmaya devam edeceğim.	3000TL ve altı	257	3,0233	0,000	B,C,D>A
	3001-6000 TL	466	3,4571		
	6001-8000 TL	212	3,4906		
	8001 TL ve üzeri	365	3,5425		
Salgının sona ermesi sonrası önümüzdeki 6 ay boyunca toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılmayacağım.	3000TL ve altı	257	3,2607	0,007	B,C,D>A
	3001-6000 TL	466	3,4893		
	6001-8000 TL	212	3,5802		
	8001 TL ve üzeri	365	3,6438		
Covid-19 salgını sebebiyle tatil planlarımı iptal etmek zorunda kaldım.	3000TL ve altı	257	3,2918	0,001	B,C,D>A
	3001-6000 TL	466	3,6266		
	6001-8000 TL	212	3,6887		
	8001 TL ve üzeri	365	3,7288		
Salgın sona erse bile önümüzdeki 12 ay boyunca kalabalık yerlerde tatili tercih etmeyeceğim.	3000TL ve altı	257	3,2957	0,012	B,C,D>A
	3001-6000 TL	466	3,5622		
	6001-8000 TL	212	3,6557		
	8001 TL ve üzeri	365	3,6192		
Covid-19 salgını ile birlikte daha fazla online alışveriş yapmaya başladım	3000TL ve altı	257	2,9844	0,004	B,C,D>A
	3001-6000 TL	466	3,2682		
	6001-8000 TL	212	3,3160		
	8001 TL ve üzeri	365	3,4027		

Tablo incelendiğinde tabloda verilen tüm ifadelerde en düşük gelir grubu ile daha yüksek gelir durumuna sahip katılımcıların verdikleri cevaplar farklılaşmakta olduğu görülmektedir. Buna göre, Düşük gelirli olanlar (3000TL ve altı gelir elde edenler), daha yüksek gelir elde eden katılımcılara göre toplu taşıma kullanımı, toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılım, tatil planlarını iptal etme ve online alışveriş kullanımı yönünden farklılaşmaktadır.

Tablo 14. Yaş gruplarına göre tatil planları

Alt boyut	Yaş	N	Mean	P	Post-Hoc
Covid-19 salgını sebebiyle tatil planlarımı iptal etmek zorunda kaldım.	18-30	368	3,4375	0,038	B,C,D>A
	31-43	608	3,6217		
	44-54	218	3,7202		
	55 ve üstü	106	3,7830		
Salgın sona erse bile önümüzdeki 12 ay boyunca kalabalık yerlerde tatili tercih etmeyeceğim.	18-30	368	3,3098	0,000	B,C,D>A
	31-43	608	3,5625		
	44-54	218	3,7294		
	55 ve üstü	106	3,8302		
Markalı ürünleri eskisi kadar önemsemiyorum	18-30	368	3,0272	0,048	C>A
	31-43	608	2,9556		
	44-54	218	3,2294		
	55 ve üstü	106	3,1509		

Tablo incelendiğinde 18-30 yaş arasındaki katılımcıların COVID-19 salgınına tatil konusunda pek önemsemedikleri, diğer yaş aralığına sahip tüketicilere göre tatil planlarını değiştirmedikleri, kalabalık yerlerden uzak durma yönünde bir düşüncelerinin olmadığı görülmektedir. Özellikle turizm sektöründe yönetici olanlar için büyük öneme sahip bir bulgudur.

Tablo 15. Eğitim durumlarına göre tüketim harcamaları

Alt boyut	Eğitim	N	Mean	P	Post-Hoc
Covid-19 salgınıyla birlikte eğlence/sanat harcamalarımda azalış oldu.	İlköğretim	14	2,7857	0,000	C,D>A
	Lise	110	3,4818		
	Lisans	862	3,9954		
	Lisansüstü	314	4,1146		
Salgın sona erdiğinde eğlence/sanat harcamalarımın artacağını düşünüyorum.	İlköğretim	14	2,1429	0,000	C,D>A
	Lise	110	2,7727		
	Lisans	862	3,2390		
	Lisansüstü	314	3,3790		
Covid-19 salgıyla birlikte toplu taşıma araçlarımı daha az kullanmaya başladım.	İlköğretim	14	2,5714	0,000	B,C,D>A
	Lise	110	3,4273		
	Lisans	862	3,9907		
	Lisansüstü	314	4,1433		
Salgın sona erdiğinde toplu taşıma araçlarımı daha az kullanmaya devam edeceğim.	İlköğretim	14	2,9286	0,011	C,D>B
	Lise	110	3,0727		
	Lisans	862	3,3956		
	Lisansüstü	314	3,5510		
Salgının sona ermesi sonrası önümüzdeki 6 ay boyunca toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılmayacağım.	İlköğretim	14	2,7857	0,009	D>A,B,C
	Lise	110	3,3636		
	Lisans	862	3,4606		
	Lisansüstü	314	3,6975		

Covid-19 salgını sebebiyle tatil planlarımı iptal etmek zorunda kaldım.	İlköğretim	14	2,6429	0,002	D>A,B C>A
	Lise	110	3,3364		
	Lisans	862	3,5893		
	Lisansüstü	314	3,7611		
Salgın sona erse bile önümüzdeki 12 ay boyunca kalabalık yerlerde tatili tercih etmeyeceğim.	İlköğretim	14	2,7857	0,006	D>A,B,C C>A
	Lise	110	3,3182		
	Lisans	862	3,5186		
	Lisansüstü	314	3,7134		
Covid-19 salgını süresince eskiden satın aldığım ürün/hizmetleri (yemek yapmak, ekmek yapmak, kişisel bakım, spor yapma, vb.)	İlköğretim	14	2,9286	0,003	C,D>B D>A
	Lise	110	3,2545		
	Lisans	862	3,6021		
	Lisansüstü	314	3,7357		
Covid-19 salgını ile birlikte daha fazla online alışveriş yapmaya başladım	İlköğretim	14	2,1429	0,001	D>A,B C>A,B
	Lise	110	2,8909		
	Lisans	862	3,3016		
	Lisansüstü	314	3,3153		

Tablo 15’te verilenlere göre, lisans ve lisansüstü eğitim alanların ilköğretim ve lise mezunlarına göre eğlence/sanat harcamalarında azalış olduğu, salgın bitiminde ise artış olacağı konusunda farklılaşmaktadır. Toplu taşıma araçlarını lisans ve lisansüstü eğitim alanların ilköğretim ve lise mezunlarına göre daha az kullanmaya başladıkları, lisansüstü eğitim alanların daha düşük eğitim seviyesinde olanlara kıyasla 6 ay boyunca toplu etkinliklere (sinema, konser, maç, vs.) katılmayacakları, yüksek eğitim alanların düşük eğitim seviyesinde olanlara kıyasla tatil planlarını iptal etmek zorunda kaldıkları ve online alışverişini tercih ettikleri görülmektedir. Bu sonuç, salgının getirdiği sorunlara yönelik eğilimlerde eğitim seviyesinin önemini göstermektedir.

Tablo 16. Katılımcıların yaşadığı şehir büyüklüğüne göre gıda tüketimi

Faktör	ŞEHİR	N	Mean	P
Covid-19 salgınıyla birlikte taze meyve/sebzeden ziyade konserve/paket ürünleri tercih etmeye başladım.	Büyükşehir	1174	2,1312	0,042
	Şehir	126	1,9286	

Tablo 16’de verilenlere göre, büyükşehirde yaşayanlar, şehirde yaşayanlara göre daha fazla konserve tüketmeye başlamışlardır.

SONUÇ

COVID-19 Salgını tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye ekonomisi üzerinde de olumsuz etkilerini göstermektedir. Bu durum firmaların küçülmesine sebep olmakta, işten çıkarmaların artmasıyla sonuçlanmaktadır. Türkiye’de de diğer ülkeler gibi uygulanan çeşitli önlemlerin yanında (sokağa çıkma yasağı, okulların ve üniversitelerin tatil edilmesi, toplu alanların kapatılması, vs.) salgının ekonomik etkisinin azaltılması amacıyla kısa çalışma ödeneği, pandemi ücretsiz gibi farklı çalışma modellerine geçilmiş, Nisan ayında işten çıkartılma yasağı getirilmiştir. Ankete katılan kişilerin %43,8’nin işsizlik veya uygulanan farklı çalışma sistemleri sebebiyle gelirlerinin azaldığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye’de Mart ayında başlayan salgının iki ay içinde firmalar üzerinde etkisinin görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Araştırmanın sonucuna göre alışveriş tercihlerinde pandemi sonrası fiyatların uygunluğu ve ürün çeşitliliğine verilen önemin azaldığı, tüketicilerin salgınla birlikte alışveriş yaptıkları yerlerin hijyen düzeyini, online hizmetinin olup olmadığını ve yakınlığını daha çok dikkate aldıkları görülmektedir. Bir diğer sonuç ise kadınların erkeklere göre COVID-19 süreciyle birlikte daha fazla temizlik malzemesi aldığı ve temizlik ürünleri tüketiminin arttığı göstermektedir. Aynı zamanda kadınların erkeklere göre salgın sonrası daha az toplu taşıma kullanacakları sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak ise düşük gelir grubundaki katılımcılar haricinde, toplu taşıma kullanımının azaldığı, salgın sona erdikten sonra katılımcıların gelir durumuna bağlı olarak 6 ay boyunca sosyal etkinliklere katılmayacağı, COVID-19 salgını sebebiyle katılımcıların tatil planlarını iptal ettikleri, salgın sona erse bile katılımcıların 12 ay boyunca kalabalık tatil bölgelerini tercih etmeyecekleri sonuçlarına ulaşılmıştır. COVID-19 salgını süresinde katılımcıların eskiden satın aldıkları ürün ve hizmetleri daha fazla kendisinin yapmaya başladığı, katılımcıların alışveriş tercihinde meyve sebzeden ziyade konserve tüketimi artırmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ortaya koyulan bir diğer sonuç ise COVID-19 salgınının 18-30 yaş arasındaki katılımcıların tatil kararlarını etkilemediği, diğer yaş aralığına sahip tüketicilere göre bu yaş grubundaki kişilerin kalabalık yerlerden uzak durma yönünde bir eğilimlerinin olmadığı görülmektedir.

Salgın süresince tüketicilerin ödeme yöntemi tercihlerinde de değişiklik gözlenmiştir. Anket sonucuna göre online alışveriş tercihlerinin pandemi sonrasında arttığı, kredi kartı/banka kartı ve özellikle temassız ödemelerde artış olduğu görülmüştür. Tüm bu sonuçlara istinaden işletme yöneticileri müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılama sürecinde kaynaklarını etkin ve verimli kullanarak tüketici davranış değişikliklerine uyumlu şekilde mal ve hizmet üretimi ve ticareti gerçekleştirmelidir. Örneğin pandemi etkilerini azaltmayı hedefleyen işletmeler, kredi/banka kartı ile ödeme yöntemlerine sahip olmalı, tüketicilere online alışveriş imkanı sunmalılardır. Kadın tüketicilerin hijyene verdiği önemin artması sebebiyle hijyen ve sağlık sektörlerinde perakende mal üreten firmaların hedef kitlesi olarak kadınları tercih etmeli, kadınlara yönelik çeşitli pazarlama yöntemleri geliştirmelidir. 18-30 yaş arası yaş grubunun tatil planlarını değiştirmeme tercihi özellikle turizm sektöründeki işletme yöneticileri için büyük öneme sahip bir bulgudur.

Çalışmada 1300 kişinin katılımıyla COVID-19 salgını sebebiyle tüketim davranışlarında meydana gelen değişimler araştırılmış, bu değişimlere istinaden işletme yöneticilerine çevresel değişimlere uyum sürecinde oluşturacakları stratejilere katkı sunulması amaçlanmıştır. Tüketicilerin bu tür salgınlardaki davranış şekillerinin tespiti ve işletmelerin strateji yöntemlerini oluşturabilmeleri açısından konuyla ilgili çalışmaların artırılması, geliştirilmesi ve özellikle sektörler bazında ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Andersen, Asger Lau; Hansen, Emil Toft; Johannesen, Niels; Sheridan, Adam (2020). "Pandemic, Shutdown and Consumer Spending: Lessons from Scandinavian Policy Responses to COVID-19", Papers 2005.04630, arXiv.org.
- Baker, Scott R.; Farrokhnia, R.A.; Meyer, Steffen; Pagel, Michaela ; Yannelis, Constantine (2020). How Does Household Spending Respond To An Epidemic? Consumption During The 2020 COVID-19 Pandemic, NBER Working Paper No. 26949.
- Binder, Carola, 2020, "Replication data for: Coronavirus Fears and Macroeconomic Expectations", <https://doi.org/10.7910/DVN/6LPBJF>, Harvard Dataverse, V1.
- Coibion, Olivier; Gorodnichenko, Yuriy; Weber, Michael (2020). The Cost Of The COVID-19 Crisis: Lockdowns, Macroeconomic Expectations and Consumer Spending, NBER Working Paper 27141
- Deloitte (2020). Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye’de Farklı Kategorilere Etkileri, Sayı 2, 1-21. <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.html>
- Dietrich, Alexander M., Keith Kuester, Gernot J. Müller, ve Raphael S. Schoenle. 2020. "News and Uncertainty about COVID-19: Survey Evidence and Short-Run Economic Impact." Federal Reserve Bank of Cleveland, Working Paper No. 20-12. <https://doi.org/10.26509/frbc-wp-202012>.
- Jung, Hojin; Park, Minjae; Hong, Kihoon; Hyun, Eunjung (2020). "The Impact of an Epidemic Outbreak on Consumer Expenditures: An Empirical Assessment for MERS Korea", Sustainability, MDPI, Open Access Journal, vol. 8(5), 1-15.
- Porter, M. (1980) *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industry and Competitors*, Free Press.
- Sekeran, U. (1992). *Research Methods For Business*. Canada: John Wiley ve Sons, Inc.
- Sevinç, B. (2004) Strateji Kavramı ve Örgütlerde Bir Yönetim İlkesi Olarak Kullanılması, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 479, ss.213-242
- TDK. (2020). <https://sozluk.gov.tr/>
- TEPAV (2020). COVID-19’un Tüketici Harcamalarına Etkisi, 26 Mayıs 2020. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1590467158-6.COVID_19un_Tuketici_Harcamalarina_Etkisi_Bulteni_260520.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu, 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2019-33705>
- Ülgen H. ve Mirze, S. K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, 1. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.
- WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard (2020). https://covid19.who.int/?gclid=Cj0KCQjw_ez2BRCyARIsAJfg-ktp4rRNi1e516QN1CbzidOB5g93RLjutYY9OS0D-UXEeUtd0SHofQ8aAmDjEALw_wcB

KUR'AN ve SÜNNETTE EMPATİK YAKLAŞIMIN YERİ¹

Mehmet EMSAL²

Habil ŞENTÜRK³

Özet

Kur'an-ı Kerim, insanları psikolojik, sosyolojik ve ahlaki olarak eğitmeyi amaçlamıştır. İnsanlardan beklenen genel davranışlar adaletli, cömert, bağışlayıcı, yardımsever, vicdanlı ve diğerkâm olmalarıdır. Araştırmamızda, bu ahlaki değerlerin temelini oluşturduğunu düşündüğümüz “empati” kavramının Kur'an ve Sünnetteki yeri incelenmiştir. Çalışmamızda, disiplinler arası bir yaklaşım benimsenerek, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde ve Hz. Peygamber'in sünnetinde geçen empatik ifadelerin, din psikolojisi bakış açısı ile ele alınarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda Kur'an ve Sünnetinde geçen empatik ifadeler psikolojik kavramlarla ifade edilmeye, açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Son yüzyılda, modernitenin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle, Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu ahlaki değerlere riayet giderek azalmış, bununla birlikte bireysellik, bencillik (egoizm) her alanda yaygınlaşmaya başlamıştır. Toplumda gerçekleşen bu psikolojik ve sosyal problemlerin çözümünde, insanların tutum ve davranışlarına empatik yaklaşımın hâkim olmasının ne kadar önemli olduğunu, bu anlayışın dini inançlarla da pekiştirilmesinin sosyo-kültürel açıdan sağlayacağı katkıyı da unutmamak gerekir. Bu sebeple Kur'an ve Sünnetinde geçen empatik yaklaşımların incelenmesi, ortaya konması, bu konuda toplumda bir farkındalık oluşturacaktır. Araştırmamızda, bilgi toplama yöntemi olarak dokümantasyon veya literatür tarama metodu kullanılmıştır. Sonuç olarak bu çalışma, empatik yaklaşımın gerek sosyal ilişkilerde gerekse kişinin ahlaki değer ve tutumları benimsenmesi ve davranışa dönüştürmesinde olumlu etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Empati, Sempatı, İletişim, Kur'an, Sünnet

EMPATHIC APPROACH IN THE QUR'AN AND SUNNAH

Abstract

The Qur'an aimed to educate people psychologically, sociologically and morally. The general behaviors expected of people are to be just, generous, forgiving, helpful, conscientious and altruistic. In our research, the place of the concept of “empathy”, which we think is the basis of these moral values, in the Qur'an and Sunnah has been examined. In our study, by adopting an interdisciplinary approach, an original research has been made by considering the empathetic expressions in the verses of the Quran and the Sunnah of the Prophet with the perspective of the psychology of religion. In this context, empathic expressions in the Quran and Sunnah have been tried to be expressed, explained and interpreted with psychological concepts. In the last century, due to the influence of modernity and technological developments, the observance of the moral values established by the Qur'an has gradually decreased, in addition to this, individuality, selfishness (egoism) has begun to spread in all areas. In solving these psychological and social problems in society, it should not be forgotten how important it is to have an empathic approach to people's attitudes and behaviors, and the contribution of reinforcing this understanding with religious beliefs in terms of socio-cultural aspects. For this reason, examining and revealing the empathic approaches in the Quran and Sunnah will create awareness in society on this issue. In our research, documentation or literature scanning method has been used as a method of collecting information. As a result, this study revealed that empathic approach has positive effects both in social relationships and in the adoption of moral values and attitudes, converting them into behavior.

Keywords: Empathy, Sympathy, Communication, Qur'an, Sunnah

¹ Bu makale, birinci yazarın *Kur'an ve Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri* isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, memsal18@gmail.com, Orcid:0000-0002-6703-7911

³ Prof. Dr. Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, habil.senturk@usak.edu.tr, Orcid:0000-0002-2375-7271

Giriş

Modern hayatın getirdiği olumsuzluklardan biri de insanların aşırı derecede bireyselleşmesi, hatta bencilleşmesidir. Bu bireyselleşme kalabalık toplumlarda kendini daha net bir şekilde göstermektedir. Bir ipek böceğinin kozasına çekilmesi gibi insanlar da kendi kabuklarında, hayatlarını idame ettirmeye başladılar. İçine kapanma süreci, insanın fitratında olan diğerkâmlık, sevgi ve merhamet gibi duyguların yerini bencillığe ve pragmatist düşünmeye yöneltti. Gelişen teknoloji sayesinde “iletişim” kolay ve hızlı hale geldi. Teknolojik gelişimler iletişime olumlu yansımış gibi görünse de bireylerin yabancılaşmasına, yalnızlaşmasına ve birbirlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu toplumlarda, anksiyete, depresyon ve obsesyon gibi psikolojik hastalıklar artış göstermektedir.

Toplumda gerçekleşen psikolojik ve sosyolojik çöküş, insanın kendi özüne dönerek yani diğer canlılardan farklı olduğunu, sosyal bir canlı olduğunu idrak etmesiyle aşılabacaktır. Bu durumun gerçekleşmesinde ilk şart ise insanların birbirlerini doğru olarak tanıması ve daha iyi anlamasından geçmektedir. Birey sosyal ilişkilerini düzenlerken, kendisi dışındaki insanları düşünmesi ve kendisini onların yerine koyarak iletişime geçmesi gerekmektedir. İçinde bulunduğu bencillikten çıkıp diğerkâm yani kendi sorunları dışındaki insanların sorunlarını çözebilme yeteneğine, sağlıklı iletişimin temeli olan “empati” ile sağlayabilecektir. İnsanlara karşı empatik yaklaşım sergilemek, her ne kadar kolaymış gibi görünse de içerisinde birçok değeri barındıran zor ve komplike bir erdemdir.

Empati Türkçede yeni bir kavram olup, eşduyum ve duygudaşlık gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Empati her ne kadar Türkçe için yeni bir kavram olsa da bu ahlaki erdem insanoğlunun birbirini anlama isteğinin olduğu yani ilk iletişim faaliyetlerinin başladığı döneme kadar dayanmaktadır. Çünkü iletişimin temelinde karşı tarafı anlayıp ona göre dönütler vermek vardır. Buradaki anlamak ise sağlıklı empatik iletişim ile sağlanabilir.

Empati kavramı batıda ciddi araştırmalara konu olmuştur. Türkiye’de ise psikoloji, din psikolojisi, din eğitimi ve tefsir alanlarında kitap, makale ve tezlere konu olmuştur. Bu çalışmalar sevindirici olsa da halen literatür eksikliği devam etmektedir. Biz de bu literatür eksiliğine katkı olarak empati kavramını Kur’an-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin (SAV) Sünnetleri ışığında incelemeye çalışacağız.

1. Empati Kavramı

Empati kelimesinin etimolojisi ve kavramsal tanımını bir arada almamızın sebebi, empatinin tarihi ile tanımları her dönemde değişime ve gelişme uğrayarak günümüze kadar gelmesidir. Empati kelimesinin kökeninin, iki kavrama dayandığını söyleyebiliriz. Bunlar Almanca “*einfühlg*” ve Eski Yunanca “*empathia*” terimleridir. Empati kelimesinin etimolojik kökeni Eski Yunanca “*empathia*” kavramına dayanmaktadır. “Em” ekinin karşılığı “..in içinde, içeride”; “*pathia*” eki ise “hissetme” anlamlarına gelmektedir. (Arkonaç, 1999) Empati Türkçeye ise Fransızca “*empathie*” kelimesinden girmiştir. Empati kavramı üzerine şimdiye kadar birçok tanım yapılmıştır. En çok kabul edilen tanım ise şöyledir: “Empati, bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır.” (Dökmen, 2001, s.135) Bu tanım her ne kadar basit olarak görünse de empatinin mahiyetini anlamamız açısından önemlidir.

Empati kelimesi üzerine birçok psikolojik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların öncüsü diyebileceğimiz isim ise Carl Rogers'tır. Rogers meslek yaşamı boyunca empati üzerine onlarca çalışma yapmıştır ki bu çalışmalar sayesinde empati dendiği zaman ilk akla gelen isim olmuştur. Rogers akademik kariyerinde empatiyi çeşitli yönleri ile tanımlamıştır. Özellikle 1970'li yılların sonuna doğru yaptığı tanım birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Rogers empatiyi: "bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecine empati denir." (Rogers, 1970 ve 1983, çev. Akkoyun)

Günümüz modern psikologlarından Üstün Dökmen ise yukarıda belirttiğimiz Carl Rogers'ın tanımını benimsemiştir. Bu tanımın üç öğeden oluştuğunu söylemiş ve açıklamaya çalışmıştır.

a) "Empati kuracak kişi, kendisini karşısındakinin yerine koymalı, olaylara onu bakış açısıyla bakmalıdır. Başka bir söyleyişle, empati kurmak isteyen kişinin, karşısındaki kişinin fenomenolojik alanına girmesi gereklidir." (Dökmen, 2001, s.135) Buradaki fenomenolojik alan olarak kastedilen şey her insanda, kişiye özgü olarak bulunan sübjektif bir dünyası vardır. Bu öznel alan kişiye özgü olduğundan dolayı olaylara sadece kendi penceresinden bakabilir. Empati olayının gerçekleşmesi için ise bu dünyadan çıkıp karşı tarafın rolüne girip her şeyi onun gözünden görüyormuş gibi yaşamaktır. Bu rol değişimi tabii ki kalıcı olmamalıdır. Eğer karşımızdakinin rolünde kalırsak empati ile sıkça karıştırılan sempati gerçekleşmiş olur. Empati sempati farkını ileriki başlıklarda daha ayrıntılı ele alacağız.

b) "Empati kurmuş sayılmamız için, karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamamız gereklidir." (Dökmen, 2001, s.136) Burada ise devreye empatinin en önemli iki olgusu olan bilişsel ve duygusal bileşenler giriyor. Bilişsel dediğimiz olay bireyin rolüne girerek onun ne düşündüğünü anlamaya çalışmaktır. Duygusal ise karşımızdakinin hissettiklerini aynı şekilde kendimizin de hissetmesidir. Sağlıklı bir empati olayının gerçekleşmesi için bu iki bileşenin de sırasıyla gerçekleşmesi gerekmektedir.

Empati bileşenlerinin neler olduğu hakkında farklı görüşler hakimdir. Bunlardan en göze çarpanı Hoffman tarafından yapılmıştır. Ona göre empatinin üç bileşeni vardır; bilişsel, duygusal ve güdüseldir. Hoffman gibi düşünmeyip empatinin sadece bilişsel veya sadece duygusal bileşeni olduğunu iddia eden araştırmacılar olmuştur. Ancak ortak kanı ise Carkhuff, Feschbach ve Brems gibi birçok araştırmacı, empatinin hem bilişsel hem de duygusal bileşenlerden oluştuğu görüşü hakimdir.

c) "Empati tanımındaki son öge ise empati kuran kişinin zihninde oluşan empatik anlayışın, karşısındaki kişiye iletilmesi davranışıdır." (Dökmen, 2001, s.137) Buradan anlayacağımız ise empatik düşünme olayının tam olarak gerçekleşmesi için duygu ve düşüncelerimizin karşı tarafa hissettirilmesidir. Eğer kendimizi sağlıklı bir şekilde ifade edemezsek empati gerçekleşmez.

Aslında empati tanımını Rogers öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırabiliriz. Rogers öncesi yaklaşımda empati kavramı üç aşamadan geçmiştir. Birinci aşamada 1950'lere kadar empati bilişsel özellikli bir kavram olarak ele alınmıştır. İkinci aşamada ise 1960'lı yıllardan itibaren empatinin bilişsel yönüne ek olarak duygusal boyutu vurgulanmış ve bir kişinin karşısındaki gibi hissetmesi olarak tanımlanmıştır. Son olarak üçüncü aşamada 1970'lerden başlayarak bir önceki aşamaya göre daha dar anlamda kullanılmıştır. Bu aşamada empati bir kişinin duygusunu anlatmaya ve durumu ona iletme olarak tanımlanmıştır. Empati

kelimesi tanım itibariyle birçok kelimeye yakın mana taşımaktadır. Bunlar; sempati, antipati, enâniyet, bencilik, benmerkezcilik, diğerkamlık, isar ve adalet kavramlarıdır. (Şentürk, 2003, s.157) Bu kavramdan sempati, empatiye yakın mana taşısa da birbirinden farklı kavramlardır.

2.Sempati Kavramı

Sempati kavramı toplumumuz tarafında empatiye nazaran daha çok benimsenmiş olup farklı manalarda kullanılmaktadır. Sempati kelimesi Eski Yunancadan “sympatheia” teriminden İngilizceye “sympathy” olarak geçmiştir. Kelime manası ise “başka birine eşlik ederek onunla acı çekmek” demektir. Bu kavramı ilk incelemesi ise 18. yüzyılın ortalarında İskoç filozof David Hume tarafından yapılmıştır. (Ayten, 2013, s.85)

Sempati kelimesinin Hume'den günümüze kadar birçok tanımı yapılmıştır. En çok kabul gören tanım ise Wispé tarafından yapılmıştır. Wispé'ye göre sempati, bir acıyı hafifleteceği gibi, başkasının durumlarına karşı “farkındalığı” arttırmaya da işaret eder. Bu tanıma göre sempatinin iki yönü olduğunu söyleyebiliriz. Birinci yönü, başkalarının duygu ve düşüncelerine karşı duyarlılığı işaret etmesi, ikinci yönü ise kişinin kendi içinde bulunan acıları hafifletmek etkinlikleridir. Sempati gerçekleşirken önce dikkat, sonrasında ise fiil söz konusudur. (Altun, 2017, s.40)

Sempati, karşımızdakiyle birlikte acı çekmek, hissetmek, birlikte mutlu olmak yani duygularına ortak olmaktır. Bir nevi “duygudaşlık” kurmaktır. Duygudaşlık kurarken karşımızdakini tam manası ile tanımak zorunda değilizdir. Asıl esas olan onun hissettiklerini an be an hissedebilmektir. Kısaca sempati, karşı tarafla yek vücut olmaktır.

3.Empati ve Sempati Arasındaki Farklılıklar

Empati ile sıklıkla karıştırılan kavramlardan birisi sempatidir. Sempati bir şeye veyahut da bir kişiye karşı sevgi, ilgi ve yakınlık duyma olarak tanımlanabilmektedir. Sempati bir kişiye yakınlık duymakla kalmayıp karşısındaki insanın deneyimi ile hareket etme durumudur. Sempati kurduğumuz kişiyi empatide olduğu gibi bilişsel ve duygusal olarak anlamak mecburiyetinden değilizdir. Sempati daha çok “yandaş” olmak esastır. “Empatide “anlamak”, sempatide ise anlamış olalım ya da olmayalım, karşımızdakine hak vermek söz konusudur.” (Dökmen, 2001, s.139)

Toplumumuzda “sempati” kelimesi tam manasına gelecek şekilde “sempatizan” olarak kullanılmaktadır. Çünkü sempati, karşımızdakinin duygu ve düşüncelerin tam olarak hissetmek ve yaşamaktır. Misal bir futbol maçında, skor olarak geride olan bir takımın futbolcularını düşünelim. Futbolcuların skordan dolayı sinirli veya üzgün olduklarını anlayabiliriz. Buraya kadar birey empati yaparak futbolcuların duygusal hislerine eşlik etti. Yenik durumda olan takım gol attığı zaman, golü atan sanki sahadaki futbolcu değil de biz atar gibi sevinmemiz ise sempatidir. Örnekten de anlaşılacağı üzere empati anlamak varken, sempatide “yandaş” ve “duygudaş” olma durumu vardır.

Empati ile sempatinin farklarından bir diğeri ise; birey empati kurarken bağımsız kendi hür iradesi ile karşı tarafı anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Sempatide ise özgür düşünme yeteneği kaybedilmiştir çünkü karşı tarafın rolüne girip bir olma olduğundan dolayı kısmi olarak bağımlı olma durumu hâkimdir.

Empati ile sempati tanımlar üzerinden benzer olarak görünse de önemli noktalarda farklılıklar vardır. Empati bir durum karşısında “diğerinin ayakkabısını giyerek” yani onu hislerini paylaşmak vardır. Sempati ise durumu kendi bakış açısı ile değerlendirip karşısındaki kişinin hislerini aynı şekilde kendisi yaşıyormuşçasına “özdeşim” kurmak vardır. Özdeşim kurmak empati için zararlı olurken sempati için olmazsa olmaz unsurdur. (Gezgin, 2019, s.59) Diyelim ki karşı taraf acıyor ona karşı “acı çekmen beni üzüyor, sana acıyorum” dersek, özdeşim yapmış oluruz ve bu sempatiye girer. Eğer, “acı çektiğini anlayabiliyorum ve bundan dolayı sana yardım etmek istiyorum” dersek de hisleri paylaşma olduğundan dolayı empati kurmuş oluruz.

4.İletişim ve İletişimde Empatinin Önemi

İletişim canlı veya cansız, iletişim kurma yeteneğine sahip her varlık için olmazsa olmaz bir araçtır. Bu araç sayesinde varlıklar hislerini, istek ve ihtiyaçlarını, düşüncelerini birbiri ile paylaşmaktadırlar. İletişim denen olgu sadece insana özgü bir yetenek değildir. İletişim gerçekleşmesi için iki sistem gereklidir. Bu sistemler aynı türden olacağı gibi farklı türler arasında da olabilir. Örneğin iki insani iki hayvan, iki makine veya da bir insan bir makine, bir insan bir hayvan arasında da gerçekleşebilir. (Dökmen, 2001, s.19)

İletişim sözlükte: “Bir düşüncenin, bir duygunun yüz anlatımı, el, kol ve baş hareketleri, konuşma yoluyla ya da yazı, telefon, radyo, televizyon gibi bildirişim araç ve gereçlerinden yararlanarak bir kimseden başka bir kimseye iletimi; telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, muharebe, komünikasyon” (TDK, 1998, s.1725) olarak tanımlanan bitmeyen bir süreçtir.

Empatik yaklaşım, insanı bütün olarak ele alıp ve bireyi her yönü ile anlamaya çalışmaktır. Bunun gerçekleşmesi için ise birey karşısındaki kişi ile iletişimin her türü ile bilişsel ve duygusal olarak bilgi alışverişine girmelidir. Bunu sağlayacak olan şey ise sağlıklı empatik iletişim kurmaktır. Rogers empatiyi; “bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi süreci” olarak tanımlamıştır. (Rogers, 1970 ve 1983, çev. Akkoyun) Tanıma dikkat edecek olursak, “iletmek” kelimesi geçmektedir. Bir yerde iletişim, iletme söz konusu ise orada empatinin olması kaçınılmazdır. Empatinin gerçekleşmesi için karşı tarafı bilişsel ve duygusal anlamamız gerekmektedir. Empati yaparken karşımızdaki varlıktan gelen mesaj, iletişim kanalı ile çözümlenir, sonrasında ise uygun empatik yaklaşım geliştirilip yine iletişim kanalı ile karşı tarafa iletilir

Bireyde empatik yaklaşımın oluşmasının temelinde, karşımızdaki kişiyi dinlemek vardır. Dinlemekten kastımız karşımızdaki konuşurken umursamaz davranmak veya sözlerinden işimize yarayacak bölümlerini seçerek dinlemek değildir. Asıl kastettiğimiz dinleme, karşımızdaki kişiyi samimi ve çözüm üretecek şekilde dinlemektir. Fakat birçoğumuz empatik dinleme yerine, karşımızdaki kişiyi sadece kuru cevaplar vermek amacıyla dinliyoruz. Oysaki sağlıklı dinleme karşı tarafı dinlerken onun düşüncelerine de saygı gösterip, bu düşünceleri kendi düşüncelerimiz ile harmanlayıp çözüm odaklı empatik yaklaşım sergilememiz gerekmektedir.

Empati karşımızdaki insanın yerine kendimizi koyarak onu anlama ve bu durumu ona doğru cümlelerle ifade etmektir. Burada önemli olan ise karşımızdaki kişinin düşüncelerini haklı olmasa dahi

önyargılarımızdan uzak olarak hissettirilmesidir. Empati sosyal hayatımızda vazgeçilmez davranış biçimlerindedir. Zira empatinin olmadığı ilişkilerin insana doyum vermediği ve yüzeysel kaldığı görülmektedir. (Koç, 2004, ss.60-63)

5.Kur'an-ı Kerim'de Empatik Yaklaşımın Yeri

Kur'an-ı Kerim'i empatik yaklaşımla okumak için O'nu çok iyi bilmek ve bütün mesajlarını doğru tefekkür etmeliyiz. Kur'an-ı Kerim içi boş ve ruhsuz bir kitap olmadığını, O'nu kalbi ile okuyanlar anlayacaktır. Kur'an-ı Kerimin manasını “*düşünerek okuyanlar*”; (Nisa, 4/82) katlaşmış ve merhametten yoksun kalpleri yumuşayıp, lâtif bir kimliğe bürünür. Kur'an'ı katı kalplerimizle okumaya çalışırsak içindeki mesajları göremeyiz. O'nun, bütün insanların kalbine huzur veren ayetlerindeki eşsiz belâgatı görmemiz için gözlerimizle değil, kalbimizle okumamız gerekmektedir. Kur'an veya herhangi bir metni empatik yaklaşımla okumanın iki kriteri vardır. Bunlardan ilki; okuyucu, metnin yazarı ile empati kurma becerisine sahip olması gerekmektedir. İkinci ise okuyucunun, metinde geçen kişi kişilerle empati kurma becerisine sahip olması gereklidir.

Kur'an ideal insan özelliklerini belirtirken insanlara karşı duyarlı, duygulu, diğergâm ve yardımsever olmamız gerektiğini anlatan birçok ayet vardır. Duygusuzluk, vicdansızlık ve taş kalpli olmak, insanlık kimliğini yitirmiş kimselerdir. Kur'an'da Hz.Muhammed'e (SAV) hitaben bir ayette şöyle buyruluyor: “*Sen onlara sırf Allah'ın lufu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*” (Âl-i' İmran 3/159) Ayetten de anlaşılacağı üzere kaba ve katı kalpli olmak tasvip edilmediği gibi peygamberlerin böyle davrandığı takdirde O'na iman edenlerin dağılıp gideceği belirtilmiştir. Peygamberlerin öncelikli görevleri tebliğ olsa da onlar topluma örnek kişiler olmak zorundadırlar.

Empati kelimesi modern psikolojinin üretmiş olduğu kavram olmakla birlikte gerek ahlaki gerekse soysal açıdan İslami anlayışla ilişkilidir. Empatik yaklaşım Kur'an'da doğrudan kavram olarak geçmese de mana itibarıyla birçok ayette rastlanmaktadır. Kur'an insanın ahlaki olarak gelişmesine önem vererek ayetlerinde yoğun olarak bu değerlere değinmiştir. Allahü Teâlâ, Kur'an'daki bu ahlaki değerlerin insanlarda davranış haline gelmelerini sağlamak amacıyla temsil görevi olan nebi ve resuller göndermiştir. Kur'an- Kerim'de başlıca değerler şunlardır: vicdan, merhamet, hoşgörü, adalet, cömertlik, affetmek ve bağışlamak, yardımlaşmak, iyilik yapmak, kolaylık göstermek ile alakalı birçok ayet mevcuttur. Bu değerlerin insan davranışına dönüşmesinde empatik yaklaşım vazgeçilemez unsurdur. Bu sebepten ötürü bu değerlerin bulunduğu ayetleri de empatik yaklaşım ile ilişkilendirmeye çalışacağız.

5.1.İnsanlar Arası İlişkilerde Empatik Yaklaşım

Kur'an-ı Kerim'de insanların birbiri ile iletişimde ve davranışlarında dikkatli olup ahlaki değerlere uygun hareket edilmesini emreden birçok ayet vardır. İnsanın fitratına ters düşecek nefsi davranış ve sözlerden uzak durulması gerektiğini belirtmiştir. Benmerkezci, bencil ve sadece kendi çıkarlarını düşünen insanları hoş görmemiş, vicdanlı, adaletli, merhametli, yardımsever ve diğerkâm olmayı öğütlemiştir. Bu erdemli davranışların da insanda zuhur etmesinde en önemli etken ise karşısındaki kişilere empatik yaklaşım sergilemesinden geçmektedir.

İnsanlar arası iletişimin temeli olan aile ilişkileri ile ilgili Allah şöyle buyuruyor: *“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et. Kalplerinizdekini en iyi bilen rabbinizdir. Eğer iyi olursanız bilirsiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır.”* (İsra, 17/23-24) Belirtilen ayetlerde Allah'ın insan üzerinde haram kıldığı şeylerde ilk sırada Allah'a şirkten sonra çocukların anne-babaya iyi davranmaları gelmektedir. Zira bir çocuğun dünyaya gelmesinde birinci hikmet Allah'ın lütfü iken ikinci hikmet ise anne-babadır. Allah insanlara karşı nimetlerini herhangi bir karşılık beklemeden yaptığı gibi anne baba da evlatlarına karşı her nimeti ve yardımı karşılık beklemeden yapmaktadır. Allah, insanlar günahkâr ve şirk içinde olsalar dahi nimetlerini esirgemez aynı şekilde anne-baba da çocukları onlara karşı asi de olsalar her türlü yardımlarına koşarlar. Her insan gibi çocukların büyüüp, anne-babanın yaşlandığı dönemde; kişi empatik bir yaklaşım sergileyerek onların kendilerine yaptıklarını göz önüne getirip merhametle, azarlamadan ve kırmadan yardım etmesi gereklidir. Şentürk bu durumu en güzel şekilde özetlemiştir. *“Siz onların yerinde olsaydınız, kendinize nasıl davranılmasını isterdiniz? Nitekim ileride siz de onlar gibi olacaksınız. Öyleyse kendinizi ana-babanızın yerine koyun, ona göre hareket edin. Onlara güzel davranın.”* (Şentürk, 2002-2003. s.160)

İslam dini neslin devamı için evlilik müessesine önem vermektedir. Evlilik ile alakalı olarak Allah şöyle buyuruyor: *“Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır.”* (Rum, 30/21) Allah, evliliğin cinsel bir beraberlikten öte olduğunu ayette; *“kendi türünüzden eşler yaratıp”* ifadesiyle belirtip eşlerin birbirleri için yaratıldığını açıkça beyan etmiştir. Birbiri için yaratılan bu insanları bir araya getiren unsur sadece cinsel manada beraberlik değil; sevgi ve sevginin tezahürleridir. Evlilikler sevgi, şefkat ve empatinin üzerine kurulduğu takdirde uzun süreli ailelerin kurulacağını söyleyebiliriz. Sağlıklı bir evlilik için bireylerin birbirlerini anlaması ve birbirine karşı şefkat ve sevgi göstermesi gerekmektedir. Bunun sağlanması içinse ilişkide empatik yaklaşım olmazsa olmazdır. Çünkü birbirini anlamayan, sevgiden eksik evlilikler kısa denebilecek sürelerde bitebilmektedir.

Yüce Allah dünyada ihtiyaç sahibi kişileri koruyup gözeterek kendisine verdiği nimetleri onlarla infak etmemizi emretmiştir. Toplumun muhtaç kesimini oluşturan yetimlerle iletişime geçerek onları anlamayı emretmektedir. Allah insanlara verdiği nimetleri, huzurlu hayatı hatırlamaları, geçmişteki yoksullukları ve geldikleri durumları düşünerek yetimlere karşı empati kurmalarını, bunun sonucunda kişiden, iç muhasebesiyle yetimlere sorumluluklarını yerine getirmesini istemektedir. Bu durum şu ayette değinilmiştir: *“O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? O halde sakın yetimi ezme! El açıp isteyeniyi de sakın boş çevirme!”* (Duhâ, 93/6-10) Yetimlik; İslam dininde yardıma muhtaçlığın ifadesidir. Yetimlere yardım yaparken dünyevi çıkarlardan uzak yaptığımız takdirde övgü ve mükafata layık görülür. Yetim çocuklara davranışlarımızda kendi yakınımız veya kendi çocuğumuza nasıl davranılmasını istiyorsak o şekilde davranmalıyız. Onların da nihayetinde bir çocuk olduklarını, normal bir çocuğun fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçları ile aynı olduğu unutulmamalıdır.

İslam dini kolaylıklar dinidir. (Buhari, İman, 29) Gerek hadis kaynaklarında gerekse Kur'an'da hastalığı ve engeli olan kişilere birçok kolaylıklar sağlanmıştır. Yüce Allah zengin ve fiziksel sorunu olmamasına rağmen savaştan kaçanların kalplerini mühürlerken (Tevbe, 9/93) hasta, ihtiyar, kadın ve çocukların savaşa gelmemesine müsamaha göstermiştir. Allah ayetlerinde belirttiği üzere hastalara karşı empatik yaklaşım sergileyerek ibadetlerini yaparken kolaylık sağladığını belirtmiştir. Şu ayette: *“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınsınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.”* (Bakara, 2/183-184) buyurarak, hastalığı ve yolcuğu sebebi ile oruç ibadetini yerini getiremeyenlerin, tutamadıkları günleri kaza edebilmelerine imkân vermektedir. Eğer sürekli hastalığı veya yaşlılıktan kaynaklı tutamıyorsa her bir oruç için fidye verilmesini buyurmuştur.

Allahü Teâlâ, Kur'an'da dinde zorlama olmadığını, doğru ile eğrinin ayrıldığını (Bakara, 2/256) net bir şekilde ifade etmektedir. Allah'a inanmayanlara karşı hiçbir zorlama olmayacağını, onların dininin onlara kendi dinini ise kendine (Kâfirun, 109/6) olduğunu Hz. Muhammed (SAV) aracılığıyla iletmiştir. Bu net ayırım sonucunda İslam'ın diğer inançları yok sayacağı veya saygı göstermeyeceği anlamına gelmemektedir. Kur'an bu konu ile alakalı şöyle buyuruyor: *“Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik. Sonunda dönüşleri rablerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”* (En'am, 6/108) Başka inanışa sahip olan insanların görüşleri bize göre ne kadar yanlış ve batıl olsa da onlara sövmenin onları hakir hiçbir haklı sebebi yoktur. Bu davranışlar da gayr-ı ahlaki davranışlardır. (Yazır, 1992, s.493-494) Bir Müslüman için örnek davranış, başka inanç ve kültürlere sahip kişilerle iletişimimizde, empatik yaklaşım sergileyerek onun için mukaddes sayılabilecek inanç ve ritüellere saygılı olmalıyız.

Kur'an-ı Kerim'de, insanların iletişimlerinde empatik yaklaşım sergilemelerinin olumlu sonuçları birçok ayette geçmektedir. Bunun dışında empati kurmamanın yanlış olduğu belirtilmiştir. Toplumsal ilişkilerimizde ikinci ve üçüncü kişilere karşı adaletli ve objektif davranılması gerektiği ayetlerde vurgulanmıştır. (En'am, 6/152) Ayetlerden hareketle empati kurmanın sosyal adaletin tahsisinde yardımcı olacak bir unsur olduğunu görmekteyiz. (Ağırman, 2006, s.34) Empati kurmayanların düştükleri durumları Kur'an şu ibretlik sözlerle anlatır: *“Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler. Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?”* (Mutaffifin, 83/1-6) Ayette, empati eksikliğine değinerek, başkalarında bir şey alırken farklı, başkaları söz konusu olduğunda farklı davranmanın çirkinliğinden bahsetmektedir.

5.2.İbadetlere Empatik Yaklaşım

5.2.1.İnfak Etmek, Sadaka ve Zekât Vermek

Yardımlaşma, toplumsal birlikteliğimizin temelini oluşturmaktadır. Yardımlaşma toplumsal sınıfları engelleyen, zengin ile fakir arasında köprüler kuran önemli müesseselerden biridir. Kur'an yardımlaşma

üzerinde fazlasıyla durmaktadır. İslam'da yardımlaşmanın karşılığı infak olarak yer bulmuştur. İnfak, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla malından ihtiyaç sahibi kişiler vermesi olarak tanımlanabilir. (Gezgin, 2019, s.475) İnfak ibadeti yapılırken değersiz malların yardım olarak verilmeyeceği, iyi ve değerli mallardan infak edilmesi emredilerek, infakın empatik yaklaşım barındıran bir ibadet olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu durum şu ayette belirtilmektedir: *“Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.”* (Âl-i İmrân, 3/92) Müminlerin imanlarının sağlamlığı, insanlara karşı infak etmesine bağlanmıştır. İnfak, imanın en büyük sadakat delili kabul edilmiştir. (Esed 1997, çev. Koytak, Ertürk, s.108)

İslam'ın diğer yardımlaşma unsurlarından biri de sadakadır. Sadaka İslam hukukunda karşılığı, ihtiyaç sahibi kimselere Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla verilen maddi-manevi yardım olarak tanımlanmıştır. Konumuz itibariyle sadakanın maddi boyutu üzerinde duracak olsak da sadakanın manevi boyutu da İslam'da oldukça üzerine durulan bir mevzudur. Hz.Muhammed (SAV) bir hadisinde: *“kardeşine tebessüm etmen sadakadır.”* (Tirmizî, Birr, 36) buyurarak bu konuya dikkat çekmektedir. Sadaka hadisler dışında Kur'an'da da geniş bir şekilde ele alınmıştır. Allah, insanlara sadaka vermeyi emrettiğini birçok ayette belirtmiştir. Sadaka ibadeti gerçekleştirirken ihtiyaç sahibi kimselerin onurunu kırmamaya ve onları incitmemeye özen gösterilmesi gerektiği (Bakara, 2/271) birçok ayette geçmektedir. Aynı zamanda Türk kültüründe bu durumu engellemek için “sadaka taşı” uygulaması yapılmıştır. Bu bakımdan sadaka ibadeti, bizi doğrudan ihtiyaç sahiplerine karşı empatik yaklaşım sergilemeye yönlendirmektedir. Kur'an, sadakanın önemini ise şu ayette belirtmiştir: *“Muhtaçlara yardım eden (sadaka) erkeklere, muhtaçlara yardım eden (sadaka) kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”* (Hadid, 57/18) Ayetten de çıkarılacağı üzere iman ile sadaka arasında sıkı bir ilişki vardır. Mü'minlerin bu davranışlarına karşılık Allah'ın onları mükafatlandıracağı da açıkça belirtilmiştir.

Kur'an'da namaz ibadetinden sonra üzerinde dikkatle durulan diğer bir ibadet ise “zekât ibadeti” dir. Zekât, İslam dininde sosyal yardımlaşma ve dayanışmada önemli bir müessesedir. Zekât Müslümanlar için bir kurtuluş vesilesidir. Bizim sahip olduğumuz imkanlardan yoksun, maddi zorluklar yaşayan insanlara karşı vicdani huzursuzluğu, zekât vererek aşarız. Bu durum dışardan gözlemlendiği zaman, egosantrik bir davranış olarak görünse de diğerkâmlık duygusu hâkim olduğu için bu vicdani bir olay diyebiliriz. (Altun, 2017, s.94) Kur'an zekât ibadetine şöyle değinmiştir: *“Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir; ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar; Anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar; Zekâtı verirler.”* (Mü'minun, 23/1-4)

Zekât, Sadaka ve İnfak ibadetlerine baktığımızda, ortak nokta olarak yardımlaşma ve fedakârlığın olduğunu görüyoruz. Yardımlaşma ve fedakârlığın temelinde ihtiyaç sahibi kişileri anlama olduğundan dolayı empatik yaklaşım ile ilişkilendirebiliriz. Goleman, fedâkarlık için empatinin etkisini şöyle değerlendirmektedir: *“Başkalarını ihtiyaç ya da umutsuzluğu anlayamıyorsa, ilgi ve şefkat de olmaz. Günümüzde en az iki ahlaki tavra ihtiyacımız vardır: Kendine hâkim olmak ve şefkat göstermek.”* (Goleman, 1998, çev. Yüksel, s.11) Diyebiliriz ki empati; şefkat ve yardımseverliği de beraberinde getirir.

5.2.2.Oruç İbadeti

Empatik yaklaşımla ilişkili ibadetlerden bir diğeri ise “oruç ibadeti”dir. Oruç, tan yerinin ağarması ile başlayıp, güneşin batmasına kadar süren ve bu süre zarfında yemek ve diğeri insanı ihtiyaçlardan uzak durmaktır. Orucu empatik yaklaşımla değerlendirdiğimizde, oruç ayı olan Ramazan ayında, Müslümanlar çevreyi korumakta, sıla-i rahimde ve ihtiyaç sahibi kişilere yardım da daha istekli davranırlar. Bu davranışları sergilerken, diğergâm olmaya, iyilik yapmaya ve hayırseverliğe yönlendirmektedir. (Gezgin, 2019, s.369) İnsanın bu ayda empatik duyguları yükselerek, gerçek manada fakir, yoksul ve aç Müslümanlara yardım etmede daha da istekli olur. Oruç Kur’an-ı Kerim’de şöyle geçmektedir: *“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.”* (Bakara, 2/183-184) Ayetten de anlaşılacağı üzere, empati kurmamıza sevk eden orucu, herhangi bir sebepten tutamazsak, aynı şekilde empatiyi destekleyen başka bir davranış olan “fidye” ile bu olumsuz durum ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

5.2.3.Kurban İbadeti

İnsanların empati kurmasına yardımcı olan bir başka ibadet ise kurban ibadetidir. Yakınlaşmak anlamına gelen kurban, zilhicce ayında dinen zengin sayılan Müslümanların muayyen bir hayvanı Allah rıza için kesmesine denir. Kurban ibadeti, Müslümanları cömertliğe, ihtiyaç sahibi din kardeşlerine yardım etmeye yönelten ve toplum arasında kardeşlik bağlarını güçlendiren önemli bir ibadettir. Kur’an’da kurban ibadeti hakkında şöyle buyrulmaktadır: *“Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kaldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu hâlde yalnız O’na teslimiyet gösterin. Sen de Allah’ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele! Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar. Biz o büyükbaş hayvanları da Allah’ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah’ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları; O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O’nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!”* (Hacc, 22/34-37) Ayette empatik yaklaşım açısından dikkat çekici ibâre şudur: *“hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun.”* (Hacc, 22/34-37) Yani kestiğimiz kurbanı yalnızca kendimize değil komşu ve akrabalara dağıtmamız emredilmektedir. İhtiyacı olup da ihtiyacını gizleyen Müslümanları düşünerek, onlarla empati kurarak kurbandan onların da faydalanmaları sağlanmalıdır.

6.Sünnette Empatik Yaklaşımın Yeri

İnsan toplumsal bir varlık olması hasebiyle, insanlara karşı fedakâr, merhametli, diğerkâm (empatik) ve sevgi ile davranması tabii bir durumdur. İnsan, başkalarına bağımlı kişiliğinden sıyrılıp, diğeri insanlara

karşı faydalı, onların hayatlarını kolaylaştıracak ahlaki olgunluğa ulaşması gerekmektedir. Toplumun her ferdi düşünün, olgun ve diğerkâm kişiliğin oluşmasında bireyin çevresindeki uyarıcılar çok önemlidir. Kur'an ve Sünnette insanın kişisel gelişimine katkı sağlamak amacıyla birçok mesaj bulunmaktadır. Bu mesajlarda Kur'an ve Sünnet, başkaları için fedakâr olmaya çağırılmış, bencilce davranılmaması konusunda uyarılmıştır. Bu uyarıların neticesinde, emirlere uyan ve uygulayanların cennete gireceği bildirilmiştir. (Bahadır, 2002, 127-131) Kur'an ve Sünnet sayesinde insanlar, topluma karşı güçlü bir duyarlılığa, benmerkezcilikten çıkıp diğerkâmlığa, insanlara değer veren ve bütün bunları empatik yaklaşım çatısı altında yapan bir kişiliğe bürünürler.

Kur'an, Hz. Muhammed'in (SAV) inanan ve inanmayanlara karşı nasıl davranacağını birçok ayette işlemiştir. Allah, sosyal ilişkilerde üstün bir toplum inşa ederken, toplumun psikososyal durumlarını değerlendirerek ona göre ayetler indirmiştir. Hz. Muhammed'in inşalarla iletişimde "katı kalpli" (Âl-i İmran 3/159) olmamayı, "merhametli" ve "şefkatli" (Tevbe, 9/128) olmayı emretmiştir. Hz. Muhammed iletişimin ilkesi olarak empati kurmuş ve onlara empati kurmayı öğretmiştir. Allah Resulünü Kur'an'da: *"Andolsun, içinizden size öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, mü'minlere şefkatli, merhametlidir"* (Tevbe, 9/128) olarak tanıtmış, O'na *"Ben de sizin gibi bir insanım"* (Kehf, 18/110) demesini emrederek elçisini empatik yaklaşım sergilemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e (SAV) insanlarla empatik iletişimin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi verirken, bazı telkinlerde de bulunmuştur. Hz. Muhammed (SAV), insanların şikayetlerini, meramlarını dinlemediği durumlarda Allah tarafından uyarılmıştır. (Abese, 80, 1-12) Kur'an-ı Kerim koymuş olduğu hükümlerle, iletişimin nasıl olacağını belirtmiştir. Bu hükümleri tam manası ile kavramak için Kur'an'ın uygulayıcı olan Hz. Muhammed'in (SAV) söz ve davranışlarını da anlamamız gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalar insanların ders çıkarması açısından çok önemlidir. Çünkü günümüzdeki insanların karşılaştığı sorunlar, peygamberlerin yaşamlarına ve o dönemde yaşayan insanlarınkine çok benzemektedir. (Fromm, 2004, çev. Köse s.204) Kişiyi değerli olduğunu hissettirmenin ve karşı tarafın ihtiyaç duyduğu şefkati ona göstermenin yani empatik davranışların en güzellerini Hz. Muhammed'in hayatından öğrenmek mümkündür. (Batar, 2012, s.65)

Hz. Muhammed (SAV) söz ve davranışlarıyla her zaman empatik bir duruş sergilemiş, amacı daima insanı anlama olmuştur. Kendisine inanan ve inanmayanlara karşı, onların psikolojik, duygusal ve bilişsel durumlarını dikkate alarak cevaplar vermiştir. Bu bağlamda empatinin modern tanımına uygun olarak davranış sergilediği görülmektedir. Hz. Muhammed (SAV), çevresindeki insanlara karşı empatik yaklaşım sergilemenin dışında, empati eğitimi de vermiştir. (Macit, 2006, s.156) Müslümanların yaşamlarında örnek aldıkları Hz. Muhammed'in (SAV) insanlarla iletişimini ve empatik yaklaşım örneklerini doğru bir şekilde araştırıp, öğrenip hayatlarına uygulamaları gerekmektedir.

Bu bölümde Hz. Muhammed'in (SAV) İslam toplumunu inşa ederken söylediği sözleri ve davranışlarını örneklerle açıklayacağız. Empatik yaklaşım örneklerine geçmeden önce "Sünnet" kavramını ele almaya çalışacağız. Sünnet'in sözlükte anlamı, ister iyi ister kötü olsun takip edilen alışılmış yol demektir. (el-

Kardâvi, 1993, çev. Erul, s.21) İstilah manası ise Hz. Muhammed'in (SAV) söz, fiil ve takrirleri (Koçyiğit, 1993, s.15) olarak tanımlanmıştır.

Sünnet kavramı üzerine birçok tanım yapılmıştır ancak M. Hayri Kırbasoğlu'nun tanımı en kapsayıcı ve açıklayıcı olandır: "Hz. Peygamber'in (SAV) kendi döneminde İslam toplumunu, akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlak, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli alanlarda; kısaca bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında yönlendirip yönetmede, Kur'an başta olmak üzere esas aldığı ilke ve prensipler bütününe oluşturduğu bir 'zihniyet' ya da 'dünya görüşü'dür." (Kırbasoğlu, 1996, s.104) Tanımda geçen "dünya görüşü" ifadesini Kur'an'dan bağımsız düşünmek yanlış olacaktır. "Çünkü Hz. Peygamber'in inanç, düşünce, davranış ve hedeflerine yön veren, bunları belirleyen Kur'an'dan başka bir şey değildir." (Kırbasoğlu, 1996, s.96) Bu konuyla alakalı olarak Hz. Aişe'ye Hz. Muhammed'in (SAV) ahlakı sorulduğu zaman onun cevabı: "O'nun ahlâkı Kur'an'dı" (Müslim, Musaffin, 139) olmuştur.

Empati, kişinin kendisini karşısındakini yerine koyarak düşünmesidir. Hz. Muhammed'in (SAV) şu hadisi tanımla doğrudan ilişkilidir. "Sizden biriniz, kendisi için arzu ettiğini, kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olamaz." (Nevevi, 1981, çev. Erdem, Burslan, s.225) Peygamber Efendimiz (SAV) bu hadisinde Müslüman kardeşine empatik yaklaşımı, imanla ilişkilendirmiştir. Bencillik ve empatik birbirine zıt kavramlardır. Empati kurmanın temelinde diğerkâmlık olduğundan dolayı bencil insanların empati kurması beklenemez. Bu sebepten, hadis insanlar arası ilişkilerin sağlıklı olması için başkalarını da düşünmenin önemine değinmiştir. Aksi takdirde "herkes kendi penceresinden bakarak, dar görüşlü, bağnazca, dediğim dedik tarzında anlaşılması ve uzlaşılması güç bir tutum içine girecektir. Bu ise ne ahlâki ne sosyal bakımdan arzu edilen bir durumdur." (Şentürk, 2002-2003. s.158) Peygamber Efendimiz, insanlara karşı ahlâklı davranılmasını daima tavsiye etmiştir. (Canan, 1992, s.265) O'na göre insanların en hayırlısı, ahlâkça en güzel olandır. (Nevevi, 1981, çev. Erdem, Burslan, s.51) Bencillikten uzak durup diğerkâm davranışlar sergilemek ve insanlara empatik yaklaşmak güzel ahlâk olarak değerlendirilebilir.

Selam vermek, muhabatımız olan kişiye değer vermek ona kendisinden zarar gelmeyeceğini beyan etmektir. Selam verdiğimiz kişiye kendisini değerli hissettirerek, selam vererek dolaylı yoldan empati de yapmış oluyoruz. Peygamber Efendimiz (SAV) şu hadisinde selamın önemine değinmiştir: "Varlığım elinde olan zata yemin olsun ki siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (gerçek manada) iman etmiş olmazsınız. Ben size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Selâmı aranızda yayınız" (Ebu Davud, Edep, s.130-131) Peygamber Efendimiz (SAV) cennette girmenin ilk şartı olarak iman etmeyi söylerken ardından makbul iman içinse müminlerin birbirini sevmesinden geçtiğini belirtir. Müslümanlar arasında bu sevgi fitilini ateşleyen ise selamdır. Selam sayesinde insanlar birbirilerine daha da yakınlaşacaktır.

Peygamber Efendimiz (SAV) hayatında empatik davranışlar sergilerken aynı zamanda Müslümanlara empati dersi de vermiştir. Bir gün Peygamber Efendimizin (SAV) yanına gelerek zina etmek istediğini istemiştir. Bu istek karşısında yanında bulunanlar sinirlenerek ona uyarda bulunmuşlardır. Hz. Muhammed (SAV) ise genci merhametle yanına çağırıp konuşmuştur: "Yapmak istediğin bu şeyin annene yapılmasını ister misin?" Genç bu soruya, "Hayır ey Allah'ın elçisi, vallâhi istemem!" cevabını vermiştir. Peygamber Efendimiz (SAV) konuşmasına şöyle devam etmiştir: "İnsanlar da böyledir. Anneleriyle zina edilmesini

arzu etmezler. Peki, kızınla zina edilmesini ister misin?" Genç bu soruya da "Hayır!" cevabını verince, Peygamber Efendimiz (SAV) şöyle bir mukabelede bulunmuştu: "İnsanlar da öyledir. Kızlarıyla zina edilmesini arzu etmezler." Daha sonra genç, tevbe ederek Hz. Peygamberin yanından ayrılmıştır." (İbn Hanbel, 1992, s.256)

Hz. Muhammed (SAV) burada aynı olayların kendisine geldiği anda nasıl acı duyacağını hissettirerek "empatik öfke" durumunu ortaya çıkarmıştır. Hz. Muhammed (SAV) hadiste genci empati yapmaya teşvik ederek, uyguladığı empatik öfke yöntemi ile zina isteğinden vazgeçirerek gayr-ı meşru ilişkilerin önünü kapamıştır. (Kasapoğlu, 2006, s.57) Hz. Muhammed (SAV) açıklama yapmadan sadece zinanın haram olduğunu söyleyip genci gönderseydi, gencin kafasında cevaplanmamış sorular olacak zinaya düşme ihtimali olacaktı. Ancak Peygamber Efendimiz (SAV) insan psikolojisine hâkim olduğundan dolayı, gencin vicdanını ön plana çıkararak muhakeme yapmasını sağlamıştır. Bu sayede genç yaptığı hatanın farkına varmıştır.

Empatik yaklaşımın en önemli unsurları; sevgi, şefkat ve merhamettir. Peygamber Efendimiz insanlara sevgi, şefkat ve merhamet gösterirken, din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın herkese eşit davranılmasını emretmiştir. Bu durum hakkında Hz. Muhammed (SAV) şöyle buyurmuştur: "*Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur...*" (İbn Hanbel V, 411) İnsanlara saygı gösterirken ırkına dinine bakılmayacağı hadiste açıkça beyan edilmiştir. Bir başka hadiste Hz. Muhammed (SAV), yanından geçen cenaze için ayağa kalktığında, sahabeler cenazenin bir Yahudi cenazesi olduğunu belirtmelerine üzerine Peygamber Efendimiz (SAV) can alıcı şu sözü söylemiştir: "*O da bir insan değil miydi?"* (Buhârî, Cenâiz, 49) Peygamber Efendimiz burada örnek bir empatik davranış sergileyerek cenazeye saygının dinle ve ırkla alakasının olmayacağını belirtmiştir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in (SAV) diğerleri gibi bir insan olduğunu her defasında belirtmiştir. (Fussilet, 41/6) Hz. Muhammed (SAV) Müslümanlarla iletişimde onlara karşı empati kurarak, peygamber olduğundan dolayı sahabelerin kendisinden çekineceğini bildiğinden dolayı onlara, merhametle yaklaşmıştır. Hz. Muhammed (SAV) kendisine gelen, maruzatını rahatça söyleyemeyen kişiyi, rahatlatmaya çalışırdı. Bir gün yanına adam geldi. Bir müddet onu dinledikten sonra adamın korkudan omuzları titremeye başladı. Bunu üzerine Peygamber Efendimiz (SAV): "*Sakin ol! Ben bir kral değilim, ben güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.*" (İbn Mâce, Et'ime 30) diyerek onu sakinleştirmeye çalışmıştır.

İslam dini yardımlaşmaya ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasına büyük önem vermektedir. Bu konu ile alakalı Kur'an'da birçok ayette yardımlaşmaya teşvik edici ayetler vardır. Peygamber Efendimiz de (SAV) bu konuya birçok hadisinden değinmiştir. Peygamberimiz Efendimiz (SAV) bir hadisinde "*Komşusu açken tok yatan bizden değildir*" (Buhari, Edebü'l-Müfret, 112) buyurarak yakınlarımızın ihtiyaçlarının giderilmesini emretmiştir. Yardımlaşmayla alakalı bütün ibadetlerin temelinde empatik yaklaşım vardır. Zekât, kurban ve oruç ibadetlerinde birey empatik düşünme becerisi sayesinde ihtiyaç sahibi kişilerin maddi ve manevi durumlarını görebilerek, anlayarak ve vicdan muhasebesi yaparak ihtiyaçlarının giderilmesi sağlanır.

İslam dininde cemaatle namaz kılmak üzerinde çokça durulan ve teşvik edilen durumlardandır. Cemaatle ibadet ederken imamın üzerinde çok büyük bir sorumluluk vardır. Çünkü imam namazı kıldırırken, cemaatteki yaşlı, genç ve çocukları göz önünde bulundurarak hareket etmelidir. Peygamber Efendimiz (SAV) imam olduğu zaman, cemaatin fizyolojik ve psikolojik durumunu dikkat ederek namazı kıldırırdı. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (SAV) şu hadisinde, cemaatle namaz kılarken empatik tavrın önemine dikkat çekmektedir: “Sizden biriniz cemaate imam olduğunda hafif kulsun. Çünkü içlerinde zayıf, hasta ve yaşlı olanlar vardır. Eğer kendi kendine kılsa istediği kadar uzatsın.” (Nevevi, 1981, çev. Erdem, Burslan, s.273) Peygamber Efendimiz (SAV) bu hadiste cemaate imamlık yapacak kişiye, cemaatte bulunan yaşlı, hasta, yolcu, kadın ve engellilerin durumlarını düşünerek namaz kıldırmasını istemesi, ümmetine karşı empatik yaklaşım sergilediğinin göstergesidir.

Kişinin karşısındaki varlığın niteliğine göre iki farklı empati kurma biçimi vardır. Birincisi, karşımızdaki eğer bir insansa, empatik iletişim kurma neticesinde karşı taraftan geri dönüt alma vardır. Diğerinde ise sadece insanları değil hayvanları, bitkileri ve eko-sistemi kapsayan; bireyin geri dönüt alamadığı empatidir. Peygamber Efendimiz (SAV) hayvanlara karşı her zaman merhametle yaklaşarak, onlara karşı empatik davranış sergilemiştir. Nitekim şu hadisinde: “Hz. Peygamber (SAV) bir gün ensardan bir adamın bostanına girdi. Bir de ne görsün, bir deve! Resulullah’ı (SAV) görünce inledi, gözlerinden yaşlar aktı. Bunun üzerine Peygamber (SAV) onun yanına gelip kulak kökünü okşadı, hayvan da sakinleşti. Peygamber Efendimiz ‘Bu devenin sahibi kimdi’ diye sordu. Ensar’dan bir genç gelip devenin kendisinin olduğunu söyledi. Hz. Peygamber (SAV) o gence ‘Allah’ın, seni kendisine sahip kıldığı şu hayvan hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Gerçekten bu hayvan senin kendisini aç bıraktığını ve yorduğunu bana şikâyet ediyor’ buyurdu.” (Ebu Davud, Cihad 44, s.2548) Hayvanların da insanlar gibi bir cana sahip olduğunu düşünerek, empatik yaklaşım gücünün yettiği işlerde kullanmalıyız. Peygamber Efendimiz (SAV) aç bir deveyi görmüş: “Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah’tan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hallerinde bininiz ve (yenmeye) elverişli hallerinde onları yiyiniz” demiştir. (Ebu Davud, Cihad 44, 2549)

Sonuç

Peygamber Efendimizin (SAV) buyurduğu üzere: “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar.” (Buhari, Tefsir (Rûm), 2.) İnsan dünyaya geldiği andan itibaren, davranışlarına yön verecek çeşitli duygulara sahiptir. Doğuştan gelen bu duygular fitridir ancak aile ve sosyal çevrenin etkisiyle gelişir, değişir. Bu makalemizde bu duyguların değişmesine ve olumlu yönde gelişmesini sağlayan empati kavramını, Kur’an-ı Kerim ve Peygamberimizin (SAV) Sünneti ışığında açıklamaya çalıştık.

Empati kavramı her dönemde popüler psikolojinin konusu olmuş, bu kavram üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bugünkü şeklini ise Rogers’ın kabul gören tanımına dayanmaktadır. Rogers empatiyi, “bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi süreci” (Rogers, 1970 ve 1983, çev. Akkoyun) olarak tanımlamıştır.

Empatinin temelinde olan insanı anlama ise sevgi ve merhametten geçmektedir. Bütün olumlu ahlaki ilkeleri benimseyen ve uygulanmasını teşvik eden Kur’an-ı Kerimde de empatik olgulara da yer verilmiştir. Kur’an’da geçen ayetlerde, empati birçok duygu ile ilişkilendirilerek sağlıklı bir empati eğitimi verilmeye

çalışılmıştır. Araştırmamızın sonucunda Kur'an-ı Kerim gerek geçmiş peygamberlerin hayatları ile gerekse Peygamber Efendimizin Müslümanlara nasıl davranılmasını içeren örnek ayetlerle empatik beceri kazanılmasını sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim, özellikle yardımlaşmayı; zekât, kurban ve oruç ibadeti üzerinden anlatarak, ihtiyaç sahiplerine empatik yaklaşım sergileyerek yardım yapılmasını emretmiştir.

Kur'an'ın uygulayıcı olan Peygamber Efendimiz (SAV) sözleri ve davranışlarıyla empati ile hareket eden örnek bir lider, kul, eş, baba ve arkadaş profili çizmiştir. Peygamber Efendimiz (SAV), aile ilişkilerinde, ikili ilişkilerinde, Müslüman cemaatiyle ve hayvanlar ile iletişimde, sosyal ve psikolojik hayatı düzenleyecek eğitim niteliğinde birçok empatik davranış sergilemiştir. Araştırmamızın sonucundan gördük ki psikolojide yeni diyebileceğimiz empati kavramı yıllar öncesinde Kur'an ve Hz. Muhammed'in (SAV) Sünneti sayesinde İslam'a girmiştir. Sonuç olarak, Müslümanlara sağlıklı empati eğitiminin verilmesinde Kur'an ve Sünnetin birincil kaynaklar olduğu saptanmıştır.

Kaynakça

- Ağırman, C. (2006). İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak "Empati" ve Hadislerde "Empati" Örnekleri. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*(2), 23-53.
- Altun, M. (2017). *İslami Bir Değer Empati*. İstanbul : Özgü Yayıncılık.
- Arkoñaç, O. (1999). *Psikiyatr Sözlüğü*. İstanbul : Nobel Tıp Kitapevleri.
- Ayten, A. (2013). *Empati ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din, Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Batar, Y. (2012). "Empatik Düşünme Yoluyla Merhamet Eğitimi- Kur'an ve Hz. Peygamberin Uygulamaları Işığında". *Diyanet İlim Dergisi, IV*(1), 43-66.
- Canan, B. (1992). *Kütüb-i Sitte*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dökmen, Ü. (2001). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Özgü Yayıncılık.
- el-Kardâvi, Y. (1993). *Sünneti Anlamada Yöntem*. (B. Erul, Çev.) Kayseri: Rey Yayınları.
- Esed, M. (1997). *Kur'an Mesajı*. (C. Koytak, & E. Ahmet, Çev.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- es-Sicistani, E. D. (tarih yok). *Sünnen-i Ebi Davud*. Beyrut.
- Fromm, E. (2004). *Hayatı Sevmek*. (A. Köse, Çev.) İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gezgin, A. G. (2019). *Kur'an'a Göre Empatik Anlayış*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Goleman, D. (1998). *Duyusal Zeka*. (B. S. Yüksel, Çev.) İstanbul: Varlık/Bilim.
- Hanbel, A. i. (1992). *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kasapoğlu, A. (2006). "Empati ve Sempati Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler". *Bilimname*(1), 33-61.
- Koç, S. (2004). *İletişimde Ustalaşmak*. İstanbul: Kuaraldışı Yayıncılık.
- Koçyiğit, T. (1998). *Hadis Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Macit, Y. (2006). *İletişimde Model Olarak Hazreti Muhamed*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.
- Nevevi. (1981). *Riyazü's Salihin*. (H. Erdem, & B. Kıvâmüddin , Çev.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Roger, C.R.. (1983). Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluř Şeklidir.(F.Akkoyun.Çev). *Eğitim Bilimleri Fakóltesi Dergisi*(16), 103-124.
- Şentürk, H. (2003). Psikolojide Empati Kavramı ve Hz.Peygamberin Bazı Hadisleri. *SDÜİF Yayınları* (15), 157-160.
- TDK. (1998 (8.Baskı)). *Türkçe Sözlük* (Cilt II). Ankara: TDK Yayınları.
- Tirmizi. (tarih yok). *Sünnen-i Tirmizi Tercümesi*. (O. Z. Mollaahmetođlu, Çev.) İstanbul: Yunu Emre Yayınevi.
- Yazır, E. M. (1992). *Hsk Dini Kur'an Dili* (Cilt I-X). (İ. K. Diğerleri, Çev.) İstanbul: Azim Dağıtım.

TÜRK TARİHİNDE TOPLUMSAL EŞİTLİĞE BİR ÖRNEK: ARAP AHMET'İN HAYATI*

Davud KAPUCU¹

Özet

Türk tarihinde batı toplumlarında görüldüğü gibi sosyal eşitsizliğe ya da sınıf farklılığına dayalı bir devlet veya toplum düzeni kurulmamıştır. Devlet; dil, ırk, renk, cinsiyet ve inanç ayrımı gözetmeden her birey ve her gruba ilerleme imkânı tanımıştır. Bu durumu kanıtlayan örneklerden biri, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti ordusunda denizci pilot subay olarak görev yapan Arap Ahmet lakaplı Ahmet Ali Çelikten olmuştur. Osmanlı ülkesine Afrika'dan gelen bir siyahi ailenin çocuğu olan Ahmet Ali Bey, Osmanlı ordusuna deniz havacısı olarak girip Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde görev almıştır. Batı toplumlarında siyahi insanlar toplumun bir parçası ve üyesi kabul edilmezken Ahmet Ali Bey Türk ordusunda pilot subay olarak vazife alıp bu anlamda da dünyanın ilk siyahi pilotlarından biri olmuştur. Mondros Mütarekesi'ni müteakiben Anadolu işgal edilmeye başlayınca, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketine katılıp, İstiklal Harbi'nin kazanılmasında önemli katkı sağlamıştır. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türk milletinin bir ferdi olarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ordusunda görev yapmıştır. Bu çalışmada, siyahi kökenli Türk vatandaşı Ahmet Ali Çelikten namı diğer Arap Ahmet'in hayatına arşiv belgeleri ve süreli yayınlar ekseninde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eşitlik, Pilot, Savaş, Havacılık, Arap.

AN EXAMPLE OF SOCIAL EQUALITY IN TURKISH HISTORY: THE LIFE OF ARAP AHMET

Abstract

As can be seen in Western societies, no state or social order has been established in Turkish history on the basis of social inequality or class differences. The state gave each individual and each group the opportunity to progress regardless of language, race, color, gender, and faith. One of the examples that proved this was Ahmet Ali Celikten, nicknamed Arap Ahmet, who served as a naval pilot in the army of the Ottoman state and the Republic of Turkey. Born to a black family who came to the Ottoman country from Africa, Ahmet Ali Bey entered the Ottoman army as a naval aviator and served on various fronts in the First World War. In Western societies, black people are not seen as a part and member of society, while Ahmet Ali Bey served as a pilot officer in the Turkish army and became one of the first black pilots in the world in this sense. After the Armistice of Mondros, when Anatolia began to be occupied, he joined the national struggle movement that began under the leadership of Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha and made a significant contribution to the victory of the war of Independence. After the Lausanne peace agreement, he served as a member of the Turkish nation in the army of the newly formed Republic of Turkey. In this study, the life of Ahmet Ali Çelikten, a Turkish citizen of black origin, known as Arab Ahmet, will be included in the axis of archive documents and periodicals.

Keywords: Equality, Pilot, War, Aviation, Arab.

* Çalışma 17-18 Aralık 2020 tarihlerinde Kapadokya Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen 4. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamıştır. Makale, söz konusu bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

¹ Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, dkapucu@hotmail.com, 05056566242, ORCID.0000-0002-5278-9846

Giriş

Osmanlı Devleti, çok dinli ve çok kültürlü bir toplum yapısından teşekkül etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışını, devlete bağlılık ve liyakat ilkesi oluşturmuştur. Bu yüzden de Osmanlı Devleti yurttaşlığı din veya ırk ile değil devlete sadakatle ifade etmiştir (Göle, 1998, s. 78-79). Bu kapsamda Osmanlı bürokrasisi, vatandaşları arasında hiçbir iltimas yapmamış, liyakati varsa hiç tereddüt etmeden devletin en üst kademelerinde o insanları değerlendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu anlayışına karşılık Batılı devletler, insandan önce unvanlara değer vermiş ve bu kapsamda bir sosyal yapı kurmuştur. Bu yüzden Batılı devletlerin tarihi, daha çok sınıf mücadelesine dayalı, hak taleplerinin olduğu bir süreci içerisinde barındırmıştır. Batılı devletlerdeki bu sınıfsal tarihi süreç karşın, Türk devletlerinde unvanlar, insandan sonra gelmiştir (Özdemir, 2012, s. 164).

Osmanlı toplumunda kölelik müessesesi Avrupalı devletlerinkinden farklı bir anlayışla şekillenmiştir. Batı Dünyası kölelik sistemini ticari boyutuyla ele almıştır. Osmanlı Devleti'nde ise toplumda kast sistemi şeklinde bir ırksal sınıf ayrımı olmamıştır. Bunlara örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde köle ticaretiyle ya da başka yollarla; Nijer, Suudi Arabistan, Libya, Kenya ve Sudan'dan getirilen Afrika kökenli insanları önce devlet kademelerinde vazifelendirmiştir. Bu kişiler emekliliklerinden sonra devletin desteği ile Ege ve Akdeniz bölgelerine yerleşerek Anadolu'da hayatlarını devam ettirmiştir (Akpınar, 2020, s. 73-86).

Osmanlı topraklarında Batı Anadolu'da Afro-Türklerin istihdam edilmesi köle ticaretinden değil, köleliğe karşı alınan önlemlerden kaynaklanmıştır (Taşbaş, 2018, s. 119-157; Bozkurt, 1990, s. 1499-1532). Bu kapsamda hizmetçi olarak satın alınan insanların toplumdaki konumu, sadece kendisini bağlamış ve aile bireylerini etkilememiştir. Hizmetçi olarak satın alınmış hür bir kadın köle bir kişiyle izdivaç yaparsa ve bunların çocukları olursa bu çocuklar özgür Osmanlı vatandaşı olarak yaşamlarını sürdürmüştür. Yani köle esas itibarıyla annenin statüsüne bağlı olduğundan yeni nesil bu süreçten etkilenmemiştir (İslam Ansiklopedisi, s. 239). Osmanlı Devleti hiçbir zaman sınıfsal farklılığa dayalı, sosyal eşitsizliği ön plana alan bir hiyerarşik yapı kurmamıştır. Ülke vatandaşları yetenek ve becerilerine dayalı her iş ve platformda ve her alanda çalışma ve ilerleme imkânı bulmuştur (Zuhayli, 1996, s. 113).

Bu çalışmamızda Osmanlı döneminde Nijerya'dan gelen bir Afro-Türk olan, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti ordularında pilot olarak görev yapan Ahmet Ali Çelikten'in hayatına yer verilmiştir.

1. Arap Ahmet'in Hayatı

Ahmet Ali Bey, 1883 yılında İzmir'de yaşayan Osmanlı vatandaşı Nijerya asıllı Ali Bey ile Zenciye Emine Hanım'ın çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Arap Ahmet olarak bilinen Ahmet Ali Bey'in anneannesi 1830'larda köle tacirleri tarafından Afrika'da Nijerya'nın Borno emirliğinden alınıp İstanbul'a hizmetçi olarak getirilmiştir (Atar, 25.11.2020). Bugün, özellikle İzmir ve çevresindeki bazı köylerde toplu olarak yaşayan bu kişiler, Sahra altı Afrika'dan, geniş anlamıyla Sudan denilen bölgeden, bazıları Kanem, Borno, Bagirmi gibi Afrika krallıklarından, daha az bir kısmı da Batı Afrika'dan getirilmiştir (Demirayak, 05.12.2020). Köle kervanları Osmanlı başkentine gelebilmek için, Sahra çölünü aşarak bugünkü Libya toprakları üzerinden Akdeniz kıyı limanlarına, oradan gemiyle İstanbul'a geçen bir güzergâh takip etmiştir (Yılmaz, 2011, s. 28-32). Osmanlı Devleti'ne küçük çapta köle ticareti yapan kişiler veya Kuzey Afrika'da

görev yapmış Osmanlı asker ve memur aileleri tarafından ev işlerinde kullanılmak üzere siyahi insanlar getirilmiştir (Akkaya, 2011, s. 204-217).

Ahmet Ali Bey'in anneannesi dönemin İstanbul ihtisap emininin (İslamoğlu, 2012, ss.327-334; Demirkaya, 1998, s. 303-318). kâatibi tarafından satın alınarak İstanbul'a getirilmiştir. Aile içerisinde, Ahmet Ali Bey'in anneannesinin Osmanlı sarayında çalıştığı ve üç çocuğunun olduğu fakat bunlardan sadece Zenciye Emine Hanım'ın annesi hakkında bilgiye sahip oldukları rivayet edilmektedir (Şimşek, 30.11.2020). Zenciye Emine Hanım'ın 1860'larda doğduğu tahmin edilmektedir. Zenciye Emine Hanımefendi bir köle değildi (Gençoğlu, 8.11.2020). Zenciye Emine Hanım 1880 yılı başlarında kendisi gibi Nijerya asıllı Afro-Türk olan Ali Bey ile evlenmiştir. Ahmet Ali Bey'in babası Ali Bey de Afrika kökenli Osmanlı vatandaşlarının genellikle yerleştikleri İzmir'e yerleşmiştir. Ali Bey'in Zenciye Emine Hanımla evliliğinden 1883 yılında Ahmet Ali (Arap Ahmet), ardından Mehmet Ali ve 1889 yılında da Zenciye Saniye adlarında üç çocuk dünyaya gelmiştir. Babaları Ali Bey, kızı henüz doğmadan hayata veda etmiştir (Yılmaz, s.29).

Ailenin en büyük çocuğu olan Ahmet Ali, 1904'te Haddehane Mektebi'ne (Bahriye Makine Mektebi) girmiştir (CDA, ZB Zaptiye, 314-64-R- Hicri, 19-01-1325). Bu okulda öğrenciler mekanik teknik eğitimin yanında lisan ve askerî sistemler üzerine dersler üzerine eğitim görmüşlerdir (Donanma Mecmuası, 8 Şubat 1911). Ahmet Ali Bey 1908 yılında 1394 sicil numarasıyla Osmanlı ordusunda göreve başlamıştır (CDA, ZB-00314-00064-005; CDA, BEO-004180-313427-001-002, CDA, ZB-00314-00064-005). 1908 yılında Bahriye Makine Mektebi'nden mezun olduktan sonra Ahmet Ali Bey, gemi görevini icra etmek maksadıyla Şam Vapuru'na tayin edilmiştir. Şam Vapuru ile Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) ve Afrika sahillerinde seyrisufer görevlerinde bulunmuştur. 1910 tarihinde Mesudiye zırhlısına tayin edilmiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları boyunca Mesudiye zırhlısında görev yapmıştır.

Ahmet Ali, Prevezeli göçmen Hatice Hanım'la (1897-1991) evlenmiştir. Bu evlilikten Mihriban Tayyar, Muammer, Yılmaz, Melek Müjgân ve Neriman Fethi adlarında beş çocukları olmuştur (Şahin, 2015, s. 50-55). Çocuklarından Yılmaz ve Muammer babaları gibi askerlik mesleğini seçip havacı olmuş, kızlarından Neriman İngilizce öğretmeni, Müjgân ise avukat olmuştur. Muammer Bey ve Yılmaz Bey Hava Kuvvetleri'nden havacı astsubay olarak emekli olmuştur. Muammer Bey Hava Kuvvetleri'nden emekli olduktan sonra Türk Hava Yolları'nda pilotluk yapmıştır. Günümüzde Ahmet Ali Bey'in ailesinin büyük çoğunluğu Çelikten soyuyla İzmir ve İstanbul'da ikamet etmektedir (Yılmaz, s.31; Turkish newspaper Posta, 28.11.2020).

2. Dünyadaki İlk Siyahi Havacılar

İzmirli Afro-Türk Ali oğlu Ahmet Ali (Çelikten), Kasım 1916'da dünyanın ilk siyahi pilotu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na katılan siyahi havacıların sayısı iki elin parmaklarını geçmemiştir. Fransız ordusundaki Martinikli pilotlar 1917'de uçmaya başlamıştır. Örneğin 29 Haziran 1895 tarihinde La Trinité'de doğan Pierre Réjon, Marie Eugénie Tisserand ve Raoul Réjon'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Fransız ordusunun SPA 62 filosunda savaş pilotu olarak görev yapmıştır. 26 Eylül 1917 tarihinde Istres şehrinde pilot brövesini almış ve tarihteki ilk Afrika kökenli askerî pilotlardan biri olma unvanını elde etmiştir. Askerî bir gazete olan General Order, 20 Eylül 1918 tarihli sayısında; Réjon'un, 10 Ağustos 1918 tarihinde düşman hatlarının 12 kilometre gerisinde tecrit uçuşu yaptığını, üstün rakiplerine karşı çok çetin

bir mücadele verdiğini ve bir Alman uçağını düşürmesi nedeniyle kendisi için “Yılmaz Cesaretin Pilotu” olduğunu yazmıştır. Réjon’a hava muharebesi sonunda, Bronz Palm ile hem Belçika hem de Fransız Croix de Guerre ödülleri verilmiştir (Lock, 28.11.2020); Guibert, 24.11.2020). Réjon, 15 Ağustos 1920’de Fransız Guyanası üzerinde uçarken geçirdiği kaza sonucu ölmüştür (Alfred, 28.11.2020).

Diğer bir siyahi havacı olan Guibert Marie Egyptienne Jean Marie (1895-1918) ise, 19 Ocak 1917 tarihinde Fransız Hava Kuvvetlerinde rasit teğmen olarak göreve başlamıştır. Aynı dönem Fransa Hava Kuvvetlerinde Guibert gibi Afro soyundan gelen, Guadeloupean Joseph Texier-Lavalade, Martiniquais Sainte-Luce Calixte ve Hébert Rosenard, Guyanese Gaston Bonnefoy ve Delor Fossoy da rasit olarak görev yapmıştır. 2 Eylül 1918’de Rasit Teğmen Jean-Marie ve Pilot Yüzbaşı Marie-Henri’nin uçtuğu Breguet 14 tipi uçak, Alman uçakları tarafından sıkıştırılarak Lamasse Soissons (Aisne) yakınlarındaki Chavigny’de düşürülmüştür (Wick, 28.11.2020). Bu olay sonrasında Guibert Marie Egyptienne Jean Marie hayatını kaybetmiştir. Jean-Marie Fransızlar tarafından unutulmamış ve Martinik’te bir sokağa ismi verilmiştir (Yılmaz, s.30).

Astsubay Marcel Pliat (1890-1917), I. Dünya Savaşı sırasında Rus Hava Kuvvetleri’nde görev yapan tek Afrika asıllı Fransız vatandaşıydı. Pliat, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus ordusunda Sikorsky’nin Ilya Muromets dört motorlu bombardıman uçaklarında rasit olarak görev yapmıştır. Marcel Pliat ve ailesinin akıbeti 1917’de Rus Devrimi sırasında kamu kayıtlarının yok edilmesi nedeniyle bilinmemektedir (Tchijevsky, 07.12.2020).

Amerika’nın ırkçı politikasının mağdurlarından ve dünyanın en ünlü siyahi pilotlarından olan Afrika kökenli Amerikan vatandaşı Eugene Jacques Bullard (1894-1961) ise diğer bir havacı olarak ön plana çıkmıştır. Bullard, Birinci Dünya Savaşı’na kendi ülkesinin değil Fransa ordusunun bir mensubu olarak katılmıştır. İlgili dönemde Amerikalılar, bağınazlıkları nedeniyle bir Afrika kökenli Amerikalının savaş pilotu olmasından utandıkları için siyahi vatandaşlara ordusunda görev vermemiştir. Güneyli bir siyah olan Eugene Jacque Bullard artan ırkçılıktan kaçarak Amerika’yı terk edip Fransa’ya yerleşmiştir (McKenzie, 28.11.2020).

Bullard, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Fransız ordusuna piyade olarak girmiş sonra uçuş eğitimi için gönüllü olmuştur. 5 Mayıs 1917’de, Fransa’nın Tours şehrinde bulunan bir havacılık okulundan mezun olmuştur. 17 Ağustos 1917’de Fransız Aéronautique Militaire’deki yabancı gönüllülerden oluşan Lafayette Uçan Kolordusu’nun 93 Spad Filosu’nda pilot olarak görev yapmıştır (Güntay, 30.11.2020). 1917 yılında kazandığı uçuş lisansı şu anda Alabama’da bulunan Maxwell Hava Üssü’ndeki Air Force Enlisted Heritage Hall’de sergilenmektedir. Onun uçağı, gövdesinde bıçakla delinmiş kırmızı kanayan kalp figürü ile tanınmıştır. Eugene Ballard’a askerlik hayatı boyunca, the Knight of the Légion d’honneur, Médaille Militaire, Croix de Guerre, Volunteer’s Cross (Croix du combattant volontaire), Wounded Insignia, World War I Commemorative Medal, World War I Victory Medal, Freedom Medal, and the World War II Commemorative Medal olmak üzere on beş Fransız savaş madalyası verilmiştir (9 Facts About Eugene Jacques Bullard, 28.11.2020).

Bu sırada ABD, ağustos ayı içerisinde İngiltere ve Fransa’nın yanında Birinci Dünya Savaşı’na girmiştir. Aynı dönemde Bullard, 7 Kasım 1917 tarihinde bir Alman uçağını düşürmüştür (Smith and Zeidler, 1998, p.180-183). Bullard, Birleşik Devletler savaşa girince kendi ülkesinde savaşmak istemişse de ABD’de, beyazların daha iyi savaştığını, birliklerinde siyahi asker istemediğini belirtip, bu talebi reddetmiştir

(Wilson, 2012, p.125-130). Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'da I. Dünya Savaşı'na girmiş olmasına rağmen, Bullard gibi birçok siyahinin orduda çalışma talebi kabul görmemiştir (Bryan, 28.11.2020). ABD, siyahi askerleri cepheye göndermek yerine, ordunun arkasından gelerek askerî teçhizat ve malzeme taşıma gibi hizmet yoğun veya önemsiz görevler vermiştir (Koç, 28.11.2020). Bullard, yıllar sonra ABD'ye döndüğünde, hiçbir zaman bir savaş kahramanı olarak tanınmamış ve 1961'de Flushing, Queens, New York'ta göreceli bir bilinmezlik ve yoksulluk içinde ölmüştür. Cenazesine hiçbir Amerikan askeri katılmamıştır. Ancak, New York'taki Fransız Elçiliği ölüm haberini aldığı anda, onu tam bir Fransız askeri onuruyla gömmesi için cenazesine bir askeri heyet göndermiştir. Bullard, Queens New York ilçesinde bulunan Flushing Mezarlığının Fransız Savaş Gazileri bölümüne defnedilmiştir. Yıllar sonra, ABD onun kahramanlığını fark etmiştir. 23 Ağustos 1994'te, ırkı ve ten rengi nedeniyle Ordu Hava Kolordusu'nun uçuş talebini reddettiği günden 77 yıl sonra ABD Hava Kuvvetleri'nde bir teğmen olarak görevlendirilmiştir (Huerta, 28.11.2020).

Dönem itibariyle koyu siyah tenli insanlara Avrupa ülkelerinde bilhassa Amerika'da hak ettikleri değer verilmemiştir. Birçok ülkede ırkçı bir politika ile siyahlar ikinci sınıf insan muamelesi görmüştür. İngiltere, siyahilerin yaşadığı sömürgelerini askere almamaya yönelik ırkçı bir politika olarak "Renk Bariyeri" (Color Bar) uygulamasını İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam ettirmiştir (Yılmaz, s. 32).

Amerika ve Avrupa'da ırkçı uygulamaların yaşandığı böyle bir ortamda Osmanlı Devleti, eşit vatandaşlık hakları çerçevesinde, Nijerya asıllı siyahi bir vatandaşını ordusunda pilot subay olarak istihdam etmiştir. Bu durum o günkü koşullarda insan hak ve hürriyetlerine Türklerin bakış açısını göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Dünyadaki örneklerine göre her türlü hak ve hukuka sahip, eşit vatandaş statüsü ile Ahmet Ali Bey, Osmanlı ordusunun ve dünyanın ilk siyahi savaş pilotu olmuştur (Kurter, 2009, s.230).

3. Arap Ahmet'in Havacılık Serüveni

Ahmet Ali Bey denizci olmak düşüncesiyle Bahriye Makine Mektebine girmiştir. 17 Aralık 1903'te Wright kardeşler 12 beygirlik, iki pervaneli Flyer adını verdikleri uçağıyla, ilk uçuş denemelerini başarıyla yapmıştır. Böylece uçak kısa süre içerisinde insanlar üzerinde bir merak halini almıştır (Kurt ve Korkmaz, 2018, s. 207-251). Ülkelerin ordularının bu yeni aracın önemini keşfetmesi uzun sürmemiştir. 1909'da ABD ordusu ilk uçağını satın almıştır (Petit, 1967, s. 29; Kapucu, 2019, s. 4). Ardından 1911'de İtalyanlar, Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerine karşı ilk kez savaş aracı olarak uçağı kullanmıştır (Koloğlu, 1988, s. 114; Robbins, 2005, s. 104). Gelişen süreçte Alman, Fransız ve İngiliz orduları da ilk pilotlarını yetiştirmeye başlamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni de harekete geçirmiştir (Kapucu ve Korkmaz, 2020, s. 22-23). Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın öncülüğüyle ilk tayyareler alınmış ve Osmanlı ordusunda pilot olabilecek birkaç subay eğitim amacıyla önce Fransa'ya daha sonra İngiltere'ye gönderilmiştir (Kansu vd., 1971, s. 116-117; Kurt ve Korkmaz, 2020, s. 49-63). Sonraki yıllarda çarkçı oldukları ve gemilerin makine sisteminden anladıkları için uçak makinisti olmak üzere uçuş okullarına bahriyeliler de gönderilmeye başlanmıştır. Bu arada kurulan Tayyare Komisyonu'nun çabaları ile İstanbul Yeşilköy (Ayastefanos) yakınlarında bir uçuş pisti ve iki hangar yapılmış ayrıca bir de tayyare mektebi açılmıştır (Kurt vd., 2018, s. 5).

Aynı dönemde Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya Nieuport deniz uçaklarının sipariş edilmesi ile Bahriye Nezaretine bağlı bir deniz tayyare teşkilatına gereksinim duyulmuştur. Bu maksatla deniz uçaklarını kullanacak pilot ve rasıtları yetiştirmek üzere Deniz Tayyare Mektebi kurulmasına karar verilmiştir (Kurter, 2006, s. 229; Keyüsk, 1950, s. 14). Bu okulda öğretmen pilot ve uçak bulunmadığı için yetiştirilecek pilotların önce Ayastefanos Kara Tayyare Mektebinde uçuş eğitimlerini ve pilot brövelerini aldıktan sonra, Deniz Tayyare Mektebi'nde kurs görmeleri kararlaştırılmıştır (Kurter, s. 230). Bunun için Deniz Tayyare Mektebinin, Ayastefanos Kara Tayyare Mektebine yakın bir yerde kurulmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bu maksatla okul yeri olarak İstanbul Yeşilköy deniz fenerinin doğusundaki koyun kenarı uygun görülmüştür (Kapucu ve Korkmaz, s. 26; Aydar, 1946, s. 13). Bahriye Mektebi'ne, deniz tayyare pilot adayı olarak seçilen Çarkçı Üsteğmen Ahmet Ali (Çelikten) Bey dışında;

- Güverte Yüzbaşı M. Sami
- Güverte Yüzbaşı Savmi (Uçan)
- Çarkçı Yüzbaşı İhsan Hakkı
- Çarkçı Üsteğmen Mehmet Yahya
- Çarkçı Üsteğmen Abti Recep
- Çarkçı Üsteğmen Ömer Seyit
- Çarkçı Üsteğmen Ahmet Cemal
- Çarkçı Üsteğmen Kamil Mehmet
- Çarkçı Üsteğmen Ali Mehmet
- Çarkçı Üsteğmen İsmail Hüseyin (Gökgezen)
- Üsteğmen Mustafa Selahattin (Altınkanat) seçilmiştir (Çekmecelgil, 1992, s. 14-16; Kansu vd., s. 362; Kurter, s. 229).

1913 yılında Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde göreve başlayan Ahmet Ali Bey, burada Fransız öğretmenlerden pilotaj eğitimi almıştır. Bu sırada Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi sonucu milyonlarca insanın hayatını değiştirecek olan Birinci Dünya Harbi başlamıştır. Tayyare Mektebinin o dönemdeki Fransız Müdürü Marki de Goys de Mezeyrac, savaş başlayınca kendi ülkesinde savaşa katılmak üzere Fransa'ya dönmüştür (Tanman, 2012, s. 163; Kurter, s. 234). Gelişen süreçte Osmanlı Devleti, Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girince Alman pilot Yüzbaşı Serno, Kara Tayyare Mektebinin başına müdür olarak getirilmiştir (BOA BEO 4330-324700; Uyar, 2019, s. 29-84; Alkan, 2016, s. 899-938). Aynı dönemde Ahmet Ali Bey, 27 Kasım 1915 tarihinde kara tayyarecilik diplomasını almıştır (Şahin, s. 52).

Ahmet Ali Bey'in Ayastefanos'ta uçuş eğitimine devam ettiği sırada küçük kardeşi Mehmet Ali Bey, Çanakkale Muharebeleri sırasında şehit olmuştur. 11 Kasım 1916'da Hava Müfettişliği, Başkumandanlık Nezaretine bir yazı yazarak "Deniz tayyareci çarkçı Mülazım-ı evvel Ahmet Ali Efendinin, tayyarecilik konusundaki sınavlarını başarıyla tamamladığını, sınıfının tayyareci olarak düzeltilmesi" gerektiğini bildirmiştir. Kara Kuvvetlerinde tayyareci sınıfına geçen Ahmet Ali Efendi'nin, Kara Tayyare İstasyonundaki sınavlarını vermesine karşın deniz tayyarecisi olabilmesi için bir deniz tayyaresi ile uçma şartı karşısına çıkmıştır. Bu yüzden 9 Ekim 1917 tarihinde Berlin/Almanya'ya gönderilerek eğitim

uçuşlarını orada tamamlamış ve 1 Aralık 1917'de bahri tayyareci diplomasını almıştır. 26 Temmuz 1918 tarihine kadar Berlin'de görev yaptıktan sonra ülkesine dönmüştür. Almanya'ya eğitim için Ahmet Ali Bey ile birlikte;

- Kâtip Yüzbaşı Selahattin
- Yüzbaşı Hüsametdin
- Yüzbaşı M. Hayri
- Yüzbaşı Ahmet
- Yüzbaşı Ahmet Nuri
- Yüzbaşı Hüsmen de Almanya'ya pilotluk eğitimi için gönderilmiştir (Karadoğan, 2018, s. 127-180; Keyüsk, 2012, s. 22).

6 Ağustos 1918 tarihinde Ayastefanos Bahri Tayyare Mektebinde göreve başladıktan sonra 28 Ağustos 1918'de İzmir Birinci Bahri Tayyare Bölüğü'ne atandığında Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesine birkaç ay kalmıştır (Kurter, 2009, s. 206). İzmir'de görev yaptığı süre zarfında kıyı boyunca karakol uçuşlarının yanında mayın arama-tarama görevlerine katılmıştır (Kurter, 2009, s. 175).

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine buradaki Tayyare Bölüğünün elinde bulunan tüm malzeme ve uçaklar Yunanlılar tarafından imha ve tahrip edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Birinci Tayyare Bölüğü personeli de İstanbul'a dönmüştür. Böylece Birinci Bahri Tayyare Bölüğü fiilen ortadan kalkmıştır (Kurter, s. 144). İstanbul'a gelen Birinci Bahri Tayyare Bölüğü personeli, Deniz Tayyare Mektebi yoklamasına dâhil olmuştur. Ahmet Ali Bey de 18 Haziran 1919 tarihinde Deniz Tayyare Mektebi'ne katılarak göreve başlamıştır (Kurter, s. 146).

Bütün Deniz Tayyare Bölükleri lağvedildikten sonra, göreve devam eden tüm deniz havacıları Deniz Tayyare Mektebi'nde toplanmıştır. Bu arada İstanbul'u işgal eden İtilaf güçleri, Deniz Tayyare Mektebi'ne uçuş yasağı getirmiş ve elde bulunan uçaklar Haliç hangarlarına taşınmıştır. Böylece tüm uçuş faaliyetleri tamamen durdurulmuştur.

Dönemin Bahri Tayyare Mektebi Müdürü Deniz Pilot Yüzbaşı Savmi (Uçan) Bey, Deniz Makinist Gedikli Subay İsmail Ali, Deniz Pilot Yüzbaşı Ahmet Nuri ve Deniz Pilot Yüzbaşı Ahmet Ali Beyler ile birlikte 2 Nisan 1920'de Anadolu'ya geçmek için İstanbul'dan gizlice ayrılmıştır. Yüzbaşı Savmi Bey ve beraberindekiler dört günlük bir yürüyüşten sonra Adapazarı'na ulaşmıştır. Adapazarı tren istasyonundan temin ettikleri bir drezini kendileri kullanmak suretiyle Bilecik'e gelmiştir. Bilecik'ten trene binerek Ankara'ya varmışlardır. Ankara'ya gelen havacılar Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda Konya'ya geçerek buradaki Tayyare İstasyonunda görev yapmaya başlamıştır (Banoğlu, 1965, s. 12-13; Kurter, s. 430).

Böylece Ahmet Ali Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Hareketi'ne dâhil olarak Türk bağımsızlık savaşında önemli görevler üstlenmiştir. Neticede, Ahmet Ali Bey de Anadolu'daki direnişe destek için faaliyet gösteren Konya Tayyare İstasyonu'nda görev yapmaya başlamıştır. Bir süre sonra, milli bağımsızlık mücadelesini destekleyerek Konya'ya gittiği için maaşı kesilmiş ve Osmanlı Hükümeti tarafından, hakkında kanuni işlem yapılmıştır (Yılmaz, s. 30).

1920 yılından itibaren Milli Mücadeleye destek vermek amacıyla Anadolu'ya geçen diğer havacı personel, Konya Tayyare İstasyonunda toplanmaya başlamıştır. İstasyonda büyük bir gayret ve coşku içerisinde

uçakları faal etme çalışmaları başlatılmıştır. Arap Ahmet, bu dönemde Konya Tayyare İstasyonunda depo müdürü olarak görev yapmıştır (Besbelli ve Göymen, 1964, s. 243; Tanman, s. 35). 22 Ağustos 1920'de Birinci Tayyare Bölüğünün Eskişehir Muttalip Üssünün kurulması ile beraber, Ahmet Ali Bey'de bu bölüğün ilk komutanı olarak atanmıştır. Cephe Komutanlığının emrini alan Birinci Tayyare Bölüğü trenle, Eskişehir'e hareket ederek göreve başlamıştır (Kurter, s. 462).

Eskişehir Tayyare Bölüğüne bağlı olarak Polatlı civarında bir yedek hava meydanı bulunmaktaydı. Bu sırada Türk kuvvetlerinin Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Yunan ordusuna yenilmesi üzerine yeni kararlar alınmış ve Türk ordusu Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmiştir (İlhan, 1990, s. 79). Yunan askerî birliklerinin Anadolu içlerine ilerleyişinin etkisi ile Eskişehir Tayyare Bölüğünde bulunan uçaklar, malzemeler ve personel ile Polatlı'da (Malıköy) bulunan Tayyare Grup Komutanlığına taşınmıştır (Özdemir, 1981, s. 17; Besbelli ve Göymen, s. 154). Ahmet Ali Bey de böylece, 1921 yılında Polatlı Tayyare Grup Komutanlığı emrinde görev yapmaya başlamıştır. Zorlu bir süreç sonunda Ahmet Ali Bey'in bulunduğu Tayyare Bölüğünün de katkıları ile Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmış ve Yunan ordusu Sakarya Irmağı'nın batısına atılmıştır (Akdemir, 2005, s. 77-78; Besbelli ve Göymen, s. 127-128; Kaymaklı, s. 46; Korkmaz, 2014, s. 199).

Aynı dönemde Binbaşı Savmi Bey'in teklifi üzerine Amasra'da bir tayyare istasyonun faaliyete geçmesi Kasım 1921 tarihinde uygun görülmüştür (Banoğlu, s. 8). Bunun üzerine, İstanbul'dan gizlice Anadolu'ya kaçırılan beş uçaktan üçü 1921 Aralık ayının sonlarında Amasra'ya getirilmiştir. Ancak, Batı Karadeniz'de keşif yapmak ve taarruz görevi icra etmek üzere teşkil edilen Amasra Bahri Tayyare Bölük Komutanlığı Haziran 1922'de faaliyete geçebilmiştir (Kaymaklı, s. 91). 1922 yılında Millî Mücadele'deki ilk deniz tayyare üssü Amasra'da kurulmuştur (Çiçek, 2017, s. 245-246; Ünal, 2019, s. 554; Şarman, 2004, s. 14-15). Buradaki pilot ihtiyacını karşılamak üzere Amasra'ya gönderilen pilotlar arasında Ahmet Ali Bey'de yerini almıştır. Amasra Bahri Tayyare Bölük Komutanlığı, İstanbul Boğazı çıkışından itibaren Batı Karadeniz'deki düşman gemilerini takip etmek, raporlamak ve deniz harekâtını önleme görevini üstlenmiştir (Yılmaz, s. 31; Şahin, s. 55).

Ahmet Ali Bey, Amasra Bahri Tayyare İstasyonu Bölük Komutanlığındaki görevinden sonra Umuru Havaiye Müfettişliği (Havacılık İşleri Müdürlüğü) ve Kuvayı Havaiye Müfettişliği (Hava Kuvvetleri Genel Müfettişliği) emrinde görev yapmıştır (Taşcı, 28.11.2020). The Ottoman Army kitabının yazarı David Nicolle, Millî Mücadelede Ahmet Ali Bey'in rolünü, "Osmanlı pilotlarının büyük çoğunluğu millet olarak Türklere oluşuyordu fakat içlerinde bazıları Arabistanlı, Yemenli ve hatta İran kökenliydi. Ahmet Ali kaptan ise Afrika asıllı olup 1914-1915 yıllarındaki ilk uçuşuyla dünyanın ilk siyahi askeri pilotu olarak biliniyordu" diyerek aktarmıştır (Gençoğlu, Tarihi: 28.11.2020; Çelikten, 28.11.2020).

Millî Mücadele sona erdiğinde, Konya'dan yürütülen havacılık faaliyetlerini ve bütün malzemeleri tek elde toplama kararı alınmış ve İzmir Güzelyalı'da İzmir Tayyare Bölük Komutanlığı kurulmuştur (Kurt vd., 2020, s. 5-10). Bu bölüğe Ahmet Ali Bey de tayin edilmiştir. Ahmet Ali Bey 1923'te İzmir Hava Grup Bölüğünde, 1924-1925 yıllarında ise İzmir Hava Grubu emrinde Bahriye Birinci Tayyare Bölüğünde görev yapmıştır. 1928'de buradan Hava Müsteşarlığına atanmış ve kendisi bahri tayyareci olarak yapmış olduğu başarılı görevlerinden dolayı Sarı Bahri Tayyare Madalyası ile ödüllendirilmiştir (Taşcı, 28.11.2020).

Millî Mücadele sırasında yapmış olduğu başarılı görevlerden dolayı Ahmet Ali Bey'e 1924 yılında 480 numaralı İstiklal Madalyası verilmiştir. 10 yıl 11 ay 23 günlük uçuş hizmetinden sonra, 1928 yılında yaşının

ilerlemesinden dolayı uçuculuk vazifesinden ayrılmıştır. Bu görevden ayrıldıktan sonra İzmir Tayyare Tamirhanesine bağlı Alaşehir Benzin Depo Müdürlüğü ve Meydan Komutanlığı ile İzmir Tayyare Fabrika Müdürlüğünde görev yapmıştır. Ardından Afyon Hava Malzeme Depo Müdürlüğünde ve Ankara Umum Hava Malzeme Depo Müdürlüğüne atanmıştır (Şahin, s. 55).

Tayyareci Binbaşı Ahmet Ali Çelikten Nisan 1933 yılında emekli olmuştur (CDA, 030-11-1-77-00-003). Ancak, emekli olmasına rağmen Ahmet Ali Bey, tecrübesinden yararlanılması için sözleşmeli olarak 1949 yılına kadar Türk Hava Kuvvetleri'nde vazife yapmıştır. Bu kapsamda, 1933 yılında askerî rasat sınıfına geçerek, muamele memuru olarak, sırasıyla Eskişehir, Bilecik ve İzmit Rasat Müdürlüğünde görev yapmıştır. Daha sonra 1938'de Kayseri Tayyare Fabrika Genel Müdürlüğünde askerî muamele memuru olarak görev yaptıktan sonra, 1949 yılında emekli olmuştur.

Ahmet Ali Bey'in aile tarihinde bir de saat hikâyesi yer almaktadır. Torunlarının annelerinden dinlediklerine göre, tam zamanı bilinmese de, Ahmet Ali Bey görevliyken Alman pilot arkadaşıyla yaptığı bir uçuş sırasında, bir Yunan uçağını İzmir Körfezine düşürmüştür. Bunun üzerine İzmir Valisi tarafından başarısından dolayı, Ahmet Ali Bey'e bir saat hediye edilmiştir. Sonradan "Çelikten" soyadını alan, Ahmet Ali Bey 1969'da hayatını kaybetmiştir (Özdemir, 28.11.2020; Yılmaz, s. 32).

Sonuç

ABD, 1861-1865 yılları arasında yaşanan iç savaş sonrasında güneyliler mücadeleyi kaybetmiştir. Bu iç savaş sonrasında 1865'te Başkan Abraham Lincoln tarafından alınan kararla kölelik resmen kaldırılmıştır (Alexander ve Karamustafaoglu, 1968, s. 101-106). Ancak bunun toplumsal hayatta hiçbir karşılığı olmamıştır. Siyahlar toplumun her alanında dışlanmış ve dahası şiddete maruz kalmıştır. Siyahlar beyazlarla aynı işte çalıştırılmamış ya da aynı işi yapsalar bile aynı ücreti alamamışlardır. Amerika'da siyahiler gündelik hayatta; toplu taşıma araçları, sinema, tiyatro, kütüphane, lokanta ve ibadet yerlerinde siyah ve beyazlar olarak ikiye bölünerek dışlanmalara ve ötekileştirilmelere maruz kalmıştır. Sadece beyazların istifade ettikleri kamusal alanlar ve bunların kapılarına sadece beyazlar için siyahlar giremez şeklinde uyarı yazıları yazılmıştır. Bunların yanında bazı işyerlerinde, köpekler ve Meksikalılar giremez yazan levhalar asılmıştır (Yarkın, 2013, s. 137-162).

Siyahilere yönelik ayrımcılığı toplumun her kademesinde uygulayan, siyahi vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerini reddeden ABD, ordusunda da bu uygulamalara yer vermiştir. ABD'ye karşın Osmanlı Devleti, bir Afro-Türk olan Pilot Ahmet Ali (Çelikten) Bey'e sahip çıkmış, böylece eşitlikçi, ayırım yapmayan bir zihniyet ve bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir. Şüphe yok ki sadece Türk tarihi içinde değil Ahmet Ali Bey fevkalade konumu ile dünya tarihinde de her daim hatırlanacak bir şahsiyet olmuştur.

Dünya havacılık tarihinde Bullard, genellikle ilk siyahi pilot olarak lanse edilmesine karşın bu durumun yanlış olduğu ilgili çalışma ile ortaya konulmuştur. Böylece, Ahmet Ali (Çelikten) Bey sadece Türk havacılık tarihine değil, dünya havacılık tarihine de ilk siyahi pilot olarak adını yazdırmıştır. Amerika ve Avrupalı devletlerin vatandaşlarını ten renginden dolayı ikinci sınıf vatandaş olarak gördüğü bir ortamda, Ahmet Ali (Çelikten) Bey Osmanlı Devleti'nin vatandaşına karşı renk körü olmasından yararlanmış ve insan olarak hak ettiği saygıyı görmüştür.

Kaynakça

- Ahmet Ali Çelikten (23.05.2017), one of the first black pilots in aviation history, Erişim Tarihi: 28 Kasım 2020, <https://originalpeople.org/ahmet-ali-celikten-one-f-the-first-black-pilots-in-aviation-history/>.
- Akdemir, Y. (2005), *Atatürk Dönemi Türk Havacılığı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). AÜ TİTE, Ankara.
- Akkaya, M. (2011), XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(25), 204-217.
- Akpınar, M. (2020), Afro-Türkler: Teslimiyet, Gelenek ve Kimlik", *folklor/edebiyat Dergisi*, 26(1), 73-86.
- Alexander, R.P. ve Karamustafaoğlu, T. (1968). Amerika'da Zencilerin Başkaldırısı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25, 101-106.
- Alfred, C. C. (16 Temmuz 2020). *Pierre Réjon (1895-1920)*, Erişim Tarihi: 28.11.2020, <https://outrememory.com/pierre-rejon/>.
- Alkan, N. (2016). Alman Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı ve Zaferi, *Belleten*, 80 (289), 899-938.
- Atar, M. (2011). *Ahmet Ali*, Erişim Tarihi: 25.11.2020. <http://www.havacilar.com/ahmetali.html>.
- Aydar, O. (1946). Deniz Tayyareciliğimizin İlk Günleri, *Havacılık ve Spor Dergisi*, S:367,
- Banoğlu N. A. (1965). *Unutulmaz Havacı Kahraman Savmi Uçan*, İstanbul: Tokar Matbaası.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA BEO, 4330-324700.
- Besbelli, S.ve Göymen İ. (1964). *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Cilt V, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Bozkurt G. (1990). Osmanlı Devleti'nde Köle Ticareti, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 5-9. 1499-1532.
- Bryan J.L., "Fighting for Respect: African-American Soldiers in WWI", Erişim Tarihi: 25.11.2020. <https://www.military.com/history/fighting-for-respect-african-american-soldierswwi.html>.
- CDA, BEO-004180-313427-001-002.
- CDA, ZB Zaptiye, 314-64-R- Hicri, 19-01-1325.
- CDA, ZB Zaptiye, 314-64-5.
- Çekmecelgil, Ö. (1992). *Deniz Havacılık Tarihi*, Ankara.
- Çiçek, R. (2017). Sakarya Savaşı'nın Lojistik Destek Bölgesi: Kastamonu Vilayeti, Ankara: *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu*.
- Demirayak, R. (23 Haziran 2020). *Osmanlı Şehirlerinde Köleler ve Türkiye'de Afro-Türkler*, Erişim Tarihi: 05.12.2020, <http://samblog.org/osmanli-sehirleri-ve-afro-turkler-hakan-erdem-ile-kolelik-tarihi-uzerinesoylesi/>.
- Demirkaya, Y. (1998). Osmanlı Devleti'nde Belediye (Hisbe) Teşkilatı, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (41-42), 303-318.
- Fikes R. (2015). *Ahmet Ali Çelikten (1883-1969)*, Erişim Tarihi: 28.11.2020. <https://www.blackpast.org/global-african-history/celikten-ahmet-ali-1883-1969/>.
- Gençoğlu H. (4 Mayıs 2019). Dünyanın İlk Siyahi Savaş Pilotu: Nijeryalı Ahmet Ali Bey (Çelikten) 1883-1969, Erişim Tarihi: 28.11.2020. <https://www.indyturk.com/node/27686/t%C3%BCrkiyeden-sesler/d%C3%BCnyan%C4%B1n-ilk-siyahi-sava%C5%9F-pilotu-nijeryal%C4%B1-ahmet-ali-bey-%C3%A7elikten-1883>,
- Göle N. (1998). *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinleri*, İstanbul: Metis.
- Harbiye Tayyare Mektebi, *Donanma Mecmuası*, No: 80, 8 Şubat 1911.
- Huerta, C.C. (5 Şubat 2020). *The Ace Combat Pilot, Eugene Jacques Bullard*, Erişim Tarihi: 28.11.2020. <https://www.sofmag.com/the-ace-combat-pilot-eugene-jacques-bullard/>
- İlhan, S. (1990). *Atatürk ve Askerlik*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

İslam Ansiklopedisi, TDV, "Köle md.si," XXVI/239.

İslamoğlu, A. (2012). Hukuk Tarihimizde Polis Kurumuna Kısa Bir Bakış, İstanbul: I. *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*.

Kansu, Y., Şensöz, S., Öztuna, Y. (1971). *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Ankara: Hava Basımevi.

Kapucu, D., Korkmaz E. (2020). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askeri Hava Seyahatleri (1909- 1939)*, Ankara: Karakum Yayınevi.

Kapucu, D. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). AYBÜ SBE, Ankara.

Karadoğan, U.C., (2018). Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Türk Deniz Havacılığı Faaliyetleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34 (2), 127-180.

Keyüsk M. (1950). *Türk Havacılık Tarihi 1912-1914*, Eskişehir: Uçuş Okulları Basımevi.

Koç A. (9 Ağustos 2019). *ABD ordusundan kovulup Fransa'da kahraman olan Afrikalı askerler/Independent Türkçe*, Erişim Tarihi: 28.11.2020. <https://www.indyturk.com/node/60221/>,

Koloğlu, O. (1988). İlk Havacılık Savaşı, *Tarih ve Toplum*, 9, 50, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Korkmaz, E. (2014). Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Hava Kuvvetleri, İstanbul: *Havacılık Tarihi Sempozyumu: 1911-1923 Bildirileri*.

Korkmaz, Erdal, Kurt Deniz, Pehlivan Yavuz, *Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri*, Hava Basımevi, Ankara, 2018.

Kurt, D., Korkmaz E. (2020). *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt-I, Ankara: Hava Basımevi.

Kurt, D., Korkmaz E. (2018). Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912), *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17(2), 207-251.

Kurt, D., Pehlivan Y., Korkmaz E. (2020). *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951)*, Cilt-II, Ankara: Hava Basımevi.

Kurter, A. (2006). *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, 1. Cilt, Ankara: Hava Basımevi.

Kurter, A. (2009). *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, 4. Cilt, Ankara: Hava Basımevi.

Kurter, A. (2009). *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, 5. Cilt, Ankara: Hava Basımevi.

Lock, E. (22 Şubat 2016). *Pierre Réjon (1895-1920)*, Erişim Tarihi: 28.11.2020. [https://www.blackpast.org/global-african-history/pierre-rejon-1895-1920/Pierre-Réjon-\(1895-1920\)](https://www.blackpast.org/global-african-history/pierre-rejon-1895-1920/Pierre-Réjon-(1895-1920)).

Mazlum, K. (2012). *Türk Havacılık Tarihi 1912-1923*, Ankara: Hava Basımevi.

McKenzie, S. (4 Haziran 2012). *Scotland's role in moulding America's first black combat pilot*, Erişim Tarihi: 28.11.2020. <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-highlands-islands>,

Özdemir, C. (15 Şubat 2015). "THY'nin John Coffey'si", Erişim Tarihi: 28.11.2020. <https://www.sabah.com.tr/yasam/2015/02/15/thynin-john-coffeysi>".

Özdemir, M. N. (2012). *Mevlânâ Güldestesi*, Yayın no 7, Konya Büyükşehir Belediyesi.

Özdemir, Y. (1981). *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Ankara: Hava Basımevi.

Petit, E. (1967). *Histoire Mondiale de l'Aviation*, Paris: Editions Hachette.

Robbins, K. (2005). *Birinci Dünya Savaşı*, (Türkçesi: Müfit Günay), Ankara: Dost Kitabevi.

Smith S. D., Zeidler J. A. (1998). *A Historic Context for the African American Military Experience*, Washington: U.S. Army Construction Engineering Research Laboratories (USACERL).

- Şahin, B. (2015). “Dünyanın İlk Siyahi Pilotu Nijerya Asıllı Bir Türk’tü”, Ankara: *Hava Kuvvetleri Dergisi*, (372). 50-55.
- Şarman, Kansu, “Savmi Bey’in GOTHA’ları”, *Popüler Tarih Dergisi*, S.42, Şubat 2004, s.14- 15.
- Şimşek, G. (2014). “İlk siyahi pilot bir Türk’tü,” Erişim Tarihi: 30.11.2020. <http://www.haberturk.com/yasam/haber/1005175-ilk-siyahi-pilot-bir-turktu>.
- Tanman, S. (2012). *Türk Havacılık Tarihi 1918-1923*, Ankara: Hava Basımevi.
- Taşbaş, E. (2018). “Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13/2. 119-157.
- Taşçı U. N., “Was the world’s first black pilot from the US or Ottoman-Turkey?”, Erişim Tarihi: 28.11.2020. <https://www.trtworld.com/turkey/was-the-world-s-first-black-pilot-from-the-us-or-ottoman-turkey-32417>.
- Tchijevsky, I. *Marcel Pliat (1890-1917)*, Erişim Tarihi: 07.12.2020. <https://www.blackpast.org/global-african-history/marcel-pliat-ca-1890-19/>.
- Turkish newspaper Posta, 20 march 2011, Dünyanın ilk siyahi pilotu: Arap Ahmet-4 “Pilotlarla Dolu Bir Aile” pp.2,4;
- Uyar, M. (2019). Sanders Askeri Yardım Misyonu 1913-1918, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (30).
- Ünal, Y. (2019). Mondros Mütarekesi Hükümlerince Zonguldak ve Bartın’daki Taş Kömürü Havzalarını İşgal Çabaları, *100.Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, Cilt II, Trabzon: KTÜ Yayınları.
- Pascal, W., *Lieutenant Guibert Jean-Marie*, Erişim Tarihi: 28.11.2020. <http://une-autre-histoire.org/lieutenant-jean-marie-biographie/>.
- Wilson, A. P. (2012). *Deeds, Not Words: African American Officers of World War I in the Battle for Racial Equality*, University of Mississippi.
- Yarkın, G. (2013). Cezaevleri ve Anayasal Haklarla Yok Olan Direniş: ABD’de Siyah Hareketi, *Toplum ve Kuram*, 8, 137-162.
- Yılmaz, D. (2011). Dünyanın İlk Siyah Pilotu, *NTV Tarih Dergisi*, 26. 28-32.
- Zuhayli V., *İslam Hukukunda Savaş*, İstanbul: İhtar Yayıncılık.

OTİZME SAHİP ERGEN ÖĞRENCİLERİN UZAKTAN EĞİTİM DENEYİMLERİNİN EBEVEYN ARACILIĞI İLE İNCELENMESİ

Şura ÇETİN¹
Tuğsat ERCAN²

Özet

Covid-19 salgınının ülkemizde görüldüğü ilk tarihten bu yana uzaktan eğitim çalışmaları ile süreç devam ettirilmektedir. Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin kişisel özellikleri gereği bu süreçten ne kadar fayda sağladığının araştırılması önem arz etmektedir. Bu araştırma Covid-19 kapsamında uzaktan eğitim yoluyla eğitimlerine devam etmek durumunda kalan orta ve ağır düzey otizm spektrum bozukluğuna sahip ergen öğrencilerin deneyimlerinin ebeveynleri aracılığı ile incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmaya bir özel eğitim uygulama okulunda bulunan, 8 otizm spektrum bozukluğuna sahip öğrenci velisi katılmıştır. Araştırmada nitel bir araştırma yöntemi olan olgubilim (fenomenoloji) tercih edilmiştir. Katılımcılara ait demografik değişkenlerin (Yaş, Medeni Durum, İnternete Erişim, Kullanılan Araç, Kullanılan Uygulama) yanı sıra mülakat tekniği ile elde edilen veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yoluyla incelenmiştir. Buna göre kategoriler oluşturulmuş, elde edilen kategorilerden kategoriler arası ilişkilere ulaşılmıştır. Bir diğer deyişle araştırmanın temaları bu kategorilerin ortak anlam oluşturması ile elde edilmiştir. Araştırma uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz etkilerini öğrenci ve ebeveyn boyutunda ele almaktadır. Bulgular ilgili alan yazınla ilişkilendirilerek tartışılmış ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otizm, Uzaktan Eğitim, Covid-19, Ebeveyn

INVESTIGATION OF DISTANCE LEARNING EXPERIENCES OF ADULT STUDENTS WITH AUTİSM BY PARENTAL

Abstarct

Since the first date of the Covid-19 outbreak in our country, the process has been continued with distance education studies. It is important to investigate how students with autism spectrum disorder benefit from this process due to their personal characteristics. This study aims to examine the experiences of adolescent students with moderate and severe autism spectrum disorder, who have to continue their education through distance education within the scope of Covid-19, through their parents. 8 parents of students with autism spectrum disorder in a special education practice school participated in the study. Phenomenology, a qualitative research method, was preferred in the study. In addition to the demographic variables of the participants (Age, Marital Status, Internet Access, Tool Used, Application Used), the data obtained through the interview technique were collected. The obtained data were analyzed through content analysis. Accordingly, categories were created, and the relationships between categories were obtained from the obtained categories. In other words, the themes of the research were obtained by creating a common meaning of these categories. The research deals with the positive and negative effects of distance education in student and parent aspects. The findings were discussed in relation to the related literature and recommendations were given.

Keywords: Autism, Distance Learning, Covid-19, Parents

GİRİŞ

2019 yılı Aralık ayında Çin'de ortaya çıkan ancak 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanan Covid-19 (Sağlık Bakanlığı, 25 Aralık 2020a) hastalığının tüm dünyada hızlıca yayılım göstermesi nedeniyle -Türkiye'de

¹ Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Yüksek Lisans Öğrencisi, cetinsura@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7663-979X

² Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Öğrencisi, tugsatonline@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6753-6526

ilk vakanın ortaya çıktığı- 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 25 Aralık 2020b). Ülkemizde 12 Mart tarihi itibarıyla ise tüm eğitim kademelerinde okulların geçici bir süre kapatılması ve uzaktan eğitime geçilmesi kararı alınmıştır. 25 Aralık 2020 itibarıyla okulların kapalı olması nedeniyle ülkemizde etkilenen öğrenci sayısı 24,901,925 kişi iken dünya da kısmi olarak açılan okullar dâhil 661,162,718 öğrenci olduğu görülmektedir (UNESCO, 2020).

Pandeminin yayılmasını engellemek amacıyla okulların kapatılması ya da yerel önlemler alınması neticesinde milyonlarca öğrenci bu süreçten etkilenmiştir (UNESCO, 2020). Pandeminin getirmiş olduğu bu ani değişimin etkilerini azaltmak adına ülkemizde de uzaktan eğitim yoluyla eğitim hizmetleri devam ettirilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda Eğitimde Bilişim Ağı (EBA) internet ve televizyon üzerinden uzaktan eğitim sürecine katkıda bulunurken, öğretmenler tarafından ZOOM ve MS TEAMS gibi farklı çevrimiçi uygulamalar aracılığı ile uzaktan eğitim devam ettirilmiştir (Kalaç vd., 2020, s.3). Bu aşamada engel durumu bulunan dezavantajlı grupların eğitim eşitliği fırsatından yararlanması için uzaktan eğitim faaliyetleri özel eğitim okullarında da uygulamaya konmuştur. Bu kurumlarda yer alan otizm spektrum bozukluğuna (OSB) sahip öğrencilerin akademik, iletişim ve sosyal becerilerinin gelişmesinin yanı sıra uygulanan programların etkililiğinin incelenmesi açısından okulların önemi ortaya çıkmaktadır (Stenhoff vd, 2020, s.211). Nitekim Ulusal Otizm Merkezi'nin Ulusal Standartlar Raporu'na göre (2009, s.1) araştırmacılar kullanılan tedavinin etkililiğini ev, okul ya da hastane gibi gerçek ortamlarda işe yaraması ortaya koymaktadır. Pandemi ile birlikte OSB tanılı öğrenci ve ebeveynleri bakımından otizmle eş zamanlı olarak zihinsel engel, karmaşık iletişim ihtiyaçları ve yoğun davranış desteği gibi kapsamlı destek ihtiyaçları bulunan öğrencilerin OSB tanısı olmayanlara göre ev rutinine geçmede daha çok zorlanacakları beklenmektedir (Stenhoff vd. 2020, s.211).

OSB tanılı öğrencilere verilecek eğitim, Bakanlık tarafından hazırlanan programlar çerçevesinde oluşturulan Bireysel Eğitim Programı (BEP) ile belirlenir (Özel eğitim hizmetleri Yönetmeliği, 2018, s.11). Ancak bu programın hazırlanma ve revize edilebilmesi için öğrencinin eğitsel değerlendirmesinin okuduğu okulun yönetici, rehber öğretmen ya da sınıf öğretmeni tarafından okulda ya da okuluna en yakın başka bir kurumda çalışan kişilerce gözlemlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Rakap vd, 2017, s.13). Bununla birlikte uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri ve öğrenme stillerinin göz önünde bulundurularak eğitim ortamının hazırlanması önem arz etmektedir (Sirem ve Baş, 2020, s. 996). Ayrıca özel eğitimin temel ilkelerinden olan öğrencilere bireysel farklılıkları ve eğitim ihtiyaçları gözönünde bulundurularak yeterlik ve yetenekleri doğrultusunda eğitimin sunulması hükümleri, (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018, s.2) pandemi şartlarında kısıtlanmaktadır.

OSB tanılı öğrencilerin eğitiminde bilimsel dayanaklı uygulamaların yanı sıra uygulamalı davranış analizine yönelik yöntem ve tekniklerin etkili olduğu bilinmektedir (Cavkaytar, 2015, s. 17). Öğrenciye yeni bir beceri öğretimi esnasında hazırbulunuşluğuna uygun yapılacak yardım tipleri, fiziksel yardım, model olma ve sözel yönerge (MEB, t.y., s. 36). Ancak uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin ancak sözel yönerge ve kısmen model olarak beceri öğretimi yapabilecekleri düşünülmektedir. Bu ise fiziksel yardım ile beceri kazanabilecek öğrenciler için ayrı bir güçlük olabilir. OSB tanılı bireylerin iletişim

kurma ve sürdürmede güçlük, duyuşsal az ya da çok uyarılma özelliklerinin yanı sıra aynılıkta ısrar ve rutine bağıllık özellikleri (APA, 2013, s. 25-26) eklendiğinde uzaktan eğitime uyum sağlamada zorlanmaları ve direnç göstermeleri beklenebilir.

Uzaktan eğitim sürecinde sınırlı becerilere sahip olan OSB' li öğrencilerin yaşadığı bir diğzer zorluk bilgisayar ve tablet gibi oyun, video vb. amaçlı kullanılan araçların çevrimiçi eğitim aracı olarak kullanılmaya evrilmesi ve bu evrim aracılığıyla öğrenciden bir dizi geleneksel ve dijital okuryazarlık becerilerinin yanı sıra sınırlı sayıda pekiştireç varlığında kalmaları gerekliliğidir (Stenhoff vd. 2020, s. 211-212). Aile üyelerinin özel eğitim sürecinde eğitimin her aşamasına aktif olarak katılması beklenmektedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğı, 2018, s.3). Bakıcı ve aile üyelerinin öğrenciye eğitim programlarının verilmesi ile ilgili az bilgi ve deneyime sahip olmaları OSB tanıli öğrencilerin eğitime erişimi açısından bir başka engel olarak karşımıza çıkmaktadır (Stenhoff vd., 2020, s.212). Yine bu aşamada öğrencilerle ilgilenen öğretmenlerin otizm ile ilgili bilgilerinin sınırlılığı (2016 yılı öncesi zihinsel, İşitme ve görme engelliler öğretmenliğı müfredatında otizme az yer verilmesi ve sınıf öğretmenlerinin özel eğitim kadrosuna geçmesi nedeniyle) eğitim hizmetinden en az faydalanan grubun OSB tanıli bireyler olduğunu ortaya koymaktadır (Rakap vd. 2017, s.57-63). Bununla birlikte özel eğitim öğretmenleri tarafından sınıf ortamında birden çok öğrenciye ulaştırılan materyallere anlık uyarlamalar yapılabilirken, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilere bireysel olarak materyal hazırlamak ek süre gerektirebileceğı gibi öğrenciye bakım veren kişilerin eğitilerek sorumluluğun paylaşılması gerekmektedir (Stenhoff vd. 2020, s.212). Özellikle OSBli bireylerin sosyal gelişim becerilerinin aile tarafından yapılandırılmış sosyal ortamlarda takibinin yapılp, bağımsızlığını artırıcı fırsatlar sunulması yaşadıkları topluma entegre olabilmeleri için önemlidir (MEB, t.y., s. 107-108).

Covid kapsamında uzaktan eğitim ile ilgili araştırmalar incelendiğinde öğretmen görüşleri (Akkaş Baysal ve Ocak, 2020; Bakioğlu ve Çevik, 2020; Bayburtlu, 2020; Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020; Demir ve Kale, 2020) ile ilgili çalışmalar öne çıkmaktadır. Becker vd. (2020, s.14) dikkat eksikliğı ve hiperaktivite tanısı olan öğrenci ve velilerinin bu tanıya sahip olmayan öğrencilere göre uzaktan eğitim sürecinde daha çok zorluk yaşadıklarını belirtmiştir. Bununla birlikte Bozkurt (2020) ilköğretim öğrencileri ile yaptığı çalışmada öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik olumlu ve olumsuz algılarını metafor analizi ile ele almıştır. Stenhoff vd.(2020) OSB' li öğrencilerin öğretmenlerine yönelik uzaktan eğitim sürecinde materyal kullanımı, iletişim ve davranışsal destek sağlayabilmeleri için stratejiler oluşturmuşlardır. Sirem ve Baş (2020) okuma güçlüğü olan ilköğretim öğrencileri ve ebeveynleri ile bir çalışma yapmış ve uzaktan eğitim sürecine dair öğrenci ve ebeveynlerin algılarını ortaya koymuşlardır.

Pandemi sürecinde ani bir şekilde geçilen uzaktan eğitim süreci ile ilgili öğrencilerin eğitim süreçlerinin devam ettirilmesi normalleşme açısından önemli görölmektedir. Alan yazın incelendiğinde orta ve ağır OSB tanısı olan öğrencilerin uzaktan eğitim deneyimleri ile ilgili bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte otizm tanısı olan öğrencilerin kişilik özellikleri dikkate alındığında bu süreçten diğzer öğrenciler kadar fayda sağlayıp sağlamadıklarının araştırılmasının otizimli öğrencilerle ilgili yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi açısından fayda sağlayacağı düşünölmektedir. Ayrıca ailelerin bu süreçteki deneyimlerinin ele alınmasının çocuğun akademik, sosyal ve psikolojik süreçlerine etki etmesi

beklenmektedir. Bu doğrultuda araştırmada orta ve ağır düzey otizme sahip öğrencilerin ve ailelerinin uzaktan eğitim süreçlerinin incelenmesi amaç edinilmiştir. Bu araştırma ışığında özel eğitim uygulama okullarına kayıtlı orta ve ağır OSB tanısı olan öğrencilerin ebeveynleri ile uzaktan eğitim süreçlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada bireylerin yaşadıkları bağlamda bakış açılarını inceleyerek insanların yaşamlarının karmaşıklığını bilmeyi ve anlamayı sağlayan nitel bir araştırma deseni tercih edilmiştir (Wang, 2013. s. 285). Bireylerin deneyimlemiş oldukları bir olguya dair yaşantı, algı ve bu olguya yükledikleri anlamları ortaya çıkartmak maksadıyla olgunun kavram ve temalar çerçevesinde tanımlanmasını sağlayabilmek adına nitel araştırma yöntemlerinden olan olgubilim (fenomenoloji) yöntemi tercih edilmiştir (Kocabıyık,2015. S. 63). Olgu bilim araştırmalarında bireylerin o olguya dair deneyimlerinin olması ve bu şekilde veri elde edilmesi sağlanmaktadır. Araştırmacı elde edilen tüm verileri veri azaltılmasının birçok adımı yoluyla olguya dair tüm bireylerin genel olarak sahip oldukları deneyimlerin özünü tanımlamayı sağlar (Creswell, 2013, s.122). Olgubilim sadece bir açıklama süreci değil aynı zamanda araştırmacının da yorum yaptığı bir yorumlama sürecidir (Creswell, 2007, s. 59)

Örnekleme

Mevcut çalışmanın yapılabilmesi için öncelikle Sakarya Üniversitesi'nden etik kurul izni alınmıştır. Örneklem seçiminde ölçüt temelli örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Creswell' e (1998Akt: Wang, 2013. s. 300; 2013, s.150) göre ölçüt temelli örneklem oluşturulurken, katılımcıların araştırma kapsamında ele alınan durumu yaşamış olmaları ve bu deneyimleri açıklayabilir olmaları gereklidir. Bu nedenle veriler Ocak 2021de Sakarya iline bağlı bir özel eğitim uygulama okuluna kayıtlı olup uzaktan eğitim gören orta ve ağır derece otizmlili ergen bireylerin ebeveynlerinden edinilmiştir. Araştırmada OSB tanısı olan öğrencilerin uzaktan eğitim deneyimlerinin incelenebilmesi için amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile örneklem oluşturulmuştur. Araştırmaya 12 ebeveyn dâhil edilmiş ancak 4 ünün katılmak istememesi üzerine araştırmaya 8 ebeveyn ile devam edilmiştir. Ebeveynlerin yaşları 42 ile 54 arasında değişmekte olup 7 kişi evli 1kişi ise bekârdır. Araştırmaya 5 anne katılmış ve bu kişiler A1, A2, A3 şeklinde kodlanmış, 3 baba katılmış ve B1,B2,B3 şeklinde kodlanmışlardır. Demografik değişkenlerle ilgili bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin özellikler

Katılımcılar	Yaş	Medeni Durum	İnternete Erişim	Kullanılan Araç	Kullanılan Uygulama
B1	46	Evli	Var	Cep Telefonu	Whatsapp,Zoom

B2	54	Evli	Var	Cep Telefonu	Whatsapp
B3	42	Evli	Var	Cep Telefonu	Whatsapp
A1	47	Bekâr	Var	Cep Telefonu	Whatsapp,Zoom
A2	50	Evli	Var	Cep Telefonu	Whatsapp,Zoom
A3	48	Evli	Var	Cep Telefonu	Whatsapp
A4	44	Evli	Var	Cep Telefonu	Whatsapp, Zoom
A5	45	Evli	Var	Cep Telefonu	Whatsapp

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada OSB' li öğrencilerin uzaktan eğitimde yaşadıkları durumların incelenmesi için ebeveynleri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler ayarlanmıştır. Araştırma sorularının 5 tanesi demografik değişkenleri ele alırken 10 soru deneyimlerin incelenmesi amaçlı yarı yapılandırılmış görüşme sorularıdır. Yarı yapılandırılmış sorular hazırlanırken konu ile ilgili alanyazın taranmış ve oluşturulan sorular 5 uzman görüşü alınarak (Türkçe, İstatistik, Psikolojik Danışman, Özel Eğitim, Sosyal Bilimler) düzenlenmiştir. Hazırlanan soruların ebeveynler tarafından anlaşılabilir olmasına ve yönlendirici olmamasına özen gösterilmiştir.

Creswell (2013, s. 164), bireylerle yüz yüze görüşme imkânının bulunmadığı durumlarda telefon yoluyla görüşmenin en iyi yol olduğunu öne sürmüştür. Bu nedenle pandemi şartları gereği gönüllü ebeveynler ile telefon görüşmesi yapılmış ve bu görüşmeler ebeveynlerin onayı doğrultusunda kayıt altına alınmıştır. Görüşmeye başlamadan önce her bir katılımcıya çalışmanın amacı ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 40 dakika sürmüş ve ebeveynlerin kimliğinin gizli kalması için anneler A1, A2 şeklinde babalar ise B1, B2 şeklinde kodlanarak verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin yorumlanması aşamasında içerik analizi tekniğinden faydalanılmıştır. İçerik analizinde elde edilen her türlü materyalin kodlanarak veri haline getirilmesi esas alınır (Berg ve Lune, 2016, s.344-345). Bu aşamada analiz nitel ya da nicel veriler tümevarımsal ya da tümdengelimli bir şekilde yapılabilirken daha önce söz konusu olan fenomenle ilgili araştırmaların eksik olduğu ya da parçalanmış ve keşif ihtiyacı duyulan durumlarda tümevarımsal yöntem tercih edilir (Elo ve Kyngas, 2008, s.113). Veriler pek çok araştırmacının ele aldığı şekliyle önce verilerin hazırlanması ve organizasyonu devamında, verileri kodlama ve kodlanan verileri temalara indirgeme son olarak ise veriyi şekil, tablo ya da tartışma şeklinde sunarak analiz etmeyi içerir (Creswell, 2013, s.180). Bu araştırmada elde edilen ses dosyaları önce deşifre edilerek yazılı hale getirilmiş ve Creswell'in (2013 s. 183-195) yöntemi esas alınarak her bir katılımcının öncelikle ne deneyimlediğinin üstünde durulmuş ve ilk kategoriler oluşturulmuştur. Devamında veriler kodlanmış ve kodlanan veriler temalara indirgenerek tablolar ve tartışma olarak sunulmuştur (Creswell, 2013, s. 180).

Verilerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırmanın veri kaybını engellemek, geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak için telefon görüşmeleri kayıt altına alınmıştır. Araştırmanın geçerliliği için uzman görüşü alınmış aynı zamanda araştırmadan elde edilen

21 kategorinin her biri için onu en iyi temsil edeceği düşünülen alıntılara yer verilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği için kayıtlar dinlenerek kategorilendirilmiş ve temalarla ilişkilendirilmiştir. Devamında bir uzmandan bu kategori ve temaların eşleştirmesinin yapılması istenmiştir. Bu aşama görüş birliği ve görüş ayrılıkları tespit edilerek Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği Güvenirlilik = Görüş Birliği / (Görüş Ayrılığı + Görüş Birliği) x 100 formülü kullanılmıştır (Akt: Baltacı, 2017, s. 8; Bozkurt, 2020, s.7). Buna göre 2 kategori farklı bir tema ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre araştırmanın güvenilirliği, Güvenirlilik = $19 / (2 + 19) \times 100 = \%90,48$ olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman'a (1994) göre kodlayıcılar arasındaki görüş birliğinin %80 olması beklenmektedir (Akt: Baltacı, 2017, s.8). Bu durumda araştırmanın güvenilir olduğu söylenebilir.

BULGULAR

Bu bölümde otizme sahip öğrencilerin velilerinden elde edilen uzaktan eğitim süreci verileriyle ilgili içerik analizine dair bulgular öncelikle tema ve alt temalara ayrılmış devamında kategoriler verilmiştir. Bu aşamada oluşturulan tema ve alt temalar araştırmanın amacıyla ilişkilendirilerek verilmiştir. Aynı zamanda bulguların açıklanması esnasında bu temalar ele alınmış ve bu temaları açıklayacak en iyi alıntılara yer verilmiştir. Analizlere dair detaylı bilgiler Tablo 2. ve Tablo 3.'de verilmiştir.

Tablo 2. Uzaktan eğitim çalışmalarındaki olumlu etkiler temasına yönelik analiz sonuçları

TEMALAR	ALT TEMALAR	KATEGORİLER	GÖRÜŞE KATILANLAR	GÖRÜŞE KATILMA SAYISI
Olumlu etkiler	Öğrenci	Nitelikli vakit	B1,A2,A3,B3	4
		Günlük yaşam becerileri	B1, A2,B3	3
		Esneklik	B1,A2,B2,B3,A5	5
		Uzaktan eğitim kararının yerinde oluşu	B1,B2	2
		Branş derslerinde katılım	B1,A3,A4	3
		Hastalıktan korunma	B1,B2,B3,A4	4
	Ebeveyn	Bilgi edinme	B1,A3,B2	3
		Öğretmen iletişimi	B1,A2,A3,B2,B3,A4	6
		İçselmotivasyon	B1, A3	2

Öğrenciye Olumlu Etkiler Alt Teması

Tablo 2 incelendiğinde uzaktan eğitim sürecinde öğrencileri olumlu etkileyen kategorilerin başında “esneklik” kategorisinin geldiği görülmektedir. Buna göre ebeveynler dersin telafi edilebilirlik, zaman ve mekâna göre ayarlanabilirlik, ödevlerle desteklenme süreçlerini dile getirmiştir. Bu konuyla ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Günlük yaşantımız ne ise aynısını yapıyorduk. Okula gittiği zamanki gibi bir rutin değil, yer ne zaman müsait olursa öğretmenler ne zaman müsait olursa öyle oldu” (A2)

“Derslerden kopmadı zorlanma olmadı. İsteksiz ve sıkıntılı olduğu dönemlerde ders yapmadık, yapamadık sonra ise öğretmenlerimiz telafilerini yaptılar...%100 e yakın katılım sağladık sayılır. Sadece ...'nın isteksiz olduğu zorunlu durumlar haricinde, onu da ödev ile telafi ettik” (B2)

Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilere olumlu etkisi olan bir diğer başlık “nitelikli vakit” tir. Bu aşamada ebeveynler öğrencilerin kendileriyle ve kardeşleriyle daha çok ve daha nitelikli vakit geçirdiklerinden bahsetmişlerdir. Kategoriye ait alıntılar şöyle verilebilir:

“Çocuğumla hiç yapmadığımız şeyleri yaptık, iyiliği o oldu. El sanatlarında beraberce yol kat ettik, boya yaptırdım. Şimdi anlıyorum epeyce faydası olmuş. Normal ödevi yapıyorduk ama bu kadar yapmıyorduk.” (B1)

“Mutlu olması için çok şey yapıyoruz. Evimiz yapbozlarla, boyamalarla, oyuncaklarla doldu. Beraber biz de onunla çocuk olduk, onunla oyunlar oynuyoruz mutlu olması için uğraşıyoruz. O mutlu olunca biz de mutlu oluyoruz çünkü.” (A3)

Ebeveynlerin uzaktan eğitim sürecinin olumlu etkileri temasında ele aldıkları hastalıktan korunma ve kararın yerinde oluşu kategorileri dikkat çekicidir. Bununla birlikte tedbirler alındıktan sonra örgün eğitime devam edilmesi gerekliliğini vurgulayan ebeveynlerde bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili ebeveynlerin düşünceleri şu şekildedir:

“Yüz yüze eğitime dönülmesini istiyorum şahsen ama salgın sürerse yapacak bir şey yok.” (B1)

“Önce sağlık. Salgın bu şekilde devam ederken bu önlemlerle devam edilmesi gerekiyordu. Böyle olması gerekliydi.” (B2)

“Sağlık gerçekten önemli, pandemi geçip yüz yüze eğitime geçilirse daha yararlı olacaktır.” (B3)

“...15 günlük açılan sürede gittiğinde çok mutlu olmuştu. Çok iyiydik evde. Kapanınca (okul yeniden kapanınca) olumsuz etkiler görülmeye başlandı. Mutlu gidip mutlu geliyordu sabah kalkmasında sorun yoktu. Tedbirler alındıktan sonra eğitim olsun isterim.” (A3)

Ebeveynlerin uzaktan eğitim sürecinde ele aldıkları bir diğer öğrenciye olumlu etki kategorisi “günlük yaşam becerileri” olmuştur. Bu aşamada ebeveynler özel eğitim müfredatında günlük yaşam becerileri olarak adlandırılan (MEB, 2018b, s.9) etkinliklerin bir kısmından bahsetmişlerdir. Kategori ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Evde benim rutin temizlik şeyin vardır mesela’e (öğrenciye) verdim süpürgeyi önce tuttu elimden şey yaptırdım. Ben o da ileri geri süpürmeye çalıştı. Sonra şey yaptım pelüş ve cam silme şeyi gayet güzel yaptı onda arkasından ben de cam çek ile çekmiyorum paspas yaptırdım gayet başarılı oldu.” (B1)

“Ev işlerinde çok yardım etti sabah kalktığımızda yapılacak işleri hep beraber yaptık.” (A2)

“Whatsapp' tan düzenli ödev veriliyor. Özellikle günlük yaşam becerileri ile alakalı ödevler ihmal edilmiyor.” (B3)

Araştırmada uzaktan eğitimin öğrencilere olumlu etkilerine dair elde edilen bir diğer kategori “branş derslerine katılım” dır. Bu aşamada ebeveynler görsel sanatlar, el sanatları ve beden eğitimi dersine öğrencilerin ilgisinden ve sınıf öğretmenleri ile yapılan derslerde öğrencilerin sıkıldıklarından bahsetmişlerdir. Branş derslerine katılım kategorisi ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Bir eğitim olduğunun farkında beden ve elişi derslerini yaparken sınıf öğretmeni ile yapılan dersleri yapmak istemiyor.” (A3)

“Bu durumda en iyisi yapılıyor. Görsel sanatlar, beden eğitimi daha fazlasını yapıyor.” (A4)

Ebeveyne Olumlu Etkiler Alt Teması

Uzaktan eğitim sürecinde ebeveyne yönelik olumlu etkiler alt temasında yer alan “Öğretmen iletişimi” ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“İletişimimiz (öğretmenlerle) hiç kopmadı. Gerçekten işlerini iyi yaptıkların düşünüyoruz. Kendi çocukları gibi görüp öyle davranıyorlar.” (B2)

“Ben memnunum idareden de öğretmenlerden de, talep ettiğim hiçbir şeyden hayır cevabını almadım hiçbir velinin de hayır cevabı aldığına inanmıyorum” (A2)

“Öğretmenlerimizin ilgisi çok iyi. Boş vermediler, çok uğraşıyorlar. Okul ortamında bu kadar çok iletişim kurmuyorduk. Şimdi daha çok iletişim kuruyoruz avantaj, hizmet bu oldu.” (A3)

Uzaktan eğitim çalışmalarında ebeveynlerin sıklıkla bahsettikleri bir başka olumlu etki teması “Bilgi edinme” kategorisidir. Buna göre ebeveynler öğrenciye yaklaşım konusunda bilgi sahibi olduklarını ve yeni beceriler edindiklerini belirtmişlerdir. Kategorilere dair alıntılar şu şekildedir:

“Çocukla beraber katıldığımız derste, (el sanatları) ile ilgili ben de çok şey yaptım kazandım.” (B1)

“Öğretmenlerle daha fazla iletişim kurularak, bireysel özelliklerine yönelik daha fazla çalışma oldu.” (A3)

“Özellikle bize katkısı oldu, yapılan dersleri canlı gördük nasıl davranmamız gerektiği konusunda fikir sahibi olduk.” (B2)

“Öğretmen ilişkisi, ders olarak rol model oldular bize.” (B3)

Araştırmamızda ele alınan bir başka kategori olan “içsel motivasyon” ile ilgili olarak ebeveynler sürecin zorluğuyla beraber kendilerini nasıl tatmin ettiklerinden bahsetmiştir. Kategori ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Azim, biz bunu başarırız (diyebilmek). İstek ve sabır. Görünüşte biz yapamayız deniyor ama oturuyorsun, başlıyorsun... bir süre sonra ben bunaldım, baktık 3 saat sonrasında yapabildik. En önemli şey sabır. Çocuğun da velinin de yapılacak şeyi istemesi gerekiyor. Çocukla beraber katıldığımız derste (el sanatları), ben de çok şey kazandım.” (B1)

“Çok zorlandım ama yine de güzel. Hem zor, hem güzel. Hem yapabiliyoruz hem zorlanıyoruz. Bir şeyleri yapabildiğimizi görmek için güzel tarafı.” (A3)

Tablo 3. Uzaktan eğitim çalışmalarına ilişkin olumsuz etkiler temasına ait analiz sonuçları

TEMALAR	ALT TEMALAR	KATEGORİLER	GÖRÜŞE KATILANLAR	GÖRÜŞE KATILMA SAYISI
Olumsuz	Öğrenci	Anımsal ve duyuşsal yakınlık	B1,A1,A2,A3,B3	5

etkiler		Ders yapmayı istememe	B1,A1,A3,B3,A4,A5	6	
		Ders saatinin işlevsizliği	B1,A1	2	
		Otoritenin zayıflaması	B1, A1, A3,A4,A5	5	
		Rutinlerin değişmesi	A1,A2,A3,B3,A4,A5	6	
		Sağlık problemleri	A3, A4	1	
		Davranış değişikliği	A1,A3,B3	3	
		Duygusal tepkiler	A1,A2,A3,A5	4	
		Can sıkıntısı ve zorlanma	B1,A2,A3,B2,A4,A5	6	
		Ebeveyn	Tükenmişlik	A1	1
			Kaygı	A1,A3	2
Zorlanma	B1,A1,A2,A3,A5		5		

Öğrenciye Olumsuz Etkiler Alt Teması

Tablo 3 incelendiğinde uzaktan eğitim sürecinde öğrencileri olumsuz etkileyen kategorilerin başında “ders yapmayı istememe” ve “rutinlerin değişmesi” kategorilerinin geldiği görülmektedir. Bu aşamada ebeveynler sıklıkla öğrencilerin düzenlerinin bozulduğundan ve bu şekilde ders işlemeyi istemediklerinden bahsetmişlerdir. Kategorilerle ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Çocuğun ders anında, dersi yapmak istememesi (nden zorlandım). İstemiyor çünkü. Ya hareket ediyor ya tepki veriyor. İlgi çekmek istiyor.” (A2)

“Çok düzensiz bir yaşamımız oldu.” (A3)

“Oturması için çok uğraşyoruz, ders yapmada süreklilik sağlayamıyor” (B3)

“Yüz yüze de, okulda öğretmenlere danışarak, karşılıklı etkileşimle bir şeyler yapabiliyorduk. Bu dönemde çok ders yapma imkânı olmuyor... Rutinlerin bozulması sıkıntılı oldu.” (A6)

Tablo 3 incelendiğinde öğrenciye olumsuz etkiler alt temasında ön plana çıkan bir diğer kategori ise “can sıkıntısı ve zorlanma”dır. Bu aşamada ebeveynler öğrencilerin ev içinde kısıtlandıklarını ve yeni düzene uyum sağlamakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Kategori ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Başlangıçta zor oldu, konsantrasyon zorluğu.” (B2)

“Zaten zor bir hayat, bununla beraber iyice kısıtlandık... zaten bizim çocukların eğitim alması kısıtlı uzaktan eğitim olunca iyice kısıtlandı... Bu (eğitim) temel bir haktır. Kısıtlanma olması gerekiyor çoğu şeyden tarz verilebilir ama eğitimden taviz olmaz.” (A2)

“Okul ortamında (ders) yapıyorken şimdi sürekli gezmek istiyor.” (A3)

Uzaktan eğitim sürecinin öğrenciye yönelik olumsuz etkilerinden bir diğeri olan “anımsal ve duygusal yakınlık” olarak kategorisi dikkat çekicidir. Buna göre ebeveynler yoğun olarak öğrencilerin çevrimiçi uygulamalarla ders dinlemesinin zor olmasından, yüz yüze iletişim ve temasın öneminden bahsetmişlerdir. Bu kategori ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“(Uzaktan Eğitim) Normal çocuklar için olumlu bir adım ama bizim çocuklarımız için zaten normalde de zorlanıyoruz. Bizim çocuklarımız bireysel birebir temas ile hareket ettiği için (öğrendiği için) olumlu olduğuna inanmıyorum. Engelli çocuklarda onaylamıyorum, normal çocuklar çevrimiçi dersi anlayabiliyorlar.” (A1)

“Uzaktan eğitim camdan (camın arkasından) bir şeye bakıp dokunamamak gibi bir şey... Hiçbir şey örgün eğitimin yerini tutmaz.” (A2)

“(Uzaktan eğitim) Eğitim konusunda faydalı olmuyor çünkü çocuk ekrana bakmıyor. Birebir çalışma yapılamıyor.” (B3)

Ebeveynlerin uzaktan eğitimle ilgili dile getirdikleri bir diğer önemli husus “otoritenin zayıflaması” olarak kategorilendirilmiştir. Kategori ile ilgili alıntılar şu şekilde özetlenebilir:

“Ödül-ceza konusunda evdeki uygulamada zorluk yaşıyoruz.” (A6)

“Öğretmenlerimiz orada ilgileniyordu. Öğretmene karşılık veremiyor orada (okulda) eğitim olduğunu biliyorlar. Evde 10 dakika bile oturtamıyorum.” (A3)

“Evde beni dinlemiyor (Eğitim konusunda öğretmenine bir otorite olarak görüp sizi otorite olarak kabul etmediğini mi söylemek istiyorsunuz?) Aynen, bana nazı geçiyor ona (öğretmenine) geçmiyor kameranın karşısına geçtiğinde yapmak istemiyor.... çocuklar uzaktan eğitime pek (uygun değil) çünkü yapmıyor, anneyi dinlemiyor. Belki o anda komut öğretmenler olunca yapacağı şeyleri yaptırabiliyor ama evde olunca olmuyor. (A1)”

Tablo 3.’de yer alan bir diğer öğrenciye olumsuz etki ettiği dile getirilen kategori “Duygusal tepkiler” dir. Bu kategori ile ilgili ebeveynler öğrencilerin daha önce gösterdikleri duygu durumlardan daha farklı duygu durumu içerisinde olduklarını dile getirmişlerdir. Kategori ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Çocuklarda özellikle agresiflik arttı.” (A2)

“Duygu değişimleri çok oluyor sorun çıkartmayan bir çocuktü. ...Öfke nöbetlerimiz var. Uyku düzenimiz bozuldu. Daha önceden bu öfke nöbetleri yoktu.” (A3)

“Daha asabi, okula gidemediği için çok sıkıntı yaşıyor.” (A5)

Ebeveynlerce ele alınan bir diğer olumsuz unsur öğrencilerde görülen “Davranış değişikliği” kategorisidir. Bununla ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Evde olduğunuz için tabii ki hiç yapmadığı hareketleri yapmaya başladı değişik hareketlere başladı. Mesela kafasına vuruyor, hiç yapmadığı bir şeydi normalde. Kendine karşı zarar verme davranışı başladı.” (A1)

“Okula gidip gelme rutini bozulduğu için artık evden çıkmak istemiyor.” (B3)

“Ders saatinin işlevsizliği” ve “Sağlık problemleri” kategorileri öğrencileri olumsuz etkileyen unsurlardan diğerleridir. Buna göre ebeveynler ders saatleri ile gündelik işleri arasında uyum sağlayamadıklarını ve derse başlayana kadar sürenin bittiğini öne sürmüşlerdir. Aynı zamanda sağlık problemi yaşayan bir öğrenci mevcuttur. Kategoriler ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Ders saatlerinde öğretmenler ulaşmaya çalışıyorlar ama ya benim özel durumum oluyor ya da çocuk girdiğimizde ders yapmak istemiyor.” (A1)

“O kadar çok duygu değişim oluyor ki psikiyatriye gitmek zorunda kaldık... Gece 4’e kadar oturuyoruz 1’e kadar (öğlen) uyuyoruz. Hiç ilaç kullanmamıştı, artık ilaç kullanmaya başladık.” (A3)

“Ders yapar, oyun oynar, yatar kalkar (rutinlerine devam eder). Nöbetleri arttı, onu gözlemleyebilirsiniz.” (A4)

Uzaktan eğitim sürecinin ebeveynlere olumsuz etkileri alt temasında en çok tekrarlanan kategori “zorlanma”dır. Bu kategori ile ilgili olarak ebeveynler sürecin getirilerinin kendilerine yansımaları ile ilgili konulardan bahsetmişlerdir. Kategori ile ilgili alıntılar şu şekildedir:

“Dünyayı çocuklarımıza zar zor tanıtmaya çalışırken bir de yasak girdi hayatımıza. Yasağı nasıl anlatacağız onu anlatma konusunda zorlandık.” (A2)

“Beden dersleri çok zor geçiyor yaptırıyorum çocuğa, ama yüz yüze olduğunda gayet güzel çalışıyor hocayla, ben gördüm. Ama uzaktan olduğunda yapamıyorlar çok zorlanıyorum.” (B1)

“Oturup ders dinlemesi, yazı yazması konusunda zorlanıyoruz” (A3)

Tablo 3.’de yer alan ebeveyni olumsuz etkileyen bir diğer kategori ise “kaygı”dır. Kategori ile ilgili alıntılar şu şekildedir.

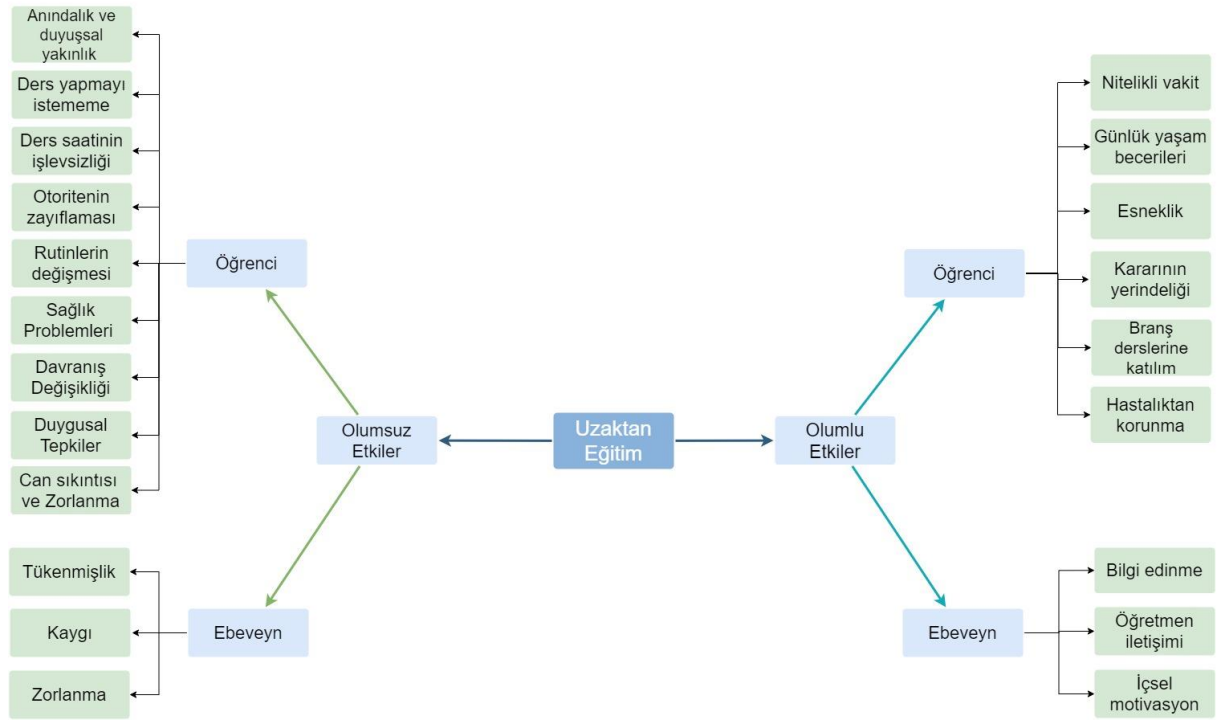
“Evimiz yapbozlarla, boyamalarla, oyuncaklarla doldu. Beraber biz de onunla çocuk olduk, onunla oyunlar oynuyoruz mutlu olması için uğraşyoruz. O mutlu olunca biz de mutlu oluyoruz çünkü... Kavga çıkartır diye üstüne de gidemiyoruz.” (A3)

Ebeveynler ile görüşmeler neticesinde olumsuz etkiler kategorisinde yer alan “tükenmişlik” kategorisi ise dikkat çekicidir. Bir ebeveynde görülen bu durum mülakat boyunca olumsuz duygular ve yılmışlık ile kendini göstermiştir. Kategoriyi özetleyebilecek alıntılar şu şekildedir:

“Başlarda düzenli bir şekilde katılıyordum, ama sonra şahsi sorunlarım sağlık sıkıntılarım yüzünden internet problemi, çocuktan kaynaklanan problemler yüzünden, denk gelmiyor; Başlarda oldu ama sonradan olmadı, olsa da ders yapmıyor. Çünkü benim canımı sıkıyor, o yüzden ben de pek girmek istemiyorum.” (A1)

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, ergenlik çağındaki OSB’li bireyler ile ailelerinin Covid-19 2. pandemi sürecinde yaşadıkları uzaktan eğitim deneyimi ile alakalı imge ve algıları nitel bir olgubilim çalışması kapsamında ele alınmıştır. Edinilen bilgiler, içerik analizleri yöntemiyle incelenmiştir. Veriler olumlu ve olumsuz gruplar bağlamında kategori ve temalara ayrılarak incelenmiştir (Şekil-1).

Şekil -1 Uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz etkileri, temaları ve kategorileri

Olumlu etkiler temasının alt teması olan öğrenciye olumlu etkilerde esneklik kategorisi en başta yer almaktadır. Ebeveynler, verilen derslerin telafi edilmesi zaman ve mekâna göre yeniden ayarlanarak ödevlerle desteklenmesi konusunda çocuklarının fayda sağladığını belirtmişlerdir.

Eğitimin en önemli unsurlarından biri hazırbulunuşluk ilkesidir (İlhan ve Çetin, 2013 s-73). Özel eğitim okul ve kurumlarında uyulması gereken mecburi ders saat ve sürelerinin anlık duygu değişimi yaşayan otizmlili bireylere uymaması, çoğunlukla bu sürelerin verimsiz geçmesine sebebiyet vermektedir.

Esneklik kategorisi, örgün eğitim içerisindeki bu olumsuz durumun uzaktan eğitimde telafi edilebildiğini göstermiştir.

Aynı alt tema altında ele alınan nitelikli vakit kategorisi ise ebeveynlerin öğrencisi buldukları otizmlili bireylerle kaliteli vakit geçirme imkânına sahip olduklarını göstermektedir. Cinsiyet rol kalıplarının öğrenilmesinde anne baba davranışlarının gözlenmesi çok önemlidir (Akoğlu, 2019, s.83). Özellikle erkek otizmlili öğrencilerin başta olmak üzere evdeki baba figürü ile daha çok vakit geçirmesi rol model davranışların kazanımı açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer kategori olan günlük yaşam becerileri ise günlük ev rutinlerinin ödev ve ders kapsamında özel eğitim öğretmenlerinin kontrolü ile yapılıyor olmasıdır. Özellikle ev ortamında pekiştirilmesi gereken bu becerilere ait birçok kazanım, ergenlik ve yetişkinliğe geçiş döneminde verilmelidir (Çattık ve Ergenekon, 2019, s.596). Ev ortamında pratiğinin yapılması gereken bu kazanımlar, uzaktan eğitim araçlarının kontrolünde bilinçli ve sistematik olarak gerçekleştirilmekte, böylelikle kazanımların kalıcılığı daha uzun sürmektedir. Günlük yaşam becerilerinin uygulanmasına paralel olarak bu kategoride

ele alınan branş derslerine katılımında önemli bir nokta ise ebeveynlerin de özellikle el sanatları başta olmak üzere görsel sanatlar ve beden eğitimi derslerine kendilerinin de katılım sağlayarak bu dersin kazanımlarının mantığını anlayıp, ödevlendirmelerde çocuklarına sağlıklı bir şekilde rehberlik etme imkanı bulmuş olmalarıdır. Böylelikle otizmlili çocukların örgün eğitimde bile bulamadıkları bir fırsat olarak birebir el sanatları, resim ve beden eğitimi uygulamaları uzaktan eğitim vasıtasıyla yapılmaktadır.

Ebeveyne olumlu etkiler alt temasında göze çarpan ilk kategori öğretmen iletişimi adı altındadır. Örgün eğitimde tercih edilmeyen fakat otizmlili öğrencilerin, bilgi, beceri ve öğrenmeleri ile beraber sorumluluk ve bağımsızlık duygusunun da gelişmesine önemli bir katkısı olan ödevlendirmeler (Göç, 2016, s.3) konusunda, sınıf öğretmenleri ile kurulamayan diyaloglara zaman ayrılmış, örgün eğitimde ikili diyalog için ayrılan zaman çoğunlukla sınıf öğretmenlerine verilirken, branş öğretmenleri ile bu fırsat çok ele geçmemektedir. Branş dersleri uzaktan eğitimde de her ne kadar grup halinde yapılırsa da derse katılım süresince ebeveynlerin branş öğretmenleri ile iletişime geçme fırsatları olmuştur. Branş öğretmenlerinin ödevlendirmelerinde karşılaşılan soru ve sorunlarla ilgili direkt soru sorma fırsatı, uzaktan eğitim sayesinde elde edilmiştir.

Bunlarla beraber bu kategoride elde edilen önemli bir veri de içsel motivasyon ile ilgilidir. Ebeveynlerin zorlanılan bu süreçte bir şeyleri başarabildiklerini görmeleri, kendilerinin güçlü taraflarını keşfetmeleri ve bu keşifle beraber kendilerini motive etmeleri önemli bir kazanımdır.

Bu sayılan olumlu durumlara rağmen velilerin hepsi bir an önce gerekli sağlık tedbirlerinin alınarak örgün eğitime geçilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bu beyan, çoğunlukla kendi tükenmişlikleri kaynaklı olarak verilmiştir.

Olumsuz etkiler temasında ele alınan öğrenci ile ilgili kategorilerin başında ders yapmada isteksizlik gelmektedir. OSB' li bir birey, göz kontağı kurmada her zaman problem yaşar iken (Özer ve Özdemir, 2015, s.2), ekran karşısında verilen komutları uzun bir süre alması için uygun göz kontağı kurması da beklenen bir durum değildir. Diğer bir kategoride ele alınan anıdalık ve duyuşsal yakınlıkta da gözlenen bir durum olarak karşımıza çıkan temas yoksunluğudur. Otizmde beden, duyuşların merkezinde olduğu için, deneyimler ve öğrenme kinestetik (dokunsal) olmaktadır (Maçkalı, 2014). Bu yoksunluk ile verilmeye çalışılan eğitsel materyaller, yöntem ve teknikler OSB' li bireylerin mevcut rutinlerinin bozularak yerine yeni rutinlerin konmasını gerektiren davranışlar olmaktadır. Rutinlerini değişmesi konusunda uygun davranış kalıpları geliştiremeyen OSB' li bireyler (APA, 2013 s.25), özellikle ergenlik çağında bu değişime daha fazla direnç gösterirler. Can sıkıntısı ve zorlama kategorisinde OSB' li bireylerin ev ortamında sürekli kısıtlı kalmaları ergenlik çağına kadar geliştirmiş olduğu davranış kalıplarını bozulmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle örgün eğitimdeki müfredatlarda sosyalleşmeye yönelik kazanımlarla geçirilen uzun bir eğitim öğretim sürecinden sonra bir anda bu kazanımların tam tersi olarak tek mekâna bağlı kalmaları öğrenciler açısından ciddi bir problem olmaktadır. Her ne kadar sokağa çıkma yasağının olduğu saatlerde, 09.04.2020 tarihli İçişleri Bakanlığı genelgesine istinaden OSB' li bireyler ve refakatçileri istedikleri saatte dışarıya çıkabilseler de okul, park, bahçe, avm gezme gibi pandemi öncesi rutinlerine dönememiş olmaları, bu çocuklar açısından problem teşkil etmektedir.

Ebeveynlerin anne baba rollerinin yanına öğretmen rolünü de koymaya çalışması, OSB' li bireyler tarafından anlamlandırılmamakta, öğretmen rolünü anne baba önünde ayıran OSB' li birey de ebeveynlerini eğitim alanında otorite olarak kabul etmemektedir.

OSB' li bireyler için rutine sadık kalmak çok önemlidir (Doğan vd., 2016, s.81). OSB tanılı bireylerin rutinelere aşırı bağlı olduğu ve değişikliklere aşırı tepki gösterdikleri aynı zaman da öfke gösterme biçimlerinin istenilmeyen bir durum ya da ortamdaki kurtulmaya yönelik olduğu bilinmektedir (Tohum Otizm Vakfı, 2019, s.11, s.21). Uzaktan eğitim sürecinde bu kadar fazla rutin değişiminde çocuklarda öfke nöbetlerinin sıklaşması, olumsuz yeni stereotipik davranışlar (kafasına vurma, belirli eşyalara zarar verme, fırlatma vb.) meydana gelmesine ve sağlık problemlerine (sıklaşan nöbetler, uyku düzeni bozukluğu vb.) sebebiyet vermekte olduğu düşünülmektedir.

Ebeveynlerin kendilerine olan olumsuz etkileri ile ilgili olarak ele alınan ilk kategori mevcut rutinlerin değişimine ayak uyduramamaktan kaynaklı zorlanmadır. Anne baba rolüne eklenmek zorunda kalan fakat OSB' li bireyler tarafından otorite olarak kabul edilmeyen öğretmen rolü en çok zorlanılan durum olarak ifade edilmiştir. Değişen rutinler, yeni roller, ortaya çıkan olumsuz davranışlar ve sağlık problemleri ister istemez kaygıya sebebiyet vermiştir. Bu kadar kaygı neticesinde zaten hâlihazırda ebeveynlerde var olan tükenmişlik diğer bir kategori olarak bu araştırmada kendini yer bulmuştur.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Uzaktan eğitim çalışmalarında, ilgi ve dikkati sağlayacak etkinlikler için öğretmenlerin web2 araçlarını kullanmalarının sağlanması için hizmet içi kurslar açılabilir.
- Sınıf öğretmenleri tarafından, evde günlük yaşam becerilerinin kazanılmasına yönelik aktivitelerin öncelikli olarak ebeveynlere rehberlik şeklinde verilmesi, bu rehberlikten sonra yapılan öğrenci uygulamalarının da özel eğitim öğretmenlerince değerlendirilmesi, verilen eğitimin daha verimli olmasını sağlayabilir.
- Teknolojik imkânları olan ebeveynlere, donanım ile ilgili eğitimler verilip öğretmenler ile eş güdümlü olarak grafik tabletler ve/veya sanal gerçeklik (VR)' e imkân tanıyan cihazlar ile ders veya etkinlikler tasarlanabilir.
- Özellikle rehber öğretmen / psikolojik danışmanlar vasıtası ile ebeveynlere psikolojik destek sağlanması için uzaktan eğitim saatleri içerisine rehberlik saatleri konulabilir.

Kaynakça

- Akkaş Baysal, E., Ocak, G. (2020). Covid-19 Salgını Sonrasında Okul Kavramındaki Paradigma Değişimine ve Okulların Yeniden Açılmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(2), 676-705. <https://doi.org/10.37217/tebd.787504>

- Akoğlu, G. (2019). *Ankara'da Yaşayan ve Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuğa Sahip Orta Sınıf Babaların Babalık Deneyimleri* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- American Psikiyatri Birliği (APA). (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı*, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı (Çev. E. Koroğlu) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Bakioğlu, B., Çevik, M. (2020). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 109-129. DOI : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43502>
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Bayburtlu, Y.Z. (2020). Covid-19 Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmen Görüşlerine Göre Türkçe Eğitimi. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 131-151. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44460>
- Becker. S.P., Breaux, R., Cusick, C.N., Dvorsky, M.R., Marsh, N.P., Sciberras, E., Langberg, J.M. (2020). Remote Learning During Covid-19: Examining School Practices, Service Continuation, and Difficulties for Adolescents With and With Out Attention-Deficit/ Hyperactivity. *Disorder Journal of Adolescent Health*, 67(6), 769-777. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.09.002>
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sırasında İlköğretim Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik İmge ve Algıları: Bir Metafor Analizi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1- 23. <http://dergipark.gov.tr/usakead>
- Berg, B.L., Lune, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (9.Baskı) (Çev. A. Arı) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Cavkaytar, A. (Ed). (2016). *Otizm Spektrum Bozukluğu* (2. Baskı). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Erişim Tarihi:02 Ocak 2021, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5616/otizm-spektrum-bozuklugu-kitabi-2016-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf>
- Creswell, J.W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri; Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (3.baskı) (Çev: M. Bütün, S.B. Demir) Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Çakın, M., Külekçi Akyavuz, E. (2020). Covid-19 Süreci Ve Eğitime Yansıması: Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 165-186. <https://doi.org/10.24289/ijsser.747901>
- Çattık, E. O., ve Ergenekon, Y. (2019). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Bağımsız Yaşam Becerilerinin Öğretildiği Araştırmaların İncelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 572-607.

- Demir, S., Kale, M. (2020). Öğretmen Görüşlerine Göre, Covid-19 Küresel Salgını Döneminde Gerçekleştirilen Uzaktan Eğitim Sürecinin Değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(8) , 3445-3470. Doi: 10.7827/turkishstudies.44492
- Doğan, Y., Özdemir, S., Selimoğlu, Ö. G., Töret, G., Özkubat, U., & Duman, A. T. C. (2016). Otizm spektrum bozukluğu olan ve normal gelişim gösteren çocuklarda anne-çocuk etkileşiminin karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(01), 79-96.
- Elo, S., Kyngäs, H. (2008). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115 DOI: 10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x
- Göç, S. (2016). *İpad yoluyla sunulan etkinlik çizelgelerinin otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda bağımsız ödev yapma becerileri üzerindeki etkisi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İlhan, M., Çetin, B. (2013). Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazır Bulunuşluk Ölçeği'nin (ÇÖHBÖ) Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 3(2), 72-101.
- Kalaç, M.Ö., Telli, G., Eronal, Y. (2020). *Covid-19 Mücadelesi Kapsamında Uzaktan Eğitim Sürecinde Engelli Öğrencilerin Durumu Sorunlar ve Çözüm Önerileri.* Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi Müdürlüğü
- Maçkalı, Z. (2014). *Otizimde erken müdahalede sanatla terapi.* Sanatla Terapi ve Yaratıcılık Eğitimi Bitirme Tezi. 3. Sanatla Terapi ve Yaratıcılık. Erişim Tarihi: 08 Ocak 2021, <https://www.sanatpsikoterapileridernege.org/otizm-ve-sanat-terapisi.html>
- Onat Kocabıyık, O. (2016). Olgubilim ve Gömülü Kuram: Bazı Özellikler Açısından Karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/200424>
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018, 7 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 30471) Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020, https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeligi_07072018.pdf
- Özer, E., Özdemir, S. (2015). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Yüz İşleme ve Göz İzleme Becerileri. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 7(1), 1-23.
- Rakap, S., Birkan, B., Kalkan, S. (2017). *Türkiye'de Otizm Spektrum Bozukluğu ve Özel Eğitim.* (Ed. Salih RAKAP) İstanbul: Tohum Otizm Vakfı. Erişim Tarihi: 06 Ocak 2021, <https://www.tohumotizm.org.tr/wp-content/uploads/2018/10/tosboe2017.pdf>
- Sirem, Ö., Baş, Ö. (2020). Okuma Güçlüğü Olan İlkokul Öğrencilerinin Covid-19 Sürecinde Uzaktan Eğitim Deneyimleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 993-1009.

- Stenhoff D.M., Pennington R.C., Tapp M.C. (2020). Distance Education Support for Students with Autism Spectrum Disorder and Complex Needs During Covid-19 and School Closures. *Rural Special Education Quarterly*, 39(4), 211-219. doi:10.1177/8756870520959658
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (09 Nisan 2020), *81 İl Valiliğine Özel Gereksinimli Olan Çocuk ve Gençler Genelgesi*, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020. <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-ozel-gereksinimi-olan-cocuk-ve-gencler-genelgesi>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (t.y.) *Otistik çocukların eğitiminde aile el kitabı*. Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020, https://orgm.meb.gov.tr/kitaplar/otizimli_cocuk_aile_el_kitabi.pdf
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2018). *Orta-ağır zihinsel engeli ve otizm spektrum bozukluğu olan öğrenciler için bağımsız yaşam becerileri dersi öğretim programı*, III. kademe (9, 10, 11 ve 12. sınıf). Ankara: MEB
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (02 Temmuz 2020a), *COVID-19 Nedir ?*, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (02 Temmuz 2020b), *Pandemi*, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020 <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>
- Tohum Otizm Vakfı, (2019). *Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Şimdi Ne Olacak?* Erişim Adresi: <https://www.tohumotizm.org.tr/wp-content/uploads/2019/06/2BUSY-1.Otizm-Spektrum-Bozuklug%CC%86u-Pembe-Kitapc%CC%A7%C4%B1k-IC-64-sayfa.pdf>
- Ulusal Otizm Merkezi. (2009). *Ulusal Standartlar Raporu*. (Çev. M, Turan) Erişim Tarihi: 26 Aralık 2020, <https://www.algiaba.com.tr/wp-content/uploads/2013/11/ulusal-otizm-merkezinin-ulusal-standartlar-raporu.pdf>
- UNESCO, (2020), *Covid-19 İmpact on education*. Erişim Tarihi:25 Aralık 2020 <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/>
- Wang, Y-W. (2013). Nitel Araştırma. P.P. Hepner, B. E. Wampold, D.M. Kivlighan (Ed.) *Psikolojik Danışmada Araştırma Yöntemleri içinde* (285-326. ss.) Ankara: Mentis Yayınları

X, Y ve Z KUŞAK ÇALIŞANLARININ ESNEK ÇALIŞMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI¹

Surac BAYRAMOV²

Aslı GEYLAN³

Serap BENLİGİRAY⁴

Özet

Bu çalışmanın amacı X, Y ve Z kuşağına mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının karşılaştırılmasıdır. Örneklemi Eskişehir’de çalışmakta olan 345 X, Y ve Z Kuşağı üyesinin oluşturduğu bu araştırmanın verisi anket aracılığıyla toplanmış, SPSS 25 paket programı kullanılarak istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının mensup oldukları kuşaklara göre farklılık gösterdiği, konusu farkın iş yaşam dengesi ve iş sorumluluğu alt boyutlarında da bulunduğu, buna karşılık diğer çalışanlar alt boyutuna ilişkin tutumları arasında fark olmadığı; hangi kuşağına mensup oldukları farketmeksizin çalışanların medeni durumlarına ve mesleki kıdemlerine göre esnek çalışmaya ilişkin tutumlarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna karşılık çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında hem genel olarak hem kuşaklar açısından cinsiyetlerine, eğitim ve aylık gelir durumlarına ve şu andaki çalışma şekillerine göre farklılık göstermediği görülmüştür. Son olarak, çalışanların medeni durumlarının ve mesleki kıdemlerinin mensup oldukları kuşaklara göre esnek çalışmaya ilişkin tutumlarında farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: X kuşağı, Y kuşağı, Z kuşağı, Esnek çalışma

COMPARISON OF THE ATTITUDES OF X, Y AND Z GENERATION EMPLOYEES TOWARDS FLEXIBLE WORKING

Abstract

The aim of this study is to compare the attitudes of employees belonging to X, Y and Z generations towards flexible working. The data of this research whose sample is composed of 345 X, Y and Z Generation members working in Eskişehir was collected through questionnaire and statistically analyzed using SPSS 25 package program. As a result of the analyzes, it was determined that the attitudes of the employees towards flexible working differ according to the generations they belong to, this difference is also found in the work life balance and job responsibility sub-dimensions, on the other hand, there is no difference between the attitudes of other employees regarding sub-dimension, regardless of which generation they belong to, employees' attitudes towards flexible working differ according to their marital status and professional seniority. In addition, it was observed that the attitudes of the employees towards flexible working did not differ in terms of their gender, education and monthly income status and current working styles both in general and in terms of generations. Finally, it was determined that the marital status and professional seniority of the employees did not differ in their attitudes towards flexible working according to the generations they belong to.

Keywords: Generation X, Generation Y, Generation Z, Flexible Working

¹ Bu çalışma Surac Bayramov tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, surac_bayramov@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0064 5023

³ Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ageylan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0303-9296

⁴ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sbenligi@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1004-8318

Giriş

İmalat, bilgi ve iletişim teknolojilerdeki hızlı ve sürekli gelişmeler çalışma yaşamına pek çok yenilik getirmiştir. Söz konusu yenilikler de işlerin yapılarında ve iş yapış şekillerinde değişimlere neden olmuştur. Teknolojik gelişmelerle gelen değişimlerin yanı sıra günümüz çalışanlarının ihtiyaçları ve talepleri de iş yapma şekillerinin değişmesini gerekli kılmıştır. Artık eski nesillere göre daha eğitimli olan çalışanlar kendilerine, ailelerine ve sosyal yaşamlarına daha fazla zaman ayırmak istemekte; hatta ayıracakları bu zaman dilimlerinin, haftanın ya da ayın hangi bölümlerinde olacağı konusunda kendi kararlarını kendileri vermeyi tercih etmektedirler. İşverenler de çalışanların bu taleplerini karşılayabilmek, teknolojinin nimetlerinden yararlanabilmek, ağırlaşan rekabet şartlarına cevap verebilmek ve işletmelerinin devamlılıklarını sürdürebilmek için istihdam ve çalışma koşullarını değiştirmekte ve çalışanların istihdam edilme biçimleri ile çalışma şekillerini yeniden düzenlemektedir. Bunun sonucunda geleneksel istihdam ve üretim şekillerinden uzaklaşarak esnek çalışma uygulamaları yaygınlaşmaya başlamıştır.

Esnek çalışma, işin niteliğine ve yapısına göre çalışma zamanı ve süresi ile çalışma yerinin kullanımı açısından işverenin olumlu yaklaşımı ile iş hukuku veya toplu iş sözleşme koşulları çerçevesinde, farklı şekillerde düzenlenebilen, standart olmayan veya esnek çalışma olanaklarının yaratılmasıdır. Esnek çalışma uygulamasının hem işverenler hem de çalışanlar açısından bazı yararları olduğu ifade edilebilir. Esnek çalışma işletmelerin teknolojik gelişmelere, ekonomideki konjonktürel dalgalanmalara, küreselleşmeye, rekabet artışına, teknolojiye yaşanan değişimlere ve gelişimlere uyumunun kolaylaştırılmasına; çalışanların aile ve sosyal yaşamlarına ayırabilecekleri zamanın artırılarak moral ve motivasyonlarının yükseltilmesine katkı sağlamaktadır. Ancak çalışanların tamamının esnek çalışma uygulamaları ile alakalı olumlu tutuma sahip olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Geleneksel çalışma şekillerini kendileri ve kariyerleri açısından bir tehdit olarak gören çalışanlar, esnek çalışma uygulamalarına olumlu bakmayabilirler. Bu nedenle, farklı kuşak üyelerinin hangi çalışma şeklini benimsedikleri işletmeler açısından oldukça önemli hale gelmektedir.

Türkiye’de iş yaşamına bakıldığında mevcut durumda beş farklı kuşak üyesinin aynı ortamda çalıştıkları görülmektedir. Farklı özelliklere sahip kuşak üyelerinin bir arada çalışmasından kaynaklı olarak işletmelerde çeşitli sorunlar ve çatışmalar yaşanabilmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak bu çalışmada X, Y ve Z Kuşağı üyelerinin esnek çalışmaya yönelik tutumlarının farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Alan yazın incelediğinde farklı alanlarda esnek çalışma ve kuşaklar üzerine birçok araştırma yapıldığı görülmüştür. Ancak kuşakların, özellikle de Z kuşağının esnek çalışma şekillerine bakış açılarını diğer kuşaklarla karşılaştırmalı olarak içeren araştırmalar yok denilecek kadar azdır.

Bu çalışmada Eskişehir’de çalışmakta olan X Kuşağından 113, Y Kuşağından 174 ve Z Kuşağından 58 olmak üzere toplam 345 katılımcının doldurduğu anket formundan elde edilen veri nonparametrik teknikler kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının mensup oldukları kuşaklara göre farklılık gösterdiği, söz konusu farkın iş yaşam dengesi ve iş sorumluluğu alt boyutlarında da bulunduğu, buna karşılık diğer çalışanlar alt boyutuna ilişkin tutumları arasında fark olmadığı; hangi kuşağa mensup oldukları farketmeksizin çalışanların medeni durumlarına ve mesleki kıdemlerine göre esnek çalışmaya ilişkin tutumlarının farklılık gösterdiği söylenebilir. Ayrıca

çalışanların esnek çalışmaya tutumları arasında hem genel olarak hem kuşaklar açısından cinsiyetlerine, eğitim ve aylık gelir durumlarına ve şu andaki çalışma şekillerine göre farklılık göstermediği görülmüştür. Son olarak da çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumlarının medeni durumları ve mesleki kıdemleri açısından mensup oldukları kuşaklara göre farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Alanyazın

Kuşaklar ve Esnek Çalışma

Türk Dil Kurumu Felsefe Terimleri Sözlüğü, “kuşak” kavramını, “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu” olarak tanımlamaktadır. Tarih felsefesinde ve kültür tarihinde ise, “kuşak” kavramı “yeni bir anlayışta ve yeni bir yaşam duygusunda, yeni biçimlerde birleşen, eskiden belirgin çizgilerle ayrılan bireyler topluluğu” olarak ifade edilmektedir (TDK, 2018). Yapılan bilimsel araştırmalar sonucu günümüzde beş farklı kuşak olduğu kanaatine varılmıştır. Bunlar Sessiz Kuşak, Patlama Kuşağı, X Kuşağı, Y Kuşağı ve Z Kuşağı’dır (Berkup, 2014, s. 219). Ancak kuşakların sınıflandırılmasında kullanılan yıl aralıkları konusunda bilim insanlarının tam bir ortak anlayışa varamadıkları görülmektedir (Şenturan, vd., 2016, s.173). “Ülkemizdeki çeşitli kaynaklardan derlenen veriler ışığında genel olarak kabul gören kuşak sınıflandırmaları şu şekildedir” (Koçel, 2015, s. 572): Sessiz Kuşak, 1923-1945; Bebek Patlaması Kuşağı, 1946-1964; X Kuşağı 1965-1979; Y Kuşağı, 1980-1999; Z Kuşağı, 2000 ve sonrası. Bu çalışmada iş yaşamında etken bir biçimde çalışmalarını sürdüren X, Y ve Z kuşaklarının esnek çalışmaya ilişkin tutumları karşılaştırılmıştır.

Esnek çalışmayı dar ve geniş olmak üzere iki şekilde tanımlamak mümkündür. Dar anlamda esnek çalışma, sadece çalışma süresiyle ilgilidir. Buna göre esnek çalışma, çalışma süresinin işçi ve işveren tarafından serbest olarak belirlenmesini sağlayan bir çalışma şeklidir. Geniş anlamda esnek çalışma ise, çalışma konusunun tamamını kapsayan; çalışma şartlarının, biçiminin, işin başlama ve bitiş zamanının, çalışana ödenecek ücretin vb. tarafların (çalışanlar ile işveren) kendi aralarında anlaşarak belirlenmesine imkân veren bir çalışma şeklidir (Karakoyun, 2007, s. 7). Çalışma yaşamı ve çalışma ilişkileri açısından esnek çalışma iş mevzuatındaki katı kurallar yenine çalışanlar ile işverenin anlaşmasına dayalı bir sistemin oluşturulmasıdır (TİSK, 1999, s. 8).

Esnek çalışma uygulamaları geleneksel istihdam ve üretim biçimlerinden farklı olarak hem işverenler hem çalışanlar açısından çeşitli yararlar sağlamaktadır (Doğrul ve Tekeli, 2010, s. 13). Ancak esnek çalışmada genel olarak işletme ve işverenin çıkarları ön plandadır. İstihdamın korunmasına ve işletmenin devam edebilirliğine bağlandığından, değişen piyasa ve zorlu rekabet koşullarında işletmenin olumsuz yönde etkilenmesinin ancak esnek çalışmayla önlenebileceği kabul edilmektedir (Süral, 2004, s. 21). Dolayısıyla, işletmeler hem işsizliği azaltmak hem de ayakta kalabilmek adına esnek çalışmayı etkili bir çalışma şekli olarak kabul etmekte ve uygulamaktadırlar. Esnek çalışma ile işletmelerin amacı, değişen koşullara mümkün olan en kısa zamanda ve en iyi şekilde cevap verebilmek ve rekabet avantajı elde edebilmektir. Ancak çalışma yaşamının insancillaştırılmasına yönelik çabaların da esnekliği çalışan ve işveren tarafları için gerekli gördüğü, değişebilir yönleri, her iki tarafın özelliklerini, gereklerini ve hassasiyetlerini dikkate

alarak daha verimli ve hoşnutluğu arttırıcı bir şekilde değiştirmeyi öngördüğü (Tınar, 1996, s. 125) gözden uzak tutulmamalıdır.

Esnek çalışma uygulamaları ülkeden ülkeye, hatta çoğu zaman işletmeden işletmeye bile farklılık gösterebilmektedir (Çamlı, 2010, s. 4). Alan yazın incelediğinde çalışma yaşamında kabul görmüş ve işletmeler tarafından en çok kullanılan esnek uygulamalar sayısal ve fonksiyonel esneklik ile ücret ve çalışma süresi esnekliğidir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nda da tanımlanmış çalışma süresi esnekliği türleri arasında kısmi süreli çalışma, iş paylaşımı, kayan iş süresi, çağrı üzerine çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, esnek vardiya sistemleri, evde çalışma ve tele çalışma sayılabilir.

Esnek çalışma uygulamalarının hem işletmeler hem çalışanlar açısından yararlı ve sakıncalı yönleri bulunmaktadır. Bu yönler işverenler ve çalışanlar tarafından farklı şekillerde algılanabilir. Örneğin, işlerin kendi evlerinde ya da uzaktan çalışan nitelikli kişiler tarafından yapılması bazı işverenler tarafından maliyetleri düşüren ve rekabeti artıran bir uygulama olarak görülürken, bazı işverenlerin çalışanlar üzerinde yeterli kontrolün ve otoritenin sağlanamayacağı (TİSK, 1999, s. 8) endişesiyle esnek çalışmaya karşı olumsuz tutumları olabilir. Sıkıştırılmış iş haftaları uygulaması bazı çalışanlar tarafından artan boş zamanları ve azalan ulaşım masrafları nedeniyle olumlu olarak algılanırken, çalışma süresinin kısa bir zaman dilimine sığdırılması nedeniyle günlük iş süresinin uzayacağı, daha fazla yorulacağı ve buna bağlı olarak sağlığı ve güvenliği tehlikeye gireceği (Özel, 2006, s. 56) gerekçesiyle bazıları tarafından olumsuz olarak değerlendirilebilir. İşyerinde esnek çalışma uygulanması durumunda bazı çalışanlar çalışma zamanlarını kendileri belirleyebildikleri için özgürlüklerinin arttığını düşünerek olumlu bir tutuma sahipken, diğerleri sağlanan bu esnekliği özgürlüğüne getirilen bir kısıtlama ve daha belirsiz ve güvencesiz bir çalışma olarak algılayabilir (Yavuz, 1995, s. 27) ve bu nedenle esnek çalışmaya karşı olumsuz tutum sergileyebilir.

İşverenlerin ve çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumları toplumsal yaşamda öğrenme süreçleri sonunda oluşur. Bireyler esnek çalışma hakkında bilgi alırlar ve aldıkları bu bilgiyi kendi zihinsel yapılarındaki mevcut bilgilerle birleştirirler ve bir inanç sistemi oluştururlar. Bu inançlar insanların esnek çalışmaya karşı olumlu-olumsuz, iyi-kötü, yeterli-yetersiz şeklinde yargılarının oluşmasına neden olur. Yaşlanma, hastalık, belli ilaç ve cerrahi müdahaleler bireylerin tutum sisteminin oluşmasını ve değişmesini sağlayan fizyolojik koşullardan bazılarıdır. Esnek çalışmaya ilişkin yaşantılar, anne-baba faktörü, bireysel özellikler, arkadaş grubu ve kitle iletişim araçları da bireylerin esnek çalışmaya ilişkin tutumlarını etkileyebilir. Aynı sosyal sınıfa ve gruba üyelik de esnek çalışmaya ilişkin benzer tutumlara sahip olunmasına neden olabilir (Güney, 2011, s. 229-231). Bu nedenle aynı kuşağa üye olanların esnek çalışmaya karşı benzer tutumlar sergilemeleri mümkündür.

X, Y ve Z Kuşaklarının Esnek Çalışmaya Yönelik Tutumları

2019 yılı itibariyle X Kuşağı, Türkiye nüfusunun yüzde 22'sini oluşturmaktadır. Çalışma yaşamına da egemen olan bu kuşak üyeleri günümüzde genellikle yönetici konumundadırlar. X Kuşağı üyelerinin işlerini çok önemsedikleri, ciddiyetle yaklaştıkları, işlerini yaşamlarının merkezine yerleştirdikleri, gerekirse işleri için özel yaşamlarından ödün verebilecekleri (Aygenoğlu, 2015, s. 12), genellikle düzenli ve planlı çalışma saatlerini (Çetin Aydın ve Başol, 2014, s. 3) ve geleneksel çalışma şekillerini

benimsedikleri (Bayraktar, 2017) söylenebilir. Buradan X Kuşağı üyelerinin Y ve Z Kuşakları ile karşılaştırıldığında esnek çalışmaya ilişkin tutumlarının daha olumsuz olacağı sonucu çıkarılabilir.

“İş Yaşam Dengesi” kavramı ilk olarak Y Kuşağının çalışma yaşamına dahil olmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Mazars (2012) tarafından 64 ülkede yapılan bir araştırmada Y Kuşağı üyelerine yaşam amaçları sorulmuş, ağırlıklı olarak “İş ile yaşam arasında denge kurmak” ve “Hayatı tam yaşamak” cevapları alınmıştır. Y Kuşağı üyeleri diğer kuşaklar gibi “Çalışmak için yaşamak” veya “Yaşamak için çalışmak” yerine hayatı yaşayabilmek için çalışmayı amaçladıklarını belirtmişlerdir. Bu kuşak için çalışmak bir amaç değil; akranları ile zaman geçirmek, gezmek, kazandıkları parayı harcamak için bir araç olarak görülmektedir. Bu nedenle mesai bitimi sonrası devam eden rutin ve uzun çalışma saatleri, hafta sonu ek çalışmalar Y Kuşağı üyelerinin işten soğumasına neden olmaktadır (Aygenoğlu, 2015, s. 79).

Y Kuşağı üyeleri için iş ve özel değerler içerisinde aile değerleri ve sosyal yaşamları ile iş ve özel yaşamları arasında kurulan denge önceki kuşaklardan daha önemlidir. Aynı zamanda bu kuşak üyelerinin geleneksel iş kurallarını benimsemekte zorlandıkları (Schawbel, 2012), önceki kuşaklara nazaran değişime kolaylıkla ayak uydurabildikleri, uyumlu ve esnek oldukları bilinmektedir (Toruntay, 2011, s. 74). Bu nedenle de günümüz çalışma yaşamının büyük bir kısmını oluşturan Y Kuşağı üyelerinin çalıştıkları kurumlardan esnek çalışma programlarının uygulanması ve iş yerlerinde kendilerine daha fazla kişisel zaman ayrılması için çaba sarf etmektedirler (Schawbel, 2012). Bu kuşağın üyeleri sadece çalışma saatleri değil çalıştıkları kurumdan giyim-kuşam ve iş yapış biçimleri gibi pek çok alanda esneklik beklemektedirler (Muslu, 2017).

Barem (2018)’in, X ve Y kuşaklarının iş yaşamında tutum ve değer farklılıklarını ortaya koymak için yaptıkları araştırmada Y Kuşağına üye kişilerin yüzde 63’ünün esnek bir çalışma ortamının oluşturulmasını istedikleri, X Kuşağı üyelerinin yüzde 37’sinin esnek çalışma ortamının oluşturulmasının önemli olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Yine aynı araştırmada “Sosyal yaşantımı ve özel yaşam saatlerimi etkileyecek hiçbir işte çalışmam” ifadesine Y Kuşağı üyelerinin yüzde 48’inin, X Kuşağı üyelerinin ise, yüzde 35’inin katıldıkları görülmüştür.

Y Kuşağı üyelerinin en belirgin özelliklerinden biri çalışma saatlerini ve çalışma yerlerini kendileri belirlemek istemeleridir. Bu kuşak üyeleri, tarzları doğrultusunda haftada kırk saatten fazla çalışmayı uygun bulmamakta, çalışmanın sabah 9.00 akşam 17.00 arasında yapılmak zorunda olması anlayışının da değiştirilmesini talep etmektedirler. Bu kuşak üyeleri esnek çalışmayı tercih etmekte ve iş yapıldığı süreç, bu işin ofiste veya herhangi bir yerde yapılmasının önemini olmadığını savunmaktadırlar. Hatta işyerinde kendilerine ait zaman dilimlerini kendilerinin belirlemesine izin verilmesi gerektiğini düşünmektedirler (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014, s. 176).

Z Kuşağı üyelerinin geçmiş 50 yıllık dönemde ailelerine en bağlı olan kuşak olduğu söylenebilir (Özel, 2017, 19). Bu nedenle Z Kuşağı esnek çalışma saatleriyle çalıştıkları iş yerinin rahat olmasını, aile ve sosyal yaşamlarına daha fazla zaman ayırabilmeyi istemektedirler (Taş, Demirdöğmez ve Küçüköğlü, 2017, 1045). Ayrıca bu kuşak üyeleri de Y Kuşağı gibi işe başlama ve bitiş saatlerini kendileri belirlemek istemekte ve işin yapıldığı sürece nerede yapıldığının önemini olmadığını düşünmektedirler.

Z Kuşağıyla ilgili yapılmış olan çalışmalarda genel olarak bu kuşak üyelerinin esnek çalışmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Örneğin, Çetin ve Karalar (2016)’ın yapmış olduğu araştırmanın

bulgularına göre Z Kuşağı'nın teknolojiyle olan sıkı bağları iş yerine bile gitmeden iş görebilmelerine yardımcı olmaktadır. Fakat Acet (2019)'in Türkiye'de, 12 ilde 45 lise ve dengi okulda 1120 öğrenciye yapmış olduğu "Bugün ve Yarın: Hayalimdeki Gelecek" adlı araştırmanın sonuçlarına göre, Z kuşağı üyelerinin rekabet isteyen, girişimciliğe yönelik mesleklere ilgi duymadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, Türkiye'deki Z kuşağı üyelerinin kendi işini kurmak yerine, sabit geliri ve düzenli bir işte çalışarak devlet memuru olmayı hedeflediğini göstermiştir. Türk gençleri, bu özelliğiyle dünya genelindeki Z Kuşağı'nın temel benzerliklerinden ayrılmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, halen çalışma yaşamında yer alan X, Y ve Z Kuşak üyelerinin esnek çalışmaya ilişkin tutumlarını belirlemektir. Bu araştırmanın sonuçları ülkemiz çalışma yaşamına ilişkin bu tür güncel karşılaştırma eksikliğinin giderilmesi yoluyla alan yazına katkı sağlanacaktır. Ayrıca işverenlerin farklı kuşakların esnek çalışmaya ilişkin tutumlarını öğrenmelerinin mümkün olacağı ve bu sayede yapacakları esnek çalışma uygulamalarının etkililiğinin artacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada test edilecek hipotezler aşağıda verilmiştir:

- **H1:** Çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında kuşaklara göre fark vardır.
 - **H1a:** Çalışanların ait oldukları kuşaklara göre esnek çalışmanın iş yaşam dengesi alt boyutuna ilişkin tutumları arasında fark vardır.
 - **H1b:** Çalışanların ait oldukları kuşaklara göre esnek çalışmanın iş sorumluluğu alt boyutuna ilişkin tutumları arasında fark vardır.
 - **H1c:** Çalışanların ait oldukları kuşaklara göre esnek çalışmanın diğer çalışanlar alt boyutuna ilişkin tutumları arasında fark vardır.
- **H2:** Çalışanların esnek çalışmaya tutumları arasında cinsiyete göre fark vardır.
 - **H2a:** X Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasından cinsiyete göre fark vardır.
 - **H2b:** Y Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasından cinsiyete göre fark vardır.
 - **H2c:** Z Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında cinsiyete göre fark vardır.
- **H3:** Çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumları arasında medeni durumlarına göre fark vardır.
 - **H3a:** X Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında medeni durumlarına göre fark vardır.
 - **H3b:** Y Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında medeni durumlarına göre fark vardır.
- **H4:** Çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında eğitim durumlarına göre fark vardır.
 - **H4a:** X Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasından eğitim durumlarına göre fark vardır.
 - **H4b:** Y Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasından eğitim durumlarına göre fark vardır.

- **H4c:** Z Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında eğitim durumlarına göre fark vardır.
- **H5:** Çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında mesleki kıdemlerine göre fark vardır.
 - **H5a:** X Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında mesleki kıdemlerine göre fark vardır.
 - **H5b:** Y Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında mesleki kıdemlerine göre fark vardır.
- **H6:** Çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumları arasında aylık gelir durumlarına göre fark vardır.
 - **H6a:** X Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında aylık gelir durumlarına göre fark vardır.
 - **H6b:** Y Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında aylık gelir durumlarına göre fark vardır.
 - **H6c:** Z Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında aylık gelir durumlarına göre fark vardır.
- **H7:** Çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumları arasında çalışma şekillerine göre fark vardır.
 - **H7a:** X Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında çalışma şekillerine göre fark vardır.
 - **H7b:** Y Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında çalışma şekillerine göre fark vardır.
 - **H7c:** Z Kuşağı'na mensup çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında çalışma şekillerine göre fark vardır.

Bu araştırmanın evrenini Eskişehir'de çalışmakta olan X, Y ve Z kuşağına ait çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini hesaplamak için ise, TÜİK (2018)'in yapmış olduğu adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarından faydalanmıştır. TÜİK verilerine göre 2018 itibarıyla Eskişehir'de 15 ile 54 yaş arasında çalışabilir durumdaki nüfus 518.089 kişidir; söz konusu nüfusun 185.095'ini (%35) X Kuşağı, 274.581'ini (%52) Y Kuşağı ve 58413'ünü (%13) ise Z Kuşağı üyeleri oluşturmaktadır.

Araştırma Eskişehir'de çalışan kesimi kapsadığı için işsizlik oranı da dikkate alınmıştır. Yine TÜİK, 2018 verilerine göre Eskişehir'de işsizlik oranı X Kuşağı çalışanlarında yüzde 9.8, Y Kuşağı çalışanlarında yüzde 8.1 ve Z Kuşağı çalışanlarında ise yüzde 19.4'tür. Bu da yaklaşık olarak 51,712 kişiye denk gelmektedir. Bu nedenle örneklem hesaplanırken her bir kuşağın işsizlik sayısı toplam nüfustan çıkarılmıştır. Buna göre, Eskişehir'de çalışan X Kuşağı mensupları 166.956'ı, Y Kuşağı mensupları 252.340 ve Z Kuşağı mensupları ise 47.091 kişidir. Sonuç olarak, Eskişehir'de çalışan X, Y ve Z kuşağı çalışanları yaklaşık olarak 466.387 kişidir.

Örneklem sayısını belirlerken 466.387 kişi baz alınarak yüzde 95 güven seviyesinde ± 0.05 örneklem hatası PQ: (0,03). (0,07) = 0.21 örneklem yüzdesi kullanılarak 322 kişi olarak belirlenmiş (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50), daha sonra tabakalı örneklem yöntemiyle her bir kuşak temsilci sayısı hesaplanmıştır. 112 X Kuşağı, 173 Y Kuşağı ve 37 Z Kuşağı çalışanı tarafından anket formunun doldurulması yeterli görülmüştür.

Katılımın yüksek olması nedeniyle 113 X Kuşağı, 174 Y Kuşağı ve 58 Z Kuşağı üyesinden elde edilen toplam 345 veri analize dâhil edilmiştir.

Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmış, anket formunun katılımcılar tarafından yüz-yüze ve elektronik ortamda doldurulması sağlanmıştır. Kasım 2018-Nisan 2019 tarihleri arasında Eskişehir’de çalışan X, Y ve Z Kuşağı mensupları ile facebook, instagram, linkedin hesapları üzerinden irtibata geçilmiş ve anket formu e-posta yoluyla gönderilmiştir. Çalışmanın yapıldığı tarihte etik kurul beyannamesinin zorunlu olmaması sebebiyle etik kurul beyannamesi için başvuru yapılamamasına gerek görülmemiştir. Çalışmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların demografik özelliklerini (katılımcıların cinsiyetlerinin, doğum tarihlerinin, eğitim durumlarının, medeni durumlarının, mesleki kıdemlerinin ve aylık gelirlerinin sorulduğu altı soru), ikinci bölümde çalışma şekillerini (katılımcıların çalışma şekillerinin ve çalışma şekli tercihlerinin sorulduğu iki soru) ve üçüncü bölümde ise çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik 29 sorudan oluşan ölçek soruları olmak üzere toplamda 37 soru yer almıştır.

Katılımcıların esnek çalışmaya yönelik tutumlarını belirlemek için Albion (2005)’un Australian Journal of Management dergisinde yayınlanan “A Measure of Attitudes Towards Flexible Work Options” adlı makalesinden, Kördeve (2016)’nin Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan doktora tezi ve Şafak (2014)’in Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan yüksek lisans tez çalışmalarında kullanılan ölçeklerden ilgili ifadeler boyutlara göre alınarak kullanılmıştır. Kullanılan ölçek iş yaşam dengesi (1,5,6,7,9,12,18,29,25), iş sorumluluğu (2,3,4,8,10,11,13,14,15,16,17,19,20,21,22, 23,24,26), diğer çalışanlar (27,28) boyutlarına ait 29 maddeden oluşmaktadır. Toplamda 29 likert tipli sorudan oluşan anket formunun güvenilirlik analizi yapılırken iş yaşam dengesi boyutundaki 3 sorunun (18, 25,29) güvenilirliği oldukça düşürmesi nedeniyle sorular anket formundan çıkarılmış ve analizler 26 likert tipli soru üzerinden yapılmıştır. Bu ölçekteki ifadeler “1 Kesinlikle Katılmıyorum- 5 Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde beşli likert ile derecelendirilmiştir. Esnek çalışmaya yönelik tutum ölçeğinin güvenilirliğinin yüzde 80,3 (0,803) olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlar açısından incelendiğinde de güvenilirliğin genel olarak yüksek düzeylerde olduğu söylenebilir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyut	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
Genel Güvenilirlik	26	0,803
İş Yaşam Dengesi	6	0,748
İş Sorumluluğu	18	0,731
Diğer Çalışanlar	2	0,753

Analizler sırasında IBM SPSS Statistic 25 paket programından faydalanılmıştır. Yapılan Shapiro Wilks testine göre elde edilen verinin normal dağılıma uygunluk şartı sağlanamaması veyahut sağlansa bile

gerekli örnek sayısına sahip olunmaması sebebiyle çalışmanın tamamında Non-parametrik testler tercih edilmiştir. İki değişkenin bulunduğu karşılaştırmalar için Mann Whitney U testi; üç ve daha fazla değişkenin bulunduğu ortalama karşılaştırmaları için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırmalar sonucunda anlamlı fark bulunan değişkenlerde ise farkın hangi kuşaklardan kaynaklandığı bulmak amacıyla kuşaklar ikili şekilde Dunn's post hoc testi ile tekrar karşılaştırılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak verilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılanların 1965-1979 yılları arasında doğan 113'ü (%32,7) X Kuşağına; 1980-1999 yılları arasında doğan 174'ü (%50,3) Y Kuşağına; 2000 ve sonraki yıllarda doğan 58'i (%17,1) Z Kuşağına üyedir. X Kuşağı üyelerinin 70'ni (%61,9) erkekler, 43'nü(%38,1) kadımlar; Y Kuşağı üyelerinin 69'unu (%39,7) erkekler, 105'ini (%60,3) kadımlar; Z Kuşağı üyelerinin ise 25'ini (%43,1) erkekler, 33'ünü (%56,9) kadımlar oluşturmaktadır. X Kuşağı üyelerinin 18'inin (%15,9) orta öğretim, 12'sinin (%10,6) ön lisans, 43'ünün (%38,1) lisans, 40'nın (%35,4) yüksek lisans düzeyinde eğitimi aldıkları; Y Kuşağı üyelerinden sekizinin (%4,6) orta öğretim, 18'inin (%10,3) ön lisans, 100'ünün (%57,5) lisans, 48'inin (%27,6) ise yüksek lisans eğitimi aldıkları; Z Kuşağı üyelerinin ise sekizinin (%13,7) orta öğretim, sekizinin (%13,7) ön lisans, 42'sinin (%72,6) ise lisans eğitimi aldıkları görülmektedir. X Kuşağı üyesi katılımcıların 97'si (%85,8) evli, 16'sı (%14,2) bekar olduklarını; Y Kuşağı üyesi katılımcıların 45'i (%25,9) evli, 129'u (%74,1) bekar olduklarını; Z Kuşağı üyesi katılımcıların ise 57'si (%98,3) bekar, sadece biri (%1,7) evli olduğunu ifade etmiştir.

X Kuşağına üye katılımcıların altısının (%5,3) mesleki kıdeminin 3 yıl ve daha az, altısının (%5,3) 4-10 yıl arası, 44'ünün (%38,9) 11-20 yıl arası, 46'sının (%40,7) 21-30 yıl arası ve 11'inin (%9,7) 31 yıl ve daha üzeri oldukları; Y Kuşağına üye katılımcıların 80'inin (%46) mesleki kıdeminin üç yıl ve daha az, 52'sinin (%29,9) 4-10 yıl arası, 40'mının (%23) 11-20 yıl arası, ikisinin (%1,1) 21-30 yıl arası olduğu; Z Kuşağına üye katılımcıların 57'sinin (%98,3) mesleki kıdeminin üç yıl ve daha az, birinin (%1,7) 4-10 yıl arası olduğu görülmüştür. X Kuşağına üye katılımcıların ikisi (%1,8) 1000 TL ve altı, yedisi (%6,2) 1001-2000 TL arası, 21'i (%18,6) 2001- 3000 TL arası, 17'si (%15) 3001-4000 TL arası, 28'i (%24,8) 4001-5000 TL arası, 38'i (%33,6) ise 5001 TL ve üzeri; Y Kuşağına üye katılımcıların 30'u (%17,2) 1000 TL ve altı, 36'sı (%20,7) 1001-2000 TL arası, 32'si (%18,4) 2001-3000 TL arası, 24'ü (%13,8) 3001-4000 TL arası, 15'i (%8,6) 4001-5000 TL arası, 37'si (%21,3) ise 5001 TL ve üzeri; Z Kuşağına üye katılımcıların 32'si (%55,2) 1000 TL ve altı, 19'u (%32,7) 1001-2000 TL arası, yedisi (%12,1) 2001-3000 TL arası aylık gelire sahip olduklarını bildirmiştir.

Araştırmaya katılan X Kuşağına üye katılımcıların 85'i (%75,2) tam gün, sekizi (%7,1) kısmi süreli, 13'ü (%11,5) vardiyalı, beşi (%4,4) evden, ikisi (%1,8) ise diğer çalışma şeklide; Y Kuşağı katılımcılarının 97'si (%55,7) tam gün, 47'si (%27) kısmi süreli, 11'i (%6,3) vardiyalı, dördü (%2,3) çağrı üzerine, dokuzu (%5,2) evden, altısı (%3,4) ise diğer çalışma şeklide; Z Kuşağına üye katılımcıların dokuzu (%15,3) tam gün, 34'ü (%57,6) kısmi süreli, altısı (%10,2) vardiyalı, ikisi (%3,4) tele, dördü (%6,8) çağrı üzerine, üçü (%5,1) evden, biri (%1,7) ise diğer çalışma şeklinde çalışmaktadırlar.

“Eğer kendi elinizde olsaydı hangi çalışma şeklini tercih ederiniz” sorusuna X Kuşağına üye katılımcılardan 47’si (%41,6) geleneksel çalışmayı, 66’sı (%58,4) esnek çalışmayı; Y Kuşağına üye katılımcılardan 36’sı (%20,7) geleneksel çalışmayı, 138’i (%79,3) esnek çalışmayı; Z Kuşağına üye katılımcılardan 10’u (%16,9) geleneksel çalışmayı, 48’i (%83,1) esnek çalışmayı tercih edeceklerini ifade etmiştir.

Analiz

Kuşakların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının genel ve alt boyutlara göre karşılaştırılması amacıyla yapılan Kruskal Wallis testinin sonuçları 2’de sunulmuştur. Buna göre X, Y ve Z Kuşakların toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($p < 0,05$). Bir başka deyişle çalışanların esnek çalışma uygulamalarına yönelik tutumları dâhil oldukları kuşak grubuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İş yaşam dengesi ve iş sorumluluğu alt boyut puanlarının ortalamaları arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Ancak diğer çalışanlar alt boyutuna ait puan ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($p > 0,05$). Buna göre, araştırmanın H1, H1a, H1b hipotezleri kabul edilirken; H1c hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 2. Kuşaklar Arasında Ortalama Tutum Puanlarının Çoklu Karşılaştırılması

Puan	Kuşaklar	N	\bar{x}	SS	p
Genel Puan	X Kuşağı	113	84,1681	13,05818	0,000*
	Y Kuşağı	174	91,1494	10,71764	
	Z Kuşağı	58	90,2586	10,12477	
İş Yaşam Dengesi	X Kuşağı	113	20,9469	4,84370	0,001*
	Y Kuşağı	174	23,0057	3,71918	
	Z Kuşağı	58	22,9655	3,76952	
İş Sorumluluğu	X Kuşağı	113	57,3805	8,78444	0,000*
	Y Kuşağı	174	62,2356	7,57976	
	Z Kuşağı	58	61,5690	6,97392	
Diğer Çalışanlar	X Kuşağı	113	5,8407	2,14045	0,885
	Y Kuşağı	174	5,9080	2,16719	
	Z Kuşağı	58	5,7241	2,01567	

Kruskal Wallis testi

* 0,05 düzeyinde anlamlı p değeri

Farklılıkların hangi kuşaklardan kaynaklandığını bulmak amacıyla yapılan Dunn's Post Hoc testi (Tablo 3.) sonuçları X Kuşağının esnek çalışma uygulamalarına yönelik tutumlarına ait toplam puan ortalamasının, Y ve Z Kuşağı ortalamalarından anlamlı şekilde farklı ve düşüktür. Ancak Y ve Z Kuşaklarının genel puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Tablo 3. Kuşaklar Arasında Ortalama Tutum puanlarının İkili Karşılaştırılması

Puan	Karşılaştırma İkilisi	p
Genel Puan	X Kuşağı - Y Kuşağı	0,000*
	X Kuşağı - Z Kuşağı	0,006*
	Y Kuşağı - Z Kuşağı	1,000
İş Yaşam Dengesi	X Kuşağı - Y Kuşağı	0,001*
	X Kuşağı - Z Kuşağı	0,016*
	Y Kuşağı - Z Kuşağı	1,000
İş Sorumluluğu	X Kuşağı - Y Kuşağı	0,000*
	X Kuşağı - Z Kuşağı	0,008*
	Y Kuşağı - Z Kuşağı	1,000

Dunn's Post Hoc Testi

* 0,05 düzeyinde anlamlı p değeri

X Kuşağının iş yaşam dengesi ve iş sorumluluğu alt boyutlarına ait puan ortalamalarının, her iki boyuttaki Y ve Z Kuşaklarına ait ortalamalardan anlamlı şekilde farklı ve düşük olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Y ve Z Kuşaklarının esnek çalışmaya yönelik tutumlarının, X Kuşağına göre daha olumlu olduğu söylenebilir.

Esnek çalışmaya yönelik tutumların kuşakların cinsiyetiyle ilişkisini test etmek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonuçları hem örneklemin tamamında ($p=0,859$) hem de kuşaklar açısından (X kuşağı 0,84; Y Kuşağı 0,087 ve Z Kuşağı 0,587) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir ($p>0,05$). Buna göre H2, H2a, H2b ve H2c hipotezleri reddedilmiştir.

Esnek çalışmaya yönelik tutumların çalışanların medeni durumları ile ilişkisini test etmek için yapılan Mann Whitney U testi sonuçları evli ve bekâr çalışanların toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir ($P=0,004$). Kuşaklar ayrı ayrı incelendiğinde evli ve bekâr çalışanların toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark ($p=X$ kuşağı 0,19; Y Kuşağı 0,419) tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Buna göre kuşakların medeni durumlarının esnek çalışmaya

yönelik tutumları üzerinde bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Sonuç olarak çalışmanın H3 hipotezi kabul edilirken; H3a ve H3b hipotezleri reddedilmiştir.

Esnek çalışmaya yönelik tutumların kuşakların eğitim durumları ile ilişkisini test etmek amacıyla yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları eğitim gruplarının toplam puan ortalamaları arasında hem örneklemin tamamı ($p=0,143$) hem kuşaklar ayrı ayrı incelendiğinde ($p=X$ kuşağı 0,504; Y Kuşağı 0,523 ve Z Kuşağı 0,523) istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını göstermiştir. Buna göre H4, H4a, H4b ve H4c hipotezleri reddedilmiştir.

Esnek çalışmaya yönelik tutumların kuşakların mesleki kıdemleri ile ilişkisini test etmek amacıyla yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları çalışanların mesleki kıdemine göre birbirinden ayrılmış beş grubun genel puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir ($p=0,016$). Bir başka deyişle çalışanların esnek çalışmaya yönelik genel tutumlarının mesleki kıdem seviyesine bağlı olarak değişiklik gösterdiği söylenebilir. Ancak kuşaklar ayrı ayrı incelendiğinde mesleki kıdem gruplarının, toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı ($p=X$ kuşağı 0,938; Y Kuşağı 0,938 ve Z Kuşağı 0,381) tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Mesleki kıdem gruplarından hangisinin esnek çalışmaya yönelik tutum üzerinde etkili olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Dunn's Post Hoc test sonucu mesleki kıdemi 21-30 yıl arasındaki çalışanların genel puan ortalamasının üç yıl ve daha az ($p=0,029$) ile 4-10 yıl arası ($p=0,024$) mesleki kıdemli çalışanların ortalamasından istatistiki olarak anlamlı şekilde farklı ve daha düşük olduğunu göstermiştir. Bir başka ifadeyle, 10 yıl ve daha az mesleki kıdemli çalışanların mesleki kıdemleri 21-30 yıl arasında olan çalışanlara göre esnek çalışmaya yönelik daha olumlu tutuma sahip olduğu söylenebilir. Sonuç olarak çalışmanın H5 hipotezi kabul edilirken; H5a, H5b ve H5c hipotezleri reddedilmiştir.

Esnek çalışmaya yönelik tutumların kuşakların aylık gelir durumları ile ilişkisini test etmek için yapılan Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testlerinin sonuçları aylık gelir durumu ile hem örneklemin tamamının ($p=0,197$) hem kuşakların ($p=X$ kuşağı 0,577; Y Kuşağı 0,450 ve Z Kuşağı 0,674) esnek çalışmaya yönelik tutumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farkın bulunmadığını göstermiştir. Bu nedenle çalışmanın H6, H6a, H6b ve H6c hipotezleri reddedilmiştir.

Esnek çalışmaya yönelik tutumların kuşakların çalışma şekli ile ilişkisini test etmek amacıyla yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları hem örneklemin tümünde ($p=0,194$) hem de kuşaklar açısından ($p=X$ kuşağı 0,301; Y Kuşağı 0,938 ve Z Kuşağı 0,551) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir ($p>0,05$). Buna göre çalışma şekli değişkeninin hem kuşakların hem de örneklemin tamamının esnek çalışmaya yönelik tutumları üzerinde bir etkisinin görülmediği söylenebilir. Sonuç olarak çalışmanın H7, H7a, H7b ve H7c hipotezleri reddedilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Farklı kuşaklara mensup çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumlarının karşılaştırıldığı bu çalışmada Eskişehir'de çalışmakta olan X Kuşağından 113, Y Kuşağından 174 ve Z Kuşağından 58 olmak üzere toplam 345 katılımcının doldurduğu anket formlarından elde edilen veri analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda araştırmanın H1, H1a, H1b, H3, H5 hipotezleri kabul edilirken H1c, H2, H2a, H2b, H2c, H3a

ve H3b, H4, H4a, H4b ve H4c, H5a, H5b ve H5c, H6, H6a, H6b, H7, H7a, H7b ve H7c hipotezleri reddedilmiştir. Buna göre, çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının mensup oldukları kuşaklara göre farklılık gösterdiği, söz konusu farkın iş yaşam dengesi ve iş sorumluluğu alt boyutlarında da bulunduğu, buna karşılık diğer çalışanlar alt boyutuna ilişkin tutumları arasında fark olmadığı; hangi kuşağa mensup oldukları farketmeksizin çalışanların medeni durumlarına ve mesleki kıdemlerine göre esnek çalışmaya ilişkin tutumlarının farklılık gösterdiği söylenebilir.

Genel olarak kuşaklar değiştikçe esnek çalışmaya yönelik tutumlar da farklılık göstermektedir. Alt boyutlarına bakıldığında ise çalışanların ait oldukları kuşaklara göre iş yaşam dengesi değişiklik göstermektedir. Y özel ve iş yaşamlarını dengede tutabilmek için esnek çalışmayı tercih eden kuşaktır. İki olgunun birbiri ile dengede olacak şekilde ayarlanabilmesi Y Kuşağı mensupları için önemlidir. Bu dengeyi sağlayabilmek için Y Kuşağı mensupları esnek çalışma kavramına en sıcak bakan kuşaktır. Y Kuşağı'ını bu alt boyutta Z Kuşağı takip etmektedir. Fakat X Kuşağı mensupları, iş yaşam dengesine önem vermesine rağmen bu dengenin esnek çalışma ile korunabileceğine olan tutumu diğer iki kuşağa göre anlamlı bir şekilde daha düşüktür.

Yapılan diğer araştırmalara da bakıldığında çalışanların esnek çalışma uygulamalarıyla iş yaşam dengesini daha kolay kurdukları sonucuna ulaşılmıştır (Hayman, 2009; Russell, O'Connell ve McGinnity, 2009; Fursman ve Zodgekar, 2009; Ivancevich, 2010; Julien, Somerville ve Culp, 2011). Esnek çalışma sayesinde çalışanlar özel yaşamlarına da zaman ayırabildikleri için hem örgütsel performanslarını daha yüksek tutabilmekte, motivasyonlarını uzun süre koruyabilmekte hem de iş dışı sosyal ilişkilerini daha kolay düzenleyebilmektedir. Doğan, Bozkurt ve Demir (2015, s. 392)'in ulaştığı olduğu esnek çalışmanın kişinin iş ve özel yaşantısına olumlu tesir ettiği sonucu bu çalışmayla da desteklenmiştir.

Bu çalışma sonucunda esnek çalışma uygulamalarının iş sorumluluğu üzerinde de etkili olduğu tespit edilmiştir. Kuşaklar açısından bakıldığında ise Y ve Z kuşaklarının esnek çalışmaya yönelik tutumlarının iş sorumluluğuna olan etkisi, X Kuşağı'na nazaran daha yüksektir. Bunun nedeni X Kuşağı'nın kişilik özelliği olarak, esnek çalışma uygulamaları olmadan da diğer kuşaklara kıyasla daha fazla sorumluluk sahibi olması, kurallara ve otoriteye daha fazla itaat etmesi olabilir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre esnek çalışma uygulamalarının iş performansını artırdığını, iş stresi ile işe olan devamsızlığını ve çalışanın işten ayrılma isteğini azalttığını söylemek mümkündür. Diğer çalışanların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının ise kuşak mensuplarının esnek çalışmaya yönelik tutumlarını etkilemediği tespit edilmiştir.

Çalışanların esnek çalışmaya tutumları arasında hem genel olarak hem kuşaklar açısından cinsiyetlerine, eğitim ve aylık gelir durumlarına ve şu andaki çalışma şekillerine göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumlarının medeni durumları ve mesleki kıdemleri açısından mensup oldukları kuşaklara göre farklılık göstermediği görülmüştür.

Çeşitli kaynaklarda kadınların erkeklere göre esnek çalışma uygulamalarına daha fazla eğilim gösterdikleri hem aile hayatı hem de iş hayatını birlikte sürdürmeye çalışan kadınların esnek çalışma modellerine daha sıcak baktıkları ifade edilmektedir. Bu görüşü destekleyen, kadınların erkeklere kıyasla esnek çalışma uygulamalarına yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşan bazı çalışmalar mevcuttur

(Scandura ve Lankau, 1997; Houston ve Waumsley, 2003; Charron ve Lowe, 2005; Giannikis ve Mihail, 2011). Naktiyok ve İşcan (2003) tarafından bilgi işçileri üzerinde yapılan bir araştırmada, cinsiyetin evde çalışmaya ilişkin tutumlarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan başka bir araştırmada kadınların çalışma hayatına katılımının artırılmasına esnek çalışma uygulamalarının katkı yaptığı söylenmekte ve çalışma hayatındaki kadınların esnek çalışma modellerine bakış açılarının araştırılarak, çeşitli engeller sebebiyle iş gücüne katılamayan kadınların çalışma hayatına katılmasını sağlamak için yeni yöntemler geliştirmektir (Kördeve, 2017, 143, 149). Ancak bizim çalışmamızda cinsiyet değişkeninin hem örneklemin tamamında hem de kuşaklar bağlamında esnek çalışmaya yönelik tutumlara etki etmediği tespit edilmiştir. Bu, Doğan, Bozkurt ve Demir (2015, s. 392)'in yaptığı çalışmanın sonucuyla da paralellik göstermiştir. Buradan hareketle Türkiye'deki çalışan kadınların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının erkek çalışanlardan farklı olmadığı söylenebilir. Bu sonuç bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde esnek çalışma biçimlerinin düşük ücretli, düşük kaliteli işler ya da kayıt dışı istihdam şeklinde ortaya çıkmasından, esnek istihdam ancak tam zamanlı istihdamın gerçekleşmediği durumlarda kadınlar tarafından tercih edilmesi ile açıklanabilir. Esnek çalışma ile iş hayatına adım atan kadınlar başarılı oldukça özgüvenleri gelişmekte ve tam zamanlı çalışmaya geçmek istemektedirler (Tilev, 2018).

Medeni durum değişkeninin esnek çalışmaya yönelik tutumlara olan etkisine bakıldığında bekar olanların şartıcı bir şekilde esnek çalışma uygulamalarını evlilere kıyasla daha fazla tercih ettiği görülmektedir. Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgu bu yönüyle Çamlı (2010, s. 121)'nin ulaştığı sonuçla benzer; Doğan, Bozkurt ve Demir (2015, s. 393) ile Naktiyok ve İşcan (2003)'in ulaştığı sonuçtan farklıdır. Kuşaklar özelinde bakıldığında ise medeni durumun esnek çalışma tutumlarına etkisi arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Eğitim düzeyindeki farklılıkların da esnek çalışmaya yönelik tutumları hem örneklemin tamamında hem de kuşaklar özelinde etkilemediği tespit edilmiştir. Doğan, Bozkurt ve Demir (2015)'un yaptığı çalışma bu sonucu destekler nitelikteyken, Cordery ve diğerleri (1993) ile Çamlı (2010)'nin yaptığı çalışmalar aksi yöndedir.

Mesleki kıdemin örneklemin tamamında esnek çalışma tutumlarına etki ettiği, buna karşılık kuşaklardaki kıdem farklılıklarının esnek çalışmaya yönelik tutumlar üzerinde etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Daha somut olarak, mesleki kıdemi 4-10 yıl arası olanların, 21-30 yıl arası mesleki kıdemi olanlara kıyasla esnek çalışma uygulamalarına daha olumlu baktığı söylenebilir. Bu, X Kuşağı mensuplarının Y Kuşağı mensuplarına göre daha fazla işyeri kurallarını benimsemesiyle, hiyerarşi ve otoriteyi daha fazla kabullenmesiyle açıklanabilir. Nitekim Çamlı (2010, s. 122)'nin yaptığı çalışma da bu sonucu doğrular niteliktedir.

Gelir düzeyinin esnek çalışmaya ilişkin tutumları etkileyebileceğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Çamlı (2010, s. 121) ile Naktiyok ve İşcan (2003)'in çalışmalarında aylık gelir düzeyinin esnek çalışmaya yönelik tutumlar üzerinde etkisi olduğu gösterilmiştir. Kuzgun (1996) tarafından Hacettepe Üniversitesindeki öğrencilerin üniversitede kısmî süreli çalıştırılmalarına yönelik olarak yapılan araştırmada, "ailenin gelir durumunun kısmî süreli işgücü arzı üzerinde etkisi olduğu" belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, ailelerin gelir düzeyi yükseldikçe, üniversite işgücü piyasasındaki geçici

işlerde kısmî süreli çalışmak isteyen öğrenci sayısında azalma görülmüştür. Buna rağmen bizim çalışmamızda genelde ve kuşaklar bağlamında herhangi bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu esnek çalışma uygulamalarındaki sorunlardan kaynaklanmış olabilir. Aslından hukuksal açıdan esnek çalışanlar ile tam gün süreli çalışanlar aynı yasal haklara sahip olmasına rağmen uygulamada durumun farklı olduğu görülmektedir. Esnek çalışma uygulamalarında normal ücretin yüzde 100’ü olarak hesaplanan fazla mesainin azalması, fazla çalışma ücretinin en aza indirilmesi, ücretli izinlerin kalkması, sosyal sigortalardan, bazı sosyal yardımlardan ve yan ödemelerden mahrum kalınması nedeniyle çalışanlar önemli bir gelir kaybına uğramaktadırlar (Yavuz, 1995; Fırat, 2003). Bu tür kayıpların hangi gelir düzeyinde olursa olsun tüm çalışanları etkileyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu araştırmada “Hangi çalışma biçimini tercih edersiniz?” sorusuna verilen cevaplardan X Kuşağı mensuplarının yüzde 41,6’sının geleneksel çalışma şeklini Y Kuşağı mensuplarının yüzde 58,4’ünün esnek çalışma şeklini tercih ettikleri anlaşılmıştır. Bu durum X kuşağı mensuplarının da esnek çalışma uygulamalarına sıcak bakılabileceğini göstermektedir. Y Kuşağı mensuplarının yüzde 20,7’si geleneksel çalışma şeklini tercih ederken yüzde 78,3’ü esnek çalışma şeklini tercih ettiklerini ifade etmiştir. Z Kuşağı’nın ise büyük bir çoğunluğunun (%83,1) esnek çalışma şeklini tercih ettiği görülmüştür. Bu durum işgücü gençleştikçe esnek çalışma şekline ve esnek çalışma uygulamalarına daha sıcak bakmakta olduğunu göstermektedir.

Kuşakların mevcut çalışma şekillerine bakıldığında tam gün, kısmi süreli ve diğer çalışma şekillerinin esnek çalışmaya yönelik tutumlar üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Bu nedenle çalışmanın H7, H7a, H7b, H7c hipotezleri reddedilmiştir. Almer ve Kaplan (2000) çalışma şekillerinin esnek çalışmaya yönelik tutumlar üzerinde etkisi olduğunu raporlamıştır. Bizim çalışmamızın örnekleminde yer alan X ve Y kuşağına mensup katılımcıların halen büyük oranda tam gün çalışıyor olmaları, esnek çalışma deneyimlerinin sınırlı olması nedeniyle bu sonuca ulaşmış olabileceğimizi tahmin ediyoruz. Çalışma şekli değişkeninin başka bir çalışmada etkisinin tekrar test edilmesi yerinde olacaktır.

Gelecek yıllarda Y ve bilhassa Z Kuşağı’nın çalışma hayatına daha fazla dâhil olması ile ve bu kuşakların yönetici statüsüne kavuşmasıyla iş dünyasının esnek çalışma şekli ve uygulamalarına yönelik bakışı daha da değişeceği öngörülebilir. Bu nedenle tutumları daha detaylı şekilde analiz edebilecek yeni ölçeklerin geliştirilmesi yerinde olacaktır. Kuşakların esnek çalışmaya yönelik tutumlarının ölçülmesinde demografik değişkenlerin yanı sıra psikolojik, yaşam tarzları ve değerler gibi değişkenler de dâhil edilmelidir. Esnek çalışma tutumlarına etki eden faktörlerin daha derinlemesine tespit edilebilmesi için nitel çalışmaların yapılması önerilebilir.

Kaynakça

- Acar, A. C. (1992), “Alternatif Çalışma Düzenleri”, İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı 1-2, 69-82.
- Acet, M. (2019). Türk tipi Z kuşağı CEO değil memur olmak istiyorlar. <https://www.sabah.com.tr/egitim/2019/01/23/turk-tipi-z-kusagi-ceo-degilmemur-olmak-istiyorlar>. (Erişim tarihi, 26. 01. 2019).

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z. ve Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(19), 165-182.
- Albion, M. J. (2004). A Measure of attitudes towards flexible work Options. Australian Journal of Management, 29(2), 275-294.
- Aygenoğlu, K. (2015). X ve Y kuşaklarının kurumsal iş hayatında insan kaynağı açısından stratejik yönetimi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, N. (2017). X ve Y kuşağının iş hayatından beklentileri. <https://paratic.com/x-ve-y-kusaginin-is-hayatindan-beklentileri/>. (Erişim tarihi: 10.11.2018).
- BAREM. (2018). X ve Y jenerasyonunun iş hayatındaki tutum ve değerlerinin farklılıklarını ortaya koyan bir araştırma. Milliyet.com.tr. <http://www.milliyet.com.tr/x-ve-y-kusaginin-is-hayatindan-pembenar-detaygenelsaglik-2052148/>. (Erişim tarihi: 10.12.2018).
- Berkup, S. B. (2014). Working with generations x And y in generation z period: Management of different generations in business life. Mediterranean Journal of Social Sciences, 5(19), 218-229.
- Charron, F. K., and Lowe, J. D. (2005), Factors that affect accountant's perceptions of alternative, Work Arrangements,' Accounting Forum, (29), 191–206.
- Cordery, J., Sevastos, P., Mueller, W. and Parker, S. (1993), Correlates of employee attitudes toward functional flexibility, Human Relations, (46), 705-723.
- Çamlı, L. G. (2010). Esnek çalışma saatleri ve çalışanların esnek çalışma saatleri düzenlemelerine yönelik tutumlarının örgüte bağlılık üzerinde etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin Aydın, G. ve Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: çalışmanın anlamında bir değişme var mı? Electronic Journal of Vocational Colleges, 4(4),1-15.
- Çetin, C. ve Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerinin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(28), 157-198.
- Doğrul, B. Ş., ve Tekeli, S. (2010). İş-Yaşam dengesinin sağlanmasında esnek çalışma. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 2(2), 11-18.
- Doğan, A., Bozkurt, S. ve Demir, R. (2015). Çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. International Journal of Economic and Administrative Studies, 7(14), 376-398.
- Fırat, H.İ. (2003) "Esnek Çalışma Saatleri Kimi Esnetiyor" İş-Yaşam Dergisi, Sayı:7.
- Fursman, L. and Zodgekar, N. (2009). Making it work: the impacts of flexible working arrangements on New Zealand families. Social Policy Journal of New, (35), 43- 54.

-
- Güney, S. (2011). Davranış Bilimleri. 6. Basım, Ankara: Nobel.
- Giannikis, S. K. and Dimitrios M. M. (2011). Flexible work arrangements in greece: a study of employee perceptions, *The International Journal of Human Resource Management*, 22 (2), 417-432.
- Hayman, J. R. (2009). Flexible work arrangements: exploring the linkages between perceived usability of flexible work schedules and work/life balance, community. *Work and Family*, 12 (3), 327-338.
- Houston, D. M. and Julie A. W. (2003). Attitudes to flexible working and family Life. London: The Policy Press.
- Hueck, G. (1994), “Almanya’da Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesine Yönelik Çalışmalar”, (Çeviren Prof. Dr. Öner Eyrenci), Çalışma Hayatında Esneklik, Çeşme Altinyunus 27-31 Ekim 1993 Semineri Tebliği, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 105-116.
- Ivancevich, J M. (2010). *Human Resource Management*. (11. b). New York: McGraw Hill.
- Julien, M., Somerville, K. and Culp, N. (2011). Going beyond the work arrangement: the crucial role of supervisor support. *Public Administration Quarterly*, 167-204.
- Karakoyun, Y. (2007). Esnek çalışma yoluyla kadınların iş gücüne katılım oranının ve istihdamının artırılması; İŞKUR’un rolü. Uzmanlık Tezi. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Kördeve, M.K. (2017), “Kadınların Esnek Çalışma Uygulamaları ile Çalışma Hayatına Katılımının Sağlanması” Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 3(1), 135-151.
- Kuzgun, İ.K. (1996), “Hacettepe Üniversitesi Yarı Zamanlı İşgücü Piyasasının Oluşturulması ve İşlerliği”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XIV (1), 149-163.
- Mazars. (2018). Generation y: evolution, revolution or generational epiphomenon? [https://www.mazars.com/Home/News-and75 Insights/Media/Interviews/Generation-Y-Evolution-revolution](https://www.mazars.com/Home/News-and75%20Insights/Media/Interviews/Generation-Y-Evolution-revolution). (Erişim tarihi: 11.07.2018).
- Muslu, A. (2017), “Y Kuşağının İş Motivasyonunu Artırmak İçin Sürdürülebilir Yöntemler”, III. Uluslararası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresi 12-15 Ekim.
- Naktiyok, A. ve İşcan, Ö.F. (2003), “İşgörenlerin Evden Çalışmaya İlişkin Tutumları: Bireysel Özellikler ve İş Sürükleyicileri Açısından Bir Uygulama”, Akdeniz İİBF Dergisi, 3(6), 53-72.
- Özel, Ç. H. (2017). Kuşak kavramı ve turizme yansımaları. H. H. Özkoç ve F. Bayrakdaroğlu (editörler), Kuşak kavramına disiplinler arası bakış içinde (s. 10-11). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özel, Y. (2006). Esnek Çalışma Modeli ve İmalat Sanayisinde Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Araştırma. Karaman: Komsan Ofset.
- Russell, H., O’Connell, Philip J. and McGinnity, F. (2009). The impact of Flexible working arrangements on work–life conflict and work pressure in Ireland, gender, *Work and Organization*, 16 (1), 73-97.

- Scandura, T. A. and Lankau, M. J. (1997). Relationships of gender, family responsibility and flexible work hours to organizational commitment and job satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, (18), 377-391.
- Schawbel, D. (2012). Millennials vs. baby boomers: Who would you rather hire? <http://business.time.com/2012/03/29/millennials-vs-baby-boomers-who-wouldyou-rather-hire/>. (Erişim tarihi, 14. 11.2018).
- Süral, A. N. (2004). Esnek çalışma süreleri ve modelleri üzerine geleceğe dair bazı değerlendirmeler. 42(9), 21. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) İşveren Dergisi.
- Şafak, İ. (2014). Örgütlerde esnek çalışma biçimlerine ilişkin algının çalışanların bağlılık düzeylerine üzerinde etkileri ve bir uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenturan, T., Köse, A., Dertli, E., Başak, S. ve Şentürk, N. (2016). X ve Y kuşağı yöneticilerinin iş değerleri algısı ve farklılıkları üzerine inceleme. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 170-182.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. ve Küçükoğlu, M. (2017, Aralık). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1033-1048.
- TDK. (2018). Güncel Türkçe Sözcük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5af19dc71e1870.00259161. (08.05.2018).
- TİSK. (1999). Çalışma hayatında esneklik. Ankara: TŞOF Plaka Matbaacılık.
- Tilev, F. (2018). “Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı”. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2), 121-152.
- Tınar, M. Y. (1996). Çalışma psikolojisi. İzmir: Cemal Kitapevi.
- Yavuz, A. (1995). Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

DİPLOMASİ TANIMI ve ULUSLARARASI KONJOKTÜRDE MEVCUT OLAN DİPLOMASİ TÜRLERİ

Elvin ABDURAHMANLI¹

Egemen BAĞIŞ²

Özet

Bu makalede uluslararası konjonktürde mevcut olan devletlerarasında ilişkilerin bütünü olarak bilinen diplomasi tanımının ne olduğu ve gerek ekonomi, gerekse de kültürel açıdan ilişkilerin düzenlenmesi açısından kullanılan diplomasi türleri araştırılarak derlenmiştir. Makalede diplomasi kavramı dar anlamda diplomasi ve geniş anlamda diplomasi şeklinde açıklık getirilmiştir. Makalenin ana amacı olan “Uluslararası Konjonktürde Mevcut olan Diplomasi Türleri” farklı kaynaklar araştırılarak detaylı şekilde yer verilmiştir. Makalede diplomasi tarihi geçmişi “Eksi dönem” ve “Yeni dönem” diplomasisi olarak iki ayrı başlık altında derlenmiştir. “Eksi dönem” diplomasi başlığı altında Antik Yunan Diplomasisi, Antik Roma’da Diplomasi, Hititlerde ve Eski Mısır’da Diplomasi, Ad Hoc Diplomasi şeklinde ele alınmıştır. Yeni Dönem diplomasisi başlığı altında Fransız İhtilal sonrasında ortaya çıkan ve Viyana Kongresi, Lahey Barış Konferansları dahilinde “Önleyici Diplomasi” kapsamında ele alınmıştır. “Küreselleşme Sonucu Oluşan Yeni Diplomasi kapsamında Diplomasi Türleri” başlığı altında birçok alan üzerinde belli özelliklere günümüzde kullanılan diplomasi türleri detaylı şekilde araştırılarak derlenmiştir. Geleneksel diplomasi Track One Diplomacy, Track Two Diplomacy, Track ½ Diplomacy kulvarları makalenin son başlığında ele alınarak detaylı şekilde araştırılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Önleyici Diplomasi, Küreselleşme, Zirve Diplomasisi, Nükleer Diplomasi, Zorlayıcı Diplomasi, Dışişler Diplomasi

DEFINITION of DIPLOMACY and TYPES of DIPLOMACY AVAILABLE in INTERNATIONAL CONJUNCTURE

Abstract

In this article, what is the definition of diplomacy known as the whole of the intergovernmental relations in the international conjuncture, and the types of diplomacy used in order to regulate economic and cultural relations are compiled? In the article, the concept of diplomacy is clarified in the narrow sense of diplomacy and in the broad sense of diplomacy. The main purpose of the article, "The Types of Diplomacy Available in International Conjuncture" has been studied in detail by researching different sources. In the article, the history of diplomacy is compiled under two separate titles as the "Minus period" and "New period". Under the title of "Minus Period" diplomacy, Ancient Greek Diplomacy, Diplomacy in Ancient Rome, Diplomacy in Hittites and Ancient Egypt, Ad Hoc Diplomacy. It was discussed in the scope of "Preventive Diplomacy" within the Vienna Congress, The Hague Peace Conferences, which emerged after the French Revolution under the title of "New Period" diplomacy. Under the title of "Types of Diplomacy as a Result of Globalization", the types of diplomacy used today for certain features in many areas have been compiled in detail. The tracks of the traditional diplomacy Track One Diplomacy, Track Two Diplomacy, Track ½ Diplomacy are discussed in the last title of the article and investigated in detail.

Keywords: Preventive diplomacy, Globalization, Summit Diplomacy, Nuclear Diplomacy, Compelling Diplomacy, Diplomacy Without Teeth

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Arel Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler: Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat Uzmanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Karabakh is Azerbaijan Milli Platformunun Türkiye Cumhuriyeti Koordinatörü, İstanbul, abdurahmanlielvin@gmail.com. ORCID-0000-0002-0629-8317.

² Türkiye Cumhuriyeti Prag Büyükelçisi, ebagis@mfa.gov.tr, ORCID-0000-0002-6587-7810.

GİRİŞ

Ülkeler arasındaki bu ilişkilerin tarihi bir geçmişi olduğunu hepimiz bilmekteyiz. Bu ilişkiler günümüzde de halen aktif bir halde sürmektedir. İki kutuplu dünya düzeni olarak bilinen ve 2. Dünya savaşı sonrasında oluşan ABD ve Sovyetler Birliği bloğunun kendi taraf devletleri olmuştur. 1990 yılından sonra SSCB'nin Mihail Garbaçov'un yeniden yapılandırma ismi verdiği "Perestroyka" sonucu SSCB çökmüş, bunun sonucunda iki kutuplu düzen bitmiş ve birçok devlet bağımsızlığını kazanarak yeni devletler ortaya çıkmıştır. Bu devletler yaptıkları diplomasi vasıtasıyla kendilerini bir devlet olarak uluslararası kuruluşlarda ve uluslararası arenada tanıtmayı başarmışlardır.

Devletler dış politikada elçilik, konsolosluk, ataşelik gibi kurumlar vasıtasıyla ilişkilerini diplomasi çerçevesinde yürütmektedirler. Uluslararası sistemdeki diplomasi kavramı ülkelerin kendi aralarında devlet altı veya devlet üstü kurumlarla yaptıkları görüşler ve karşılıklı anlaşmalardır bir nevi. Devletler arasında ortaya çıkan krizlerin genelde diplomasi yolu ile çözüme gidildiği görülmektedir. Fakat diplomasiin de yetersiz kaldığı zaman devletler çatışmaya yönelmektedirler. Bu çalışmada genel olarak uluslararası konjonktürde mevcut olan diplomasi türlerinin tarihsel gelişimi, bu süreçte şekillenen yapısı incelenmiştir.

1.Diplomasi

Diplomasi adeta ülkelerin dış politikada uyguladığı bir siyaset yöntemidir diyebiliriz. Nasıl dış politika Uluslararası ilişkilerin alt inceleme dallarından biri gibi görülüyorsa, dış politikada belirleyici faktörde diplomasi'dir. Araştırmacılar diplomasiyi adeta bir uzmanlık alanı olarak görmektedirler. Diplomasiin esas amacı çatışmaları önleyerek barışı korumaktır. Diplomasi kuramı dünya düzenindeki ırk, mezhep, dil ayrımcılığı yapılmadan uluslararası ilişkilerde etkin bir iletişim ve çözüm yöntemidir diye biliriz. Diplomasi kuramı günümüzde iki anlamla ifade edilebilir:

- Dar anlamda diplomasi
- Geniş anlamda diplomasi

Dar anlamda diplomasi tanımı genelde bir ülkenin dışişleri bakanlığı tarafından ve büyükelçilikler vasıtasıyla yürütülen aktif diplomatik karşılıklı görüşler ve anlaşmalar vasıtasıyla oluşmaktadır. Geniş anlamda diplomasi kuramı ise uluslararası ilişkilerde kullanılmaktadır. Geniş anlamda diplomasi örneği ise uluslararası örgütler tarafında yürütülmektedir. Örneğin: BM, WHO, AB kuruluşlar.

Şekil 1: Diplomacy

Kaynak: (Kamu Diplomasisi -<https://www.diplomasi.net/kamu-diplomasisi/> 2018)

Diplomasi kelimesi eski Yunan kelimesi olmuştur ve "diploö" kelimesinden gelmiştir. Diplomasi kavramının ne olduğu ile ilgili uluslararası ilişkilerde birçok araştırmacı kendi eserlerinde bahsetmiştir. İngiltere’de dünyaya gelen aslen Alman olan diplomat Ernest Mason Satow diplomasi kuramını şu şekilde ifade etmektedir: Devletlerarasında ilişkilerin barışçıl yollarla yürütülmesine diplomasi denilmektedir. Bunun içinde diplomatik işlevlerin tam olması gerekmektedir (Barratt 1985).

Uluslararası İlişkiler Profesörü olan aslen Avustralyalı Headley Bull’da diplomasiyi şu şekilde açıklamaktadır: “resmi politikalar ve barışçıl yollarla dünya siyasetinde yer alan devletler ve diğer varlıklar arasındaki ilişkilerin yürütülmesi” şeklindedir (Bull 1932). Diplomasi kuramı ile ilgili diğer bir önemli görüşü ise ABD’li diplomat ve siyasetçi Henry Kissinger tarafından söylenmiştir. Henry Kissinger diplomasiyi şu şekilde ifade etmiştir:

“Diplomasi yeni bir dünya düzenidir ve modern diplomasi ise savaş ve barış güçleri arasındaki güç dengesidir.”

İlaveten de diplomasi sonucunda alınan kararlar gelecekteki dış ve iç politikayı etkilemektedir(May 1994). Armand Jean du Plessis de Richelieu Fransız bir siyasetçi olmuş ve diplomasi kuramının gelişmesinde büyük bir katkısı vardır. Richelieu diplomaside en önemli aktörün ise devamlı ilişkiler kurulmasının vacipliğine önem vermektedir(Encyclopedia Britania 2020). Uluslararası ilişkilerde diplomasinin önemli bir aktör olmasında Askeri stratejist olan Niccolò di Bernardo dei Machiavelli Diplomaside önemli bir yeri bulunmaktadır. Niccolò di Bernardo dei Machiavelli güvenlik sorunlarının giderilmesinde diplomasinin önemli olduğunu kendi kitabı olan “Prens” adlı eserinde anlatmıştır. Yazar diplomasiyi hile ve iki yüzlülük şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca Machiavelli kitabında diplomasiyi modern bir politika olarak gördüğünü belirtmiştir.

Diplomasiyi eski diplomasi dönemi ve yeni diplomasi dönemi olarak ikiye ayırabiliriz. Eski diplomasi Antik Yunan’da, Roma’da, Antik Mısır ve Hititler arasında olan diplomasi ve Ad-hoc’da yönetilmiş diplomasi şeklindedir. Yeni dönem diplomasisi ise 17-18. Yüzyılda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Yeni

dönem diplomasine örnek Fransız İhtilâli sonrasında ortaya çıkan ve Viyana Kongresi, Lahey Barış Konferansları sırasında yapılan diplomasi olarak görülmektedir.

1.1 Eski Dönem diplomasisi: Antik Yunan’da, Roma’da, Bizans diplomasisi, Antik Mısır ve Hititler arasında olan diplomasi ve Ad-hoc diplomasisi

1.1.1 Antik Yunan Diplomasisi

Eski Yunan’da diplomasi konsolosluk (proxenos) kurumu gibi görünen elçiler vasıtasıyla olmuştur. Burada yapılan diplomasi sonucu alınan bilgilerin devletlerin kaderini belirlerdi. Genelde Antik Yunan’da diplomatlar haberciler şeklinde tanınmaktaydı.

1.1.2 Antik Roma’da Diplomasi

Roma’da diplomasi alanına baktığımız zaman ikili diplomasi uygulamıştır. Kendi halkına ve ülkesine gelen yabancı insanlara karşı uygulanan diplomasi şeklinde olmuştur. Yabancılara uygulanan diplomasi “iusgentium” hukuku şeklinde olmuş ve tacirler, seyyahlar, turistlere ait olmuştur. Kendi vatandaşlarına uyguladığı diplomasi hukuku ise “civitasgentium” şeklinde olmuştur.

1.1.3 Hititlerde ve Eski Mısır’da Diplomasi

Eski diplomasi örneklerinden olan ve MÖ 1278 tarihinde Mısırlılar ve Eski Hititler arasında yapılan “Kadeş” antlaşması sonucu olan diplomasi şeklindedir. Bu anlaşma sonucunda iki taraf arasında barış sağlanmıştır.

1.1.4 Ad Hoc Diplomasi

Bu diplomasi türü 15. Yüzyılda İtalya’da yapılmıştır. Bu diplomasi türü devletin elçileri tarafından yürütülmüştür. Yapılan bu diplomasi halk tarafından ise yalan, hile, kurnazlık şeklinde belirtilmiştir.

1.2 Yeni Dönem Diplomasisi: Fransız İhtilâli Sonrasında Ortaya Çıkan ve Viyana Kongresi, Lahey Barış Konferansları Dâhilinde “Önleyici Diplomasi”

Yeni dönem diplomasisi genelde 17. ve 18. Yüzyılda uygulanmıştır şeklinde söyleye biliriz. Bahsettiğimiz bu dönemlerde ilk göze çarpan Fransız ihtilâli olmuştur. 1789 yılına kadar Fransızlar Avrupa’da diplomasi uygulayarak büyük bir araziye yayılmışlardır. 1818 yılında yapılan Viyana Kongresi sonucu bir nevi Avrupa’nın sınırları belli olmuş ve bu kongre sonucunda uluslararası kuruluşların temeli atılmıştır diye biliriz. 1899 yılında hazırlanıp 1907 yılında kabul edilen La Haye Barış Konferansları sözleşmesi Avrupa’da düzeni getiren diğer bir diplomasi yöntemlerinden olduğunu söyleye biliriz. Yapılan diplomasi görüşmeleri sonucu bu sözleşmeler ve konferanslar sonrası Dünya Posta Birliği olan UPU, BM, Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütlerin kurulmasına ışık tutmuştur. Diplomasinin diğer önemli bir yöntemi ise önleyici diplomasisidir.

1.2.1 Önleyici Diplomasi

Önleyici diplomasi dediğimiz kavram “preventive diplomacy” olarak bilinmektedir İngilizcede. Bu kelime 1959 yılının 16 Haziran tarihinde BM yıllık raporunda BM Genel sekreteri Dag Hammarskjod kullanmıştır. Bu raporda önleyici diplomasi uluslararası barışı ve ülkelerin güvenliğini sağlamak şeklinde belirtilmiştir.

Buradaki önleyici diplomasiyi BM sekreteri nükleer silahların azaltılması ve ülkelerin birbirleriyle ekonomik ilişkilerin artırılması konusu dahil edilmekteydi (AVAR 2016).

2. Küreselleşme Sonucu Oluşan Yeni Diplomasi kapsamında Diplomasi Türleri

Küreselleşme sonucu ortaya çıkan diplomasiyi kapsamaktadır. Araştırmacılara göre küreselleşme internetin ortaya çıkmasıyla sınırların katılığı ve böylece küreselleşmenin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Küreselleşme “globalization” terim itibariyle İngilizceden alınmıştır ve hem ekonomik hem de sosyal alanlardan sınırların kaldırılması tanımında kullanılmaktadır (ÇAKMAK, ÇOBANOĞLU ve ÜLKER 2018). Küreselleşme sonucunda diplomasi kendi içinde birçok alan üzerinde belli özelliklere göre ayırt edilmiştir. Diplomasi türleri bunlardır:

- Arabuluculuk Diplomasisi
- Çok Taraflı Diplomasi
- İkili Diplomasi
- Kamu Diplomasisi
- Sivil Diplomasi
- Zirve Diplomasisi
- Konferans Diplomasisi
- Parlamenter Diplomasi
- Mekik Diplomasisi
- Toplumsal Diplomasi
- Konferans Diplomasisi
- Nükleer Diplomasi
- Önleyici Diplomasi
- Sessiz Diplomasi
- Kültür Diplomasisi
- Çevre Diplomasisi
- İnsani Diplomasi
- Açık Diplomasi
- Zorlayıcı Diplomasi
- Dişsiz Diplomasi- Diplomacy Without Teeth

Tablo 1: Diplomasi Türleri

Kaynak: Yazar tarafından değiştirilerek düzenlenmiştir.

2.1 Arabuluculuk Diplomasisi

Arabuluculuk diplomasisi dediğimiz terim iki veya ikiden fazla devletin bir konuda uzlaşmaması sonucu 3. Devletin bu görüşmeler ortadaki sorunu ortadan kaldırmak amacıyla izlediği politikalarıdır. Örneğin Türkiye bir dönem BM, AGİT ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dahilinde bu kurumlarda eş-başkan konumunu yürütmüştür (YILMAZ, UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜNDE TOPLUMLAR ARASI DİPLOMASİ 2016). Arabuluculuğa diğer bir örnek ise iki parti arasında sorunun kaldırılması için 3. Partinin uzlaşmacı olarak koalisyon devlet yönetimi kurmasını gösterebiliriz. Türkiye İran'ın nükleer geliştirmenin azaltılması konusunda arabulucu diplomasisini örnek gösterebiliriz (Türkiye Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi 2020).

2.2 Çok taraflı Diplomasi

Üç devlet veya daha fazla devletin katılım sağladığı diplomasi türüdür. Bu diplomasi türü Konferans diplomasisi olarak da adlandırılmaktadır. Bu diplomasi türü 1648 yılında Westphalia Kongresi sonucu yaranmıştır (Abdullah Özdil 2017). Çok taraflı diplomasinin en iyi örneklerinden biri Milletler Cemiyeti

olmuştur. Milletler Cemiyeti 1920 yılının 10 Ocak tarihinde Woodrow Wilson tarafından Cenevre’de kurulmuştur. Fakat devletlerin ortak bir düşünce ve yönetme sistemi olmadığı için bu kuruluş kıza zaman içinde fesih edildi. Çok taraflı diplomasinin diğer bir örneği ise BM örgütü olmuştur. Bu örgüt 2. Dünya savaşı sonra 1945 yılında 51 ülkenin üyeliği sonucu kurulmuştur ve günümüzde de halen diplomasi işlevini sürdüren köklü bir kuruluştur. Bu iki kuruluşunda esas ana hedefi çıkışı herhangi bir savaşı engellemek ve diplomasi yolla çözüm sunmak olmuştur. BM kuruluşu bu konuda daha işlevsel bir kuruluş olduğu görülmektedir. Nitekim bu kuruluş 2. Dünya savaşından galip çıkan devletler olan SSCB, Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa’nın önderliğinde BMGK vasıtasıyla diplomasi faaliyetlerini sürdürmektedirler (ÇATAL ve DOĞAN 2018). Diğer taraftansa günümüzde uluslararası ekonomik kuruluşlar artmış ve bölgesel çok taraflı diplomasi gelişmiştir. Özellikle 1990 sonra SSCB’nin dağılmasının ardından iki kutuplu sistem dağılmış ve bazı devletler bağımsızlığını elde ederek çok taraflı diplomasiye yönelerek bu diplomasi türüyle gerek ekonomik gerekse de sosyal ilişkilerini geliştirmişler.

2.3 Kamu Diplomasisi

Bir devletin, diğer ülkelerin vatandaşlarına yönelik yürüttüğü ilişkilere konu olan her türlü diplomatik faaliyete “kamu diplomasisi” denir. Diplomasi bir devleti temsil eden resmi bir kurum örneğinin dışişleri bakanlığına bağlı elçililer, konsolosluklar tarafından yapıldığı gibi bu diplomasi türünde o ülkenin iş adamları, sanatçıları, STK-lar üniversiteler vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu diplomasi türüne diğer bir örnek ise uluslararası olimpiyatlarda devletini temsil eden şahıslarda dâhildir. Kamu diplomasisinde ana hedef kitle insanlardır. Diğer bir ifadeyle bu diplomasi türü herhangi bir devletin uluslararası arenada kendi yaşam tarzını, kültürünü, tarihsel geçmişini, geleneklerini diğer devletlerinin vatandaşlarına tanıtarak kendi devletlerine karşı pozitif yaklaşım kazandırma yöntemidir bir nevi.

Bu diplomasi türüyle bir devletin yurt dışındaki negatif devlet statüsünün değişmek maksadıyla uygulanmaktadır. Kamu diplomasisinin en iyi örneklerinden biri ise eğitim alanında uygulanan uluslararası değişim programları, burslar, kültürel alanda televizyon dizileri görülmektedir. Turizm alanında uluslararası gıda sektörleri mesela Burger King, MC Donalds veya Coca-Cola gibi şirketleri bu diplomasi türüne örnek teşkil etmektedirler. Türkiye’de son yıllarda dizilerin yurt dışında yayınlanması kamu diplomasisinin bir örneğidir (Muharrem EKŞİ 2019). Kamu diplomasisinin diğer bir örneği ise yurt dışına yapılan ekonomik yardımlar, yurtdışına yapılan yatırımlar o devletin halkı üzerinde pozitif imaj kazandırmaktadır (Tago 2017). Bu diplomasi türü kültür diplomasisi ile birlikte uygulanabilmektedir.

2.4 Sivil Diplomasi

Sivil diplomasi, dediğimiz diplomasi türü ülkelerin resmi nitelik taşımayan temsilcileri arasında bireysel şekilde yapılan diplomatik faaliyetlere denilmektedir. Örneğin uluslararası bir akademisyen konferanslarında farklı ülkeleri temsil eden yazarlar, akademisyenler ortak bir konu çerçevesinde karşılıklı görüş paylaşımlarını gösterebiliriz. Günümüzde diplomatik ilişkilerde Sivil diplomasinin daha çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Yenidünya düzeni dediğimiz küreselleşme ekseninde Sivil Diplomasi 'sivil örgüt'ler üzerinden yürütülmektedir. Bunlara en iyi örnek İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı olan İHH veya Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu olan UNICEF gibi kuruluşlar savaş sırasında bir nevi Sivil diplomasi görevini yürütmektedir (Umut İslam 2012).

2.5 Zirve Diplomasisi

Zirve diplomasisi türü devletlerin başkanlarının bizzat kendilerinin katılımıyla gerçekleştirilen üst düzey diplomasidir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında haberleşme ve ulaştırma teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler iki kutuplu sistemde zirve diplomasisini geliştirmiştir. Bu diplomasi türünün en önemli avantajı, görüşülen konu üzerinde en yetkili kişileri karşı karşıya getirerek sonuca daha kısa sürede ulaşılmasını sağlamasıdır. Örneğin Mısır ve İsrail arasında imzalanan 1979 Camp David Antlaşmaları, Enver Sedat ve Menahem Begin arasında yapılan görüşmeler sonucunda kabul edilmiştir.

2.6 Konferans Diplomasisi

Çok taraflı olan bu diplomasi kapalı bir özellik taşımaktadır. 1648 Westphalia Kongresi ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Avrupalı devletlerin aralarındaki sorunları toplantılar yoluyla çözmeleri anlamına gelen konferans diplomasisi, 1815 Viyana Kongresi sonrasında önem kazanmıştır. Avrupa devletleri çeşitli sorunları konferanslarda halletmeye çalışmışlardır. Bu diplomasi iki savaş arası dönemde de önemli olmuştur.

2.7 Parlamenter Diplomasisi

İki savaş arası dönemde Milletler Cemiyeti ile parlamenter diplomasi türü gelişmeye başlamıştır. Uluslararası kuruluşların sayısının artması ve BM'nin küresel bir nitelik kazanması parlamenter diplomasinin önemini arttırmıştır. Bu diplomasi açık bir diplomasi özelliği taşımaktadır. Diplomasinin tarafları söz konusu örgütün üyeleridir.

2.8 Mekik Diplomasisi

Ulaştırma imkânlarının kolay olması sonucu ortaya çıkan mekik diplomasisi ise, taraflar arasında sürekli temas yöntemi ile sorunu halletme imkanı vermektedir. ABD eski dışişleri bakanı Henry Kissinger Orta Doğu ile ilgili sorunların çözümünde mekik diplomasisini çokça kullanmıştır.

2.9 Nükleer Diplomasisi

Nükleer silahların uluslararası sistemde güç dengesini etkilemesiyle bu diplomasi türü ortaya çıkmıştır. Nükleer diplomasi ABD ve Rusya tarafından kullanılmıştır. Taraflar nükleer silah veya savunma sistemlerini pazarlık konusu yapmışlardır. Diğer bir örnek ise 2006-2015 yılları arasında BMGK'nın İran ile ABD ve Batı devletlerinin arasında yürüttüğü P5+1 Nükleer anlaşmayı gösterebiliriz. 2015 yılının 14 Temmuz'unda olumlu sonuçlanmıştır (Tuğrul Çam 2018).

2.10 Önleyici Diplomasisi

BM örgütü ile barışı koruma amacına yönelik olarak önleyici diplomasi oluşmuştur. Örgüt genel sekreteri tarafından yürütülen bu diplomasi türü çeşitli güvenlik sorunlarına ilişkin bazı çözüm yolları ortaya koymayı amaçlamıştır. Önleyici diplomasiye bir örnek ise 4 Kasım 1979 tarihinde İranlı devrimci öğrenciler Tahran'da yerleşen ABD Büyükelçiliği'ne bir baskın düzenledi ve bu baskın sonucunda 66'sı Amerikan uyruklu toplamda 90 elçilik çalışanı kafalarına çuval geçirilerek bir nevi rehine alınarak ABD ve İran arasında başlayan bu kriz gelecek krizlerin ilk sayfasını oluşturmaktaydı. Rehine olarak tutulan bu elçilik çalışanlarının 38'i ilk bir hafta içinde serbest bırakıldı da geri kalan 52 rehine teslim

edilmedi. 1981 yılının 20 Ocak tarihinde İran ve ABD'nin uzlaşması sonucu rehinelere Almanya'da 444 gün sonra teslim edilmiştir (Özge Özdemir 2019). Rehine krizi zamanı BM'nin yardımıyla Arabuluculuk ve Önlüyici diplomasisi kullanılarak bu krizi kısa zamanda çözülmüştür.

2.11 Sessiz Diplomasi

BM ve bağlı kuruluşlar çerçevesinde ortaya çıkan bir diplomasi türü de sessiz diplomasi'dir. Sessiz diplomasi, mali nedenlerden dolayı diplomatik temsilcilik açamayan başta Afrika olmak üzere Asya ve Latin Amerika'nın küçük devletleri tarafından kullanılmaktadır.

2.12 Toplumsal Diplomasi

Bu diplomasi bir ülkenin önde gelen devlet adamlarının gündelik faaliyetleri sırasında ortaya çıkmıştır. Devlet adamı bir mesajı daha net ve amaca yönelik olarak kullanmakta ve toplumsal diplomasi ortaya çıkmaktadır. Bu mesajlardaki ifade biçimleri çok önemlidir. Kesin, bağlayıcı ve aceleci ifadelerden kaçınılmalıdır. Örneğin dönemin ABD Başkanı Bill Clinton 1993 yılında Kuzey Kore'nin nükleer bomba geliştirmesine kesinlikle izin verilmeyeceğini çok sert bir üslupla söylemiştir. Sonra Kuzey Kore'nin çok sınırlı nükleer silah ürettiği ortaya çıkınca zor durumda kalmıştır.

2.13 İkili Diplomasi

Bu diplomasi türü iki ülkenin yetkililerinin vasıtasıyla yapılan tüm ikili diplomatik temasları oluşturmaktadır. Bir devletin herhangi bir ülke içerisinde büyükelçiliği veya konsoloslugu mevcut ise o ülke ile devamlı şekilde ikili diplomasi yürütmektedir. İkili diplomasiye örnek olarak Rusya'dan Antalya'ya tatil veya yatırım amaçlı giden Rusya uyruklu vatandaşlarının sayısının artması sonucu 2006 yılının Ocak ayında Rusya Federasyonu Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri arasında ikili diplomasi temasları sonrası Antalya'daki Konsolosluğun diplomatik statüsünün artırılma kararı alınarak Başkonsolosluk diplomatik statüsü verildi. Daha eski zamanlara baktığımızda ise bu diplomasi yöntemi Eski Yunan, Roma'da sık kullanıldığı ve iki ülke arasındaki sorunları iletme ve çözmek için kullanılmaktaydı.

2.14 Kültür Diplomasisi

Kültür Diplomasisi türü yakın yüzyıl içerisinde ortaya çıktığını söyleye biliriz. Yukarıda bahsedilen Kamu diplomasisi türü gibi yumuşak güç (Soft Power) kullanarak sert yollardan kaçınılarak kullanılmaktadır bu diplomasi türü. Bu diplomasi türünün 5 türü vardır. Bunlar:

- Kültürel Gelenekler
- Din
- Sosyal Yapı
- Ekonomik Sistem
- Sanat Alanı

Kültürel diplomasi uluslararası arenada imajını düzeltmek ve prestijini artırmak isteyen devletlerin başta gelen dış politika araçlarından biri haline gelmiştir. Geniş olarak kültürel diplomasi; fikirlerin,

düşüncelerin, dünya görüşünün, yaşam tarzının, estetik anlayışının, zevklerin ve tatların paylaşımı suretiyle kendini doğru ifade etme ve muhatabını doğru tanıma yolu olarak tanımlanabilir (Mazlum). ABD’li siyaset bilimci ve tarihçi yazar Milton C. Cummings kültürel diplomasiyi bu şekilde ifade etmiştir:

“Bir devletin kendi geleneklerini, örf ve adetlerini, dilini, dinini, tarihini, sanatını diğer ülkelerdeki insanlara aktarmasıdır.”

Diğer taraftansa Kültürel diplomasi ekonomik sistem faaliyetlerinin, sosyal yapının gelişmesiyle de yapılması mevcut ola bilmektedir. Her devlet kendi dilini, edebiyatını, sanatını diğer devletlerin halklarına aktarmasıyla kültürel diplomasi yapıla bilinir. Diğer taraftan ise TV filmleri vasıtasıyla da bu diplomasi türü aktarılmaktadır. Örneğin: Hollywood filmleri insanlara Amerikan tarzı lüks yaşamı, demokratik özgür hayat sürmeyi aktarmıştır. Buda bir nevi algı yöntemi olarak kültürel diplomaside kendi yerini almaktadır. Subway, McDonald’s, Burger King, Kentucky Fried Chicken olarak bilinen KFC, Pizza Hut, Domino’s Pizza, Dunkin’ Donuts Coca-Cola, Starbucks, gibi meşhur gıda zincirlerinin örneğine dikkat edersek gittikleri ülkede kendi kültürel diplomalarını yürüterek algı yöntemi vasıtasıyla kendi yaşamlarını aktarmaktırlar. Bu tür yaşam tarzının yurt dışında tanıtılması o devletin diğer devletlerdeki halk üzerinde pozitif düşüncelerini artırmakla birlikte, sempati ve rağbet duyulmasını sağlar. Bu tür kültürel faaliyetler kültürel diplomasının etkisini artırmaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyinin faaliyetleri sonucu 1945 yılının 16 Kasım tarihinde Birleşmiş Krallığın Londra kentinde 44 ülkenin onayıyla kurulan İngilizcesi UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization- isimli Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü kültürel diplomasının en iyi örneklerinden biridir. Bu örgüt 3 alanda faaliyet göstermektedir.

- Eğitim
- Bilim
- Kültür

Bu kumrunun ana amacı Eğitim, Bilim ve Kültür alanında milletlerarasında işbirliğini artırarak yakınlaşmayı sağlamaktır (Unesco Resmi İnternet Sayfası 2020)

Şekil 2: Kültürel Diplomasi Elvin ABDURAHMANLI tarafından düzenlenmiştir

Kaynak: (Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasisi 2018)

2.15 Çevre Diplomasisi

Dünya 19. Yüzyılla birlikte makineleşme ve teknolojik çağa adım atmış ve buda dünyanın ekolojik düzeninin kirlenmesine sebep olmuştur. Nüfus artışı ve ekolojik kirlenme sonucunda su kıtlığı, biyolojik çeşitliliğin azalması, Nükleer denemeler ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlar uluslararası arenada sık-sık gündem konusunu oluşturmuştur. Belirtilen nedenlerden dolayı insan yaşamı olumsuz etkilenmeye başladığı görülmüştür. Bazı bölgelerde karbon dioksinin yüksek olması o ülkelerde ikamet eden insanların yaşamına olumsuz etki ederek hastalıklara sebep olduğu görülmüştür. Belirtilen bu gibi konuları düzenlemek ve hukuksal çerçevede korunması için yapılan görüşmeler Çevre diplomasisi türünü kapsamaktadır. Bu diplomasi türü uluslararası alanda çevre sorunlarını diplomasi yoluyla konferanslar şeklinde yapılarak uygun bir çevre düzenlemelerinin oluşturulmasını ve ekolojik kirliliğin sonlandırmasını içermektedir. Bu diplomasi türü diğer diplomasi türleri gibi uluslararası arenada zorunlu veya uygulanması gereken bir diplomasi olduğunu ayrıca belirtmemiz gerekir. Dikkat edersek son 50 yıldır çevre sorunları uluslararası arenada en sık karşılaşılan sorunları oluşturmaktadır. Günümüzde çevre sorunlarının en önemlileri şu şekildedir: Küresel ısınma sonucu buzulların eriyerek denizlerde ve okyanuslarda su seviyesinin artması, tatlı suyun azalması, plastik atıkların geri dönüşümü zor olması ve denizlerde yaşayan canlılara olumsuz etkisi, orman yangınları sonucu hayvan türlerinin yok olması, atmosferdeki zehirli gazlar sonucu hava kirliliği sorunu gibi konular dahildir. Çevre diplomasisi esasen uluslararası alanda çevre sorunlarının çözüme kavuşturulması, ortak çevre hukuk kurallarının uygulanması için etki bir rolü vardır (Gülmez ve Top 2018). Çevre diplomasisinin ilk yapıldığı konferans 1972 yılında BM İnsan Çevresi Konferansı olarak İsveç'in başkenti Stockholm şehrinde düzenlenmiştir. Bu konferans çevre diplomasisinin ilk adımını oluşturmakla beraber, çevre kurallarının ve hukukunun temeli açısından ilk adım olarak görülmektedir. 1972 Stockholm konferansının ardından Çevre diplomasisi adına birçok konferanslar gerçekleştirildi. Bu konferanslar aşağıdakilerdir:

- **Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1987 Yılı Brundtland Raporu**

Çevre diplomasisi sonucu "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi" olarak 1972 yılında kabul edilen bu rapor 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun toplanmasına olanak sağladı. Nitekim 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu sonuç olarak ortak Brundtland Raporu'nu kabul ederek yayımladı. Raporda bu kelimelere yer verilmiştir (Güzin ARAR 2020):

"Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma"

Brundtland Raporu genel amacı aşağıdaki maddeler şeklindedir:

- 1) Yoksulluğun oranının azaltılması,
- 2) Ülkelerde doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin eşit dağılımının sağlanması,
- 3) Ülkelerde nüfus kontrolünün sağlanması, Çevreyi korumak amacıyla çevre teknolojilerin geliştirilmesi.

- **1992 yılında Rio de Janerio'da yapılan "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı"**

BM İnsan Çevresi Bildirgesi ve Brundtland raporunun katkısıyla 5 yıl sonra 1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janerio şehrinde "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" düzenlendi. Bu konferans sonucu aşağıdaki ana maddeler kabul edilmiştir:

- Çevre ve Kalkınma üzerine İklim Değişikliği sorunu,
- Çevre ve Kalkınma kapsamında çerçeve sözleşmesi,
- Çevre ve Kalkınma üzerine Rio Bildirisi,
- Çevre ve Kalkınma üzerine Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi,
- Çevre ve Kalkınma üzerine Orman Bildirisi'dir.

- **26 Ağustos-4 Eylül 2002 Yılı "Dünya Sürdürülebilir Çevre ve Kalkınma Zirvesi"**

2002 yılının 26 Ağustos - 4 Eylül tarihleri arasında BM öncülüğünde Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde "Dünya Sürdürülebilir Çevre ve Kalkınma Zirvesi" gerçekleştirildi. Bu zirve çevreyi koruma açısından önemli bir diplomasiye sahip olduğu görülmektedir (BARÇIN Ağca 2020).

2.16 İnsani Diplomasi

İnsani diplomasi diğer diplomasi türleri gibi 21. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Küreselleşen dünya ile birlikte uluslararası ortamda oluşan savaşlar sonucunda diğer diplomasi alanları gibi 'İnsani diplomasi' önem taşımaya başladı. Bu diplomasi türü genç bir diplomasi türü olmakla birlikte uluslararası alanda savaşların artması sonucu gelişmiş bir diplomasi türü oldu. Bu diplomasi türünün en önemli örnekleri olarak

Uluslararası Kızılay ve Kızılhaç Federasyonu olduğunu belirte biliriz. Savaşın her alanında ve her türünde insani prensiplerine uyan bu kurumlar bu diplomasi türünün gelişmesinde büyük önemi vardır. İnsani diplomasi alanında Türkiye Cumhuriyetinde ve uluslararası konjoktürde etkin olan aktörlerin birkaçı aşağıdakilerdir (ÇATAL ve DOĞAN 2018):

- Uluslararası Kızılay,
- Kızılhaç Federasyonu- International Committee of the Red Cross/ ICRC,
- Türkiye Koordinasyon İşbirliği Ajansı-TİKA,
- Uluslararası Çalışma Örgütü - International Labour Organization /ILO,
- Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı -AFAD,
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO / Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü,
- Oxfam International- Küresel yoksulluğun azaltılması için çalışan bir örgüt,
- United Nations High Commissioner for Refugees - Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği.

Yukarıdaki kuruluş ve örgütler uluslararası arenada insani diplomasi açısından önemli faaliyetlerde bulunmuş ve insani yardım faaliyetlerini günümüzde de halen sürdürmektedirler. Bu diplomasi türü silahlı çatışma olan devletlerde taraf devletleri veya tarafları ilgili konuya yani insani yardım konusuna çekerek yapılan bir diplomasi türüdür. Bu diplomasi türünün en iyi örneklerinden biri 1988-1993 yılları arasında süren Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından %20-inin işgali ile sonuçlanan savaşın ardından Ermeniler tarafından rehine alınan Azerbaycanlıların bazısı Uluslararası Kızıl Haç Komitesi yardımıyla 1998 yılında Azerbaycan'a geri verildi (Hierman 2017, 229-230). Bu diplomasi türünü kullanan kuruluşlar genelde çatışma veya doğal afet olan bölgelerdeki sivil toplum örgütleriyle koordineli şekilde hareket ederek resmi veya gayri resmi görüşler yapmaktadırlar. Fakat elde edilen her türlü sonuç nihai olarak kamuoyu aydınlatma platformuna açıklanmaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi sonucunda insani diplomasi türü içinde büyük kolaylık yaranmıştır. Dünyanın her hangi bir yerinde oluşan insani yardım sorunu sosyal medyada kısa zamanda yayılmasıyla yardımcı kuruluşlarında erken haber tutarak kısa zamanda insani diplomasi uygulayarak hareket etmesine olanak yaratmıştır (ÇATAL ve DOĞAN 2018). Bu diplomasi türünün ana hedefi mağdur insanlara yardımcı olmak ve uluslararası alanda olaya karşı tepki uyandırarak uluslararası hukuku ve barışı sağlamaktır. İnsani diplomasi türü sahada uygulanma açısından iki şekli vardır:

- Müdahale Diplomasisi- Intervention Diplomacy
- Afet Diplomasisi- Disaster Diplomacy

İnsani Diplomasinin en iyi örneklerinden biri 1999 yılının 17 Ağustos tarihinde İzmit depreminde Yunanistan hükümeti yardım etmiş nitekim 21 gün sonrasında 1999 yılında 7 Eylül tarihinde Yunanistan'ın

Atina şehrine 6 büyüklüğünde deprem sonrası Türkiye Cumhuriyeti tarafından yardım gönderilmiştir. Böylelikle iki ülke arasında insani diplomasi uygulanmış ve yardım yapılmıştır. Böylelikle Türkiye ve Yunanistan arasında diplomatik ilişkilerde yumuşama olmuştur (TASAM 2016).

2.17 Açık Diplomasi-Open Diplomacy

Açık diplomasi Gizli diplomasiye bir nevi karşı olarak ortaya çıkan bir diplomasi türüdür. Açık diplomaside amaç iki tarafında yapılan konferans veya görüşlerde kabul ettikleri yükümlükleri yerine getirmesi için yerel veya uluslararası kamuoyunun denetimine açık şekilde yürütüldüğü bir diplomasi şeklidir (YILDIZ 2013). Açık Diplomasinin bir örneği 2015 yılında P5+1 Nükleer sözleşmesinde ABD eski dönem başkanı Barack Obama tarafından yapılmıştır. Nitekim bu anlaşma sürecinde Barack Obama anlaşmaya ek madde ilave ederek İran tarafından herhangi bir hukuksuzluğu araştırmak için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı UAEA-a denetleme hakkı vermiştir. Buraya bu maddenin eklenmesinin esas sebebi diplomatik görüşmelerle ilgili tarafların üstlenecekleri hak ve hükümlüklerin kamuoyunun bilgi ve denetimine sunulması İran'ı her hangi bir hükümlüğü üstlenmediği halde suçlayarak uluslararası kamuoyu nezdinde küçük düşürme stratejisi olmuştur. P5+1 anlaşmasının maddeleri uluslararası alanda kamuoyuna sunulmuştur ve buda açık diplomasinin bariz bir örneğidir.

2.18. Zorlayıcı Diplomasi

Zorlayıcı diplomasi savaşa başvurulmadan yapılan bir diplomasi türüdür. Bu diplomasi türüne en iyi örneklerden biri ABD ve Batı devletlerinin İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar ve ambargo uygulayarak caydırıcılık stratejini göstere biliriz. İran'ın P5+1 Nükleer sözleşmesi için masaya oturulmasında esas sebep ABD ve Batı devletleri tarafından yıllardır uygulanan ekonomik yaptırımlar İran'ı zorlayıcı diplomasiye itmiştir. Zorlayıcı diplomasinin diğer bir örneği ise 1964 yılının 5 Haziran tarihinde İsmet İnönü'ye gönderilen Johnson mektubunu göstere biliriz. Burada Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde diplomasiye zorlanmıştır çünkü Türkiye Kıbrıs'a yönelik yapacağı herhangi bir çıkarmada ve Yunanistan'a karşı yapılacak her hangi bir saldırıda NATO'ya üye devletler SSCB'nin Türkiye'ye karşı herhangi bir saldırısında Türkiye'ye yardım edilmeyeceği belirtilmiştir.

Zorlayıcı diplomasi türü uluslararası alanda savaş ile barış arasında adeta "gri" bir çizgidir diye biliriz. Bu diplomasi vasıtasıyla devletlerarasındaki ulusal barış ve mevcut statükonun bozulmaması için kullanılan diplomatik yöntemdir (Bülent ŞENER 2019).

2.20 Gizli Diplomasi- Secret Diplomacy

Bu diplomasi türü 17. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'da sefirler arasında genellikle görülmüştür. Gizli diplomaside esas amaç tüm yapılacak görüşlerin ve faaliyetlerin gizli şekilde yürütülerek gizli ittifaklar yapılmasıyla olumlu bir sonuca ulaşmaktır. Yapılan tüm ittifaklar olumlu bir sonuca ulaştığı takdirde de bu iletişim ve diplomasi hareketleri devam etmektedir. Avrupa'da bu diplomasi türü genel olarak saray diplomasi olarak nitelendirilmekteydi. Bu diplomasi türüne en iyi örnek olarak Oslo görüşmelerini göstere biliriz. Nitekim 1993 yılında FKÖ olarak bilinen Filistin Kurtuluş örgütü ve İsrail hükümeti arasında uzun süren bir görüşme oldu. Bu görüş 1993 yılının ocak ayında başladığı halde gizli bir diplomasi yürütülerek uluslararası kamuoyundan 8 ay gizli tutuldu. 1993 yılının 13 Eylül tarihinde Rusya Federasyonu Dışişleri

Bakanı Andrei Kozyrev, ABD eski dönem başkanı B. Clinton eşliğinde Filistin Kurtuluş örgütü lideri Yaser Arafat ve İsrail'in eski dönem Başbakanı İshak Rabin, Geçici Özerklik Düzenlemeleri konusunda İlkeler Bildirisini kabul ettiler ve gizli diplomasi görüşmeleri Oslo anlaşmasıyla sonuçlandı (Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi 2020).

2.21 Dışsöz Diplomasi- Diplomacy Without Teeth

Dışsöz diplomasi dediğimiz kavram genelde İngilizler tarafından kullanılan bir kavramdır. bu kavram aslın belirli konularda siyasi açıdan tehdit oluşturan açıklamalar veren sadece sözlü olarak uyarılar yapan fakat sadece sözde kalarak sahada işlevsiz kalan bir diplomasi türüdür. Bu diplomasi türüne en iyi örnek Suriye müzakereleri zamanı Batı devletlerinin sadece uyarılarla bu sorunun çözümü için etkisiz kalması ve bunun üzerine Rusya'nın askeri varlığı ile etkili olmasını örnek göstere biliriz. Burada diğer önemli bir faktör ise İran İslam Cumhuriyetidir. Nitekim İran Hizbullah terör örgütüyle burada Şii mezheplerle ilişkiler kurması Batı devletlerinin dışsöz diplomasi yaptığının diğer bir göstergesidir. Dışsöz diplomasiye diğer bir örnek ise: Kuzey Kore lideri Kim Jong-un ABD veya diğer devletlerle her konuşmasında nükleer saldırı tehdidi İngilizce tabiriyle "diplomacy without teeth" bir dışsöz diplomasi örneği teşkil etmektedir. Bu diplomaside hedef ise tehdit ve sözlü açıklamalarla karşı tarafın kendisine yapacağı herhangi bir adımdan geri çevirmektir.

3. Geleneksel Diplomasinin Kulvarları

Geleneksel diplomasi kulvarları değişen sosyal yapı sonucunda gelişmiştir. Bu diplomasi kulvarlarının gelişmesi sonucunda devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından ilişkilerin normalleşmesinde kullanılmıştır. Geleneksel diplomasi büyükelçilikler, konsolosluklar ataşeler tarafından uygulanmaktadır. Geleneksel diplomasinin kulvarları aşağıdakilerdir:

- Uyuşmazlık Sürecinde-Track One Diplomacy
- Toplumlararası diplomasi-Track Two Diplomacy
- Karar Vericilerle Müdahaleler- Track ½ Diplomasisi

3.1 Uyuşmazlık Sürecinde- Track One Diplomacy

Track-one diplomasisi uluslararası uyuşmazlık veya çatışma sürecinde başvurulmuş bir diplomasi kulvarıdır. Bu kulvarda ilk olarak uluslararası kuruluşlar tarafından atanan diplomatlar birincil taraf olarak aktif şekilde görüşmelerde rol alırlar. Bu kulvara örnek olarak Kosova devletinin bağımsızlık sürecinde uluslararası kuruluşlar tarafından atanan diplomatları uyuşmazlıkların çözümündeki rolünü belirte biliriz.

2004 yılına gelindiğinde Sırbistan ile Kosova arasındaki gerginlik artmış ve bunun üzerine BMGK kararıyla Kosova'ya bir diplomat elçi atandı. Diplomatın buradaki görevi buradaki uyuşmazlık ve çatışma süreciyle ilgili gerekli durumu toplayarak rapor hazırlanmak şeklinde olmuştur. BMGK tarafından atanan bu diplomat Norveç uyruklu Büyükelçi Kai Eide isimli şahıs olmuştur. Diplomat 2005 yılına gelindiğinde raporu tamamlamış ve BM Genel Sekreteri Kofi Anna'na iletmıştır. Uyuşmazlık ve çatışma sorunu bu

raporda açıkça belirtilmiş ve bu raporda belirtilen hususlar gereğince BM Sırbistan ve Kosova arasındaki sorunun çözümü için müzakere başlamıştır (Dzihat Aliju 2018).

3.1.1 Track One Diplomasisi kapsamında Müzakere Tarafları

Uluslararası kuruluşlar tarafından atanan ve müzakereye katılan diplomatların esas işi burada uyuşmazlığı çözme veya bir nevi taraflara uyuşmazlığın çözümü için çıkış yolları sunma şeklindedir. Diplomatların burada yaptığı görev aslında hukuksal alanda arabuluculuk tabiriyle aynıdır. Taraftan biri uyuşmazlıkların çözüm yolunu kabul etmediği halde o devlete karşı uyuşmazlığın şiddetine göre aşağıdaki önlemlerden herhangi biri veya hepsi birlikte uygulanabilir (Susan Allen Nan 2003):

- Ambargo: (ekonomik veya askeri yaptırımlar)
- Uluslararası kuruluşlardan çıkarılma veya herhangi bir uluslararası kuruluşta müzakere sürecini dondurma
- BMGK kararıyla askeri güç kullanma

Yukarıda belirtilen uyuşmazlığın şiddeti dediğimiz kelime o sorunun ulusal barışı tehdit niteliğinde nükleer saldırı, toplu soykırım veya insan katliamları olması halinde yukarıda belirtilen önlemlerin hepsi birlikte alınma olasılığı yüksektir. Askeri müdahaleye örnek olarak: 1999 yılının 24-29 Mart tarihinde NATO Kosova'da Sırp tarafından Arnavutlara yapılan katliama sessiz kalmayarak Allied Force Operasyonu kapsamında Yugoslavya'nı bombalamıştır.

3.2 Toplumlararası Diplomasi - Track Two Diplomacy:

Uluslararası ilişkiler alanında toplumlararası diplomasi niteliğinde Track Two Diplomacy kulvarı Türkiye'de akademik terim olarak "gayri resmi diplomasi" kulvarı şeklinde ifade edilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinin Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu ve Güney Asya İşleri Bürosu'nda ve Yakın Doğu Bölümü şefi ve Küresel Sorunlar Ofisi müdürü görevini yürüten ve ayrıca Washington DC'de Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde Önleyici Diplomasi Programını kuran Joseph V. Montville Track Two Diplomacy kulvarını uluslararası ilişkiler alanı terimine kazandırmıştır (American Friends Of Combatants For Peace internet sayfası 2020). Joseph V. Montville 1982 yılında George Mason Üniversitesi'nde bu diplomasi terimini Conflict Resolution Türkçede Uyuşmazlık Çözümü şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Diplomata göre Track Two Diplomacy kulvarı uluslararası arenada devletler veya çatışma halinde olan uluslar arasında resmi olmayan ve sorunun çözümü için gerçekleştirilen görüşmeleri içermektedir. Bu kulvarın gelişmesinde en önemli iki şahıs John Burton ve Hebert Kelman'ın büyük gayreti olmuştur. Nitekim bu şahıslar Filistin ve İsrail arasında süren uyuşmazlık sorununun çözümü için gayri resmi görüşmeler yapmıştır. Nitekim 1993 yılından FKÖ ve İsrail arasında 8 ay gayri resmi görüşler bu diplomasi kulvarına en iyi örneklerden biridir diye biliriz. Bu diplomasi kulvarında esas olan çatışma sürecindeki iki devletin halkının da bu çözümü isteyerek uzun vadeli barışa hazır olma düşüncesidir. Fakat uyuşmazlık ve çatışma halinde olan devletin bireyleri bu anlaşmaya ve kalıcı çözüme hazır değilse bu görüşmeler olumlu sonuçlandığı takdirde de kalıcı çözüm imkânsızdır. Bu kulvarın esas amacı toplumlara ve bireyler arasında ilk olarak uyuşmazlığa ve çatışmaya son vererek kalıcı çözüm yolu üretmektir. Diğer

bir örnek olarak herhangi iki parti arasındaki uyuşmazlığın üçüncü partinin arabuluculuğu veya koalisyon yönetimi ile idareyi göstere biliriz (YILMAZ, Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi 2007).

3.2.1 Resmi Aktörlerle Gayri Resmi Müdahaleler- "İkili Diplomasi Takip"

Resmi aktörlerle gayri resmi müdahaleler aslında bazı süreçlerin çözümü açısından önemli faktördür. ABD Dışişleri Bakanlığı Dışişleri Bakanı Yardımcısı olarak 1978-1981 yılları arasında görev yapan ve eski CIA personeli olan Harold Henry Saunders resmi aktörlerle gayri resmi süreçlerin yürütülmesini geliştirerek bu süreci şu şekilde ifade etmiştir:

“İlk olarak uyuşmazlık ve çatışma halinde olan devletler veya grupların bireyleri arasında düşünce stereotipilerini yönlendirerek veya değiştirerek barışın daim olacağı düşüncesini aşılıyarak uyuşmazlığı kesin olarak çözmek mümkündür.”

Resmi aktörlerle gayri resmi müdahalelere örnek olarak Dartmouth konferansını örnek göstere biliriz. Bu konferans 1993 yılında Tacikler arası diyalog süreci olarak bilinmektedir (SLİM ve SAUNDERS 2001). BM ve BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) başkanlığı altında birçok kez barış süreci için konferans düzenlendi. 1994 yılında yapılan konferansta bu süreç “halkların barışı süreci” olarak sloganıyla süreç yönetilmeye başlandı. 1997 yılında yapılan Harold Henry Saunders’in önerdiği portatifler esasında nihai sonuca varılarak ortak bir diyaloga ulaşılmıştır. Harold Henry Saunders’in önerdiği bu çözüm yolu resmi aktörlerle resmi olmayan müdahaleler sonucu olumlu sonuç kazanmanın bir yöntemi olarak Track Two Diplomacy kulvarında yer almaktadır. Genelde bu işlerin yürütülmesinde uluslararası kuruluşlar tarafından çatışma gurubunun her ikisinin de arasından bu konularda bilgili şahıslar seçilerek çözüm yolları aranır (Chigas 2003).

Şekil 3: Diplomasi Kulvarları

Kaynak: (Track II (Citizen) Diplomacy <https://www.beyondintractability.org/essay/track2-diplomacy> 2003)

3.3 “Ara Kulvar Diplomasisi”- Track 1½" Diplomacy

İngilizcede “Track 1½" diplomacy” terimiyle bilinen ‘Ara Kulvar Diplomasisi’ barışın sağlanması açısından diplomaside çatışma sorunlarının çözümde en iyi yollarında biridir. Eski ABD savunma bakanı William Perry bu diplomasi türünü genelde resmi diyalogdaki bazı eksiklikleri doldurmak için tasarlanmış ve resmi olmayanlar arasında bir diyalog diplomasi olduğunu belirtmiştir (RICHARD N. HAASS 2020). Bu kulvarda esasen eski devlet yetkilileri, din yetkilileri örneğin kiliseler, uluslararası organizasyon yapan şirketler ve akademisyenler vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu diplomasi kulvarı 3 yolla uygulanmaktadır:

- Gayri resmi taraflar tarafından uygulanan Arabuluculuk - Directmediation
- Gayri resmi taraflar tarafından uygulanan Danışma - Consultation
- Sorun çözümünde gayri resmi aktörler ve kuruluşlar vasıtasıyla yapılan görüşler

3.3.1 Gayri Resmi Taraflar Tarafından Uygulanan Arabuluculuk: Directmediation

Ara kulvarda gayri resmi taraflar tarafından uygulanan arabuluculuk genelde bir sorunun çözümünde en kısa yollardan biridir. Arabuluculuk genelde eski devlet görevlileri veya devlet çalışanları tarafından yapılmaktadır. Bu kulvarda mekik diplomasisi çok sık kullanılmaktadır. Bilindiği gibi mekik diplomasi genelde çatışan tarafların uzlaşması için konferans ve görüşlerin devamlı yapılması şeklindedir. 1994 yılında Kuzey Kore ve ABD arasında nükleer kriz aşamasında eski ABD başkanı Jimmy Carter arabuluculuğu vasıtasıyla kızı zamanda çözülmüştür(Hürriyet Resmi Sayfası 2003).

3.3.2 Gayri Resmi Taraflar Tarafından Uygulanan Danışma- Consultation

Çatışma sürecinde barışın sağlanması için ara kulvar diplomasisinin uygulama yollarından biride gayri resmi taraflar tarafında uygulanan danışma yöntemidir. Danışma genelde uluslararası kuruluşlar tarafından uygulanmaktadır. Uluslararası kuruluşlar Müzakerelerde danışma rolünü oynayarak sorunu barışçıl yollarla tarafsız şekilde kalıcı sonuca ulaştırmaya çalışırlar. İlaveten de belirtmek gerekir ki, bu çözüm yolunda yapılan toplantı ve konferanslar kamuoyuna kapalı şekilde yürütülmektedir.

3.3.3 Sorun Çözümünde Gayri Resmi Aktörler ve Kuruluşlar Vasıtasıyla Yapılan Görüşler

Ara kulvarın sonuncu çözüm yolu olarak bilinen bu süreçte, gayri resmi aktörler, kuruluşlar ve akademisyenler vasıtasıyla çözüm yolu bulunmaya çalışılmaktadır. Gayri resmi temsilciler genellikle müzakerelere katılım sağlayarak nihai bir çözüm yolu ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Bu yöntemin en iyi örneklerinden biri ise 1993 yılında akademisyenlerin katılımıyla Filistin ve İsrail arasında gizli gerçekleştirilen ve nihai bir sonuca ulaşılan Oslo kanalı görüşleri örnek teşkil etmektedir (Chigas 2003).

Sonuç

Diplomasi uzun bir geçmişe sahip kavram olduğu bilinmekle diğer taraftan ise genel olarak devletlerin gerek ekonomi, gerekse de kültürel açıdan ilişkilerini düzenleyen bir yöntemdir. Diplomatik faaliyetler genelde ülkelerin dış işleri bakanlıkları vasıtasıyla yürütülmektedir. Ülkeler tarafından yapılan diplomasi sonucunda alınan kararlar taraf ülkeleri iç ve dış politikada etkileyerek şekillendirmektedir. Diplomasi faaliyetlerinin “Eski dönem diplomasi” ve “Yeni dönem diplomasi” olarak iki döneme ayrıldığı görülmektedir. Eski dönem diplomasi faaliyetleri Antik Yunan’da, Roma’da, Bizans diplomasisi, Antik Mısır ve Hititler arasında olan Ad-hoc diplomasi şeklidir. Yeni dönem diplomasi ise 18. Yüzyılda olan Fransız İhtilali sonrasında başlayan ve Viyana Kongresi, Lahey Barış Konferansları dahil olduğu diplomasi dönemi olarak bilinmektedir. 1. ve 2. Dünya savaşları sonucunda diplomasi yeni şeklini alarak yenilenmiş ve farklı diplomasi türlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Nükleer diplomasi ve önleyici diplomasi küreselleşme ve değişen gereksinimlerden dolayı ortaya çıkan bu tür diplomasilere biridir. Geleneksel diplomasiye baktığımız zaman ise çatışma sürecinde uyuşmazlıkların çözümü zamanı büyükelçilikler ve konsoloslardan Uluslararası resmi aktörler, Toplumlararası diplomasi ve Ara Kulvar Diplomasi olarak bilinen “Track 1½” Diplomacy” kulvarlarına başvurularak bu kulvarlar vasıtasıyla sorunun kısa zaman içerisinde çözümlenerek olumlu sonuç alındığı görülmektedir

Kaynakça

- Barratt, J. (1985) . "*South African Diplomacy at the UN*". Londra: Palgrave Macmillan,
- Bull, H. (1932). "*The Encyclopedia of Diplomacy*. Australia". The Australian National University,
- Çakmak, Ö. vd., (2018). "THE CONCEPT OF CULTURAL DIPLOMACY SPEECH ANALYSIS FROM POLITICAN AND BUREAUCRAT." *Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Kirsehir Ahi Evran University* 2, no. 2. s.37-39.
- Çatal, B, ve Mustafa D. (2018). "Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasi." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s.19-25.
- Gülmez, S, B ve Bertuğ T. (2018). "Realist Dış Politikanın Liberalizm ile Birlikte ile İmtahani: Çin'in Çevre Diplomasi." *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, a.74-75.
- Hierman, B. (2017). *Russia and Eurasia 2017-2018*. The World To Day Series, rapor
- Mapendere, J. (2005). "Track One and a Half Diplomacy and the Complementarity of Tracks". *Culture of Peace Online Journal*, s.66-69.
- Yıldız, Z. (2013). *Politika Sözlüğü*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Yılmaz, E. (2016). "Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi." *Akademik Fener*, s.43.
- Yılmaz, E. (2007). "Uyuşmazlık Çözümünde Toplumlar Arası Diplomasi." *Akademik Fener*, s.42-45.

Çevrimiçi Bağlantılar:

Avar, Yusuf, “Devletler Arası İlişkilerin Gelişimi ve Diplomasi Tarihi”, *Tuic Akademisi*, Çevrimiçi Bağlantı: <http://www.tuicakademi.org/devletlerarasi-iliskilerin-gelisimi-diplomasi-tarihi/>, Erişim Tarihi: 04.03.2020

Abdullah Özdil, “*Diplomasi: Hayalet Kavram*”, Çevrimiçi Bağlantı: <https://www.stratejikortak.com/2017/03/diplomasi-hayalet-kavram.html>, Erişim Tarihi: 25.05.2020.

American Friends Of Combatants For Peace internet sayfası, *Joseph Montville*, Çevrimiçi Bağlantı: https://afcfp.org/our_team/joseph-montville/, Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Barçın Ağca, *Türkiye Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası*, Çevrimiçi Bağlantı: http://www.mfa.gov.tr/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi_johannesburg_-26-agustos---4-eylul-2002_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 05 28, 2020

Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, *İntifada ve barışa doğru yeni adımlar, 1987 – 2003*, Çevrimiçi Bağlantı: <http://www.unicankara.org.tr/filistin/5>, Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Bülent Şener, *Savaş İle Barış Arasında Bir Kriz Yönetim Stratejisi Olarak Zorlayıcı Diplomasi ve Türk Dış Politikasındaki Örnekleri*, Çevrimiçi Bağlantı: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51440/savas_ile_baris_arasinda_bir_kriz_yonetim_stratejisi_olarak_zorlayici_diplomasi_ve_turk_dis_politikasindaki_ornekleri, Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Diana Chigas, “Track II (Citizen) Diplomacy *Beyondin tractability*”, Çevrimiçi Bağlantı: <https://www.beyondintractability.org/essay/track2-diplomacy>, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Encyclopedia Britania, *The spread of the Italian diplomatic system*, Çevrimiçi Bağlantı: <https://www.britannica.com/topic/diplomacy/Conference-diplomacy>, Erişim Tarihi: 04.05.2020.

Dzihat Aliju, “*Bağımsız Kosova 10 yaşında*”, Çevrimiçi Bağlantı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bagimsiz-kosova-10-yasinda/1065816>, Erişim Tarihi: 05.08.2020.

Euronews , *Rehine krizinin 40. yıl dönümü: ABD-İran ilişkilerinde tarihe geçen olayda neler yaşandı?*, Çevrimiçi Bağlantı: <https://tr.euronews.com/2019/11/03/rehine-krizinin-40-yil-donumu-abd-iran-iliskilerinde-tarihe-gecen-olayda-neler-yasandi>, Erişim Tarihi: 26.03.2020.

Güzin Arar, “Çevre Diplomasisi Dediğimiz,” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. Çevrimiçi Bağlantı: http://www.mfa.gov.tr/cevre-diplomasisi-dedigimiz_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Hürriyet Resmi Sayfası, “*Kuzey Kore'nin nükleer kriz kronolojisi*”, Çevrimiçi Bağlantı: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kuzey-korenin-nukleer-kriz-kronolojisi-130535>, Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Kamu Diplomasisi, Çevrimiçi Bağlantı: <https://www.diplomasi.net/kamu-diplomasisi/>, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Ernest Richard May, “*Kissinger 'Diplomasisi'*”, Çevrimiçi Bağlantı:

<https://www.nytimes.com/1994/05/01/books/1-kissinger-s-diplomacy-841706.html>, Erişim Tarihi: 04.05.2020

Muharrem Ekşi, “Yeni Güvenlik Ekosistemi ve Çok Taraflı Bedeli”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar*

Merkezi, Çevrimiçi Bağlantı: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51413/21_yuzyil_fikirsel_mucadele_caginda_guvenligi_saglamatin_araci_olarak_kamu_diplomasisi_ve_yumusak_guvenlik, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Özge Özdemir, “*İran İslam Devrimi 40. yılında: Şah karşıtı solculara ne oldu?*”, Çevrimiçi Bağlantı:

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818>, Erişim Tarihi: 27.03.2020.

Richard N. Haass, “*Track I ½ & Track II Diplomacy*”, Çevrimiçi Bağlantı: [https://www.ncafp.org/what-](https://www.ncafp.org/what-we-do/track-1_5-and-track-2-diplomacy/)

[we-do/track-1_5-and-track-2-diplomacy/](https://www.ncafp.org/what-we-do/track-1_5-and-track-2-diplomacy/), Erişim Tarihi: 29.05.2020.

Randa Silim ve Harold Saunders, “The Inter-Tajik Dialogue: From civil war towards civil society”,

Conciliation Resources Accord Politics of compromise Journal. Çevrimiçi Bağlantı:

<http://www.c-r.org/accord/tajikistan/inter-tajik-dialogue-civil-war-towards-civil-society>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.

Susan Allen Nan, “Track I Diplomacy.» *Beyondin Tractability*”, Çevrimiçi Bağlantı:

<https://www.beyondintractability.org/essay/track1-diplomacy>, Erişim Tarihi: 23.04.2020.

Tago Atsushi, “*Public Diplomacy and Foreign Policy*”, Çevrimiçi Bağlantı:

<https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-471>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.

TASAM, “*Sektörel Diplomasi İnşası*”. İstanbul: TASAM - Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi,

Erişim Tarihi: 17.05.2020.

Tuğrul Çam, *Anadolu Haber Ajansı İnternet Sayfası, İran'ın Nükleer Anlaşması*”, Çevrimiçi Bağlantı:

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503>, Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “*Uyumsuzlukların Çözümü ve Arabuluculuk*”, Çevrimiçi

Bağlantı: <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 04.03.2020.

Umut İslam, “*Sivil Diplomasi Türkiye için yeni bir model mi?*”, Çevrimiçi Bağlantı:

<https://www.timeturk.com/tr/2012/05/13/sivil-diplomasi-turkiye-icin-yeni-bir-yontem-mi.html>, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

UNESCO Resmi İnternet Sayfası, “UNESCO in brief - Mission and Mandate”, Çevrimiçi Bağlantı:

<https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

KRİPTO PARALAR İLE TERÖR VE DİĞER İLLEGAL AKTİVİTELERİN FİNANSMANI*

Deniz TURAN¹
Cem DEMİRCAN²

Özet

Blok zinciri teknolojilerinde barındırılan kripto para birimlerinin sağladığı anonimlik ve görünüşte anonimlik, bu platformları suç aktörlerinin kara para aklama ve terörizmin finansmanı gibi yasadışı faaliyetlerde kullanması için giderek daha çekici araçlar haline getirdi. Blok zinciri teknolojisi henüz emekleme aşamalarında olduğundan dolayı tam olarak anlaşılmamış ve düzgün bir yasal düzenlemeye tabi tutulmamıştır. Bu durum son yıllarda suçlarının artarak yararlandığı gri alana yol açmaktadır. Çalışmanın amacı, blok zinciri teknolojisini ve ardından kripto para birimlerini inceleyerek, bunların yarattığı fırsatlar ve zorluklar ile kara para aklamanın yanı sıra terörizmin finansmanında ki rolünü açığa kavuşturmadır. Kripto paralar ve blok zincirlere yönelik işlemlerin takip ve denetiminde uluslararası alanda var olan hukuksal boşluklar ile teknik bilgi ve donanım yetersizliğinin giderilmesinin, bu sanal varlıkların kara para aklama ve terörizm finansmanında kullanımının engellenmesinde önem arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Blok Zinciri, Kripto Para, Terörizmin Finansmanı

FINANCING of TERROR and OTHER ILLEGAL ACTIVITIES with CRYPTO MONEY

Abstract

The anonymity and pseudo-anonymity provided by cryptocurrencies hosted on blockchain technologies has made these platforms increasingly attractive tools for criminal actors to use for illicit activities such money laundering and financing of terrorism. Since blockchain technology is in its infancy, it has not been fully understood and properly regulated. This situation leads to the gray area where crimes have increasingly benefited in recent years. The aim of the study is to examine blockchain technology and then cryptocurrencies, to reveal the opportunities and challenges they create and their role in money laundering as well as in financing terrorism. It has been concluded that the legal gaps that exist in the international arena as well as the lack of technical knowledge and equipment in the monitoring and control of cryptocurrencies and blockchains are important in preventing the use of these virtual assets in money laundering and terrorism financing.

Keywords: Blockchain, Cryptocurrency, Financing of Terrorism

¹ Doç. Dr., Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Suç Araştırmaları ABD, ahmetdenizturan@gmail.com, ORCID:0000-0002-6697-2721

² Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivil Havacılık Anabilim Dalı, cemdemircan@live.com, ORCID:0000-0002-8476-8353

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından desteklenen 1907E129 nolu proje kapsamında hazırlanmıştır. Desteği için Anadolu Üniversitesi BAP'a teşekkür ederiz.

Giriş

Toplumların refahını olumsuz etkileyen ve sınırötesi negatif dışsallıklara sahip terör ve suç örgütlerinin faaliyetleri ve finansal yapıları günümüzde sıkı denetim altına alınmaya başlanmıştır. Bu durum terör ve suç örgütlerinin finansman kaynaklarında dönüşüm yaşanmasına ve para izi takibinin daha zor olduğu kripto paraların illegal faaliyetlerin finansmanında ve para aklamada kullanımının yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Son yıllarda ana akım medya ve haber platformları tarafından blok zinciri (blockchain) ve kripto para terimlerinin moda sözcükler haline getirilmesi, gerçek anlamlarının kamuoyu tarafından anlaşılmasının önüne geçmesine yol açmıştır. Böylelikle aslında katılımcılar tarafından bağımsız olarak tutulan ve güncellenen bir veritabanı olan blockchain (distributed ledger technology), veri tabanlarını global bir ağ üzerinde dağıtarak sansür ve müdahalelere karşı dirençli bir ağ oluşturma amacını genel olarak aktaramamış ve sonuçta blok zincirinin başka kullanım alanları olmasına rağmen yalnızca elektronik para olabileceği kanısı yaygınlaşmıştır. Bu nedenle blok zinciri ve kripto para terimlerinin gerçekte ne anlam ifade ettiğinin açıklanması ve kripto paraların yasa dışı aktivitelerde kullanımının incelenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı, terör ve diğer illegal aktivitelerin finansmanında ve kara para aklamada blok zinciri teknolojisini ve ardından kripto para birimlerinin rolünü açığa kavuşturmadır. Literatürde bulunan diğer çalışmalardan farklı olarak makalede öncelikle blok zinciri ve kripto paraların, teknik detaylara girmeden kavram olarak ne oldukları açıklanacak ve şeffaf ve gizlilik odaklı kripto paraların fonksiyonları, dağıtılmış defter teknolojisinin ne olduğunu ve neden müdahaleye ve sansüre dirençli olduğu bu temeller üzerinde izah edilecektir. Bunu takiben terör ve illegal faaliyetlerin finansmanı ve para aklamada kripto paraların rolü ve bunlara karşı alınabilecek önlemler ele alınacaktır.

Blok Zinciri Teknolojisi

Bu başlık altında blok zinciri teknolojisi, sınırlı bilgisayar bilimleri teknik bilgisi ile anlaşılabilir olmasını sağlayacak şekilde, finansal kullanım alanı perspektifinden tanımlamayı amaçlamaktadır. 2017 yılında Bitcoin'in işlem değerinde yaşanan büyük artış dikkatleri blockchain teknolojisine ve kripto paraların üstüne çekmiş, akabinde konunun uzmanı olmayan ancak büyük takipçilere sahip haber platformları tarafından blockchain ve kripto para kavramları moda kelimeler haline gelmiştir ancak teknoloji olarak Blockchain tarihi daha eskiye dayanmaktadır. 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında ağ mühendisleri güvenliği ihlal edilmiş veya güvenilmez bilgisayarların olduğu ağlarda yaşanan güvenlik sorunlarını çözmeye yönelik fikirler üretmeye çalışıyorlardı. Bu sorunu çözmeye yönelik en eski adım, Leslie Lamport'un "The Part Time Parliament" isimli eserinde yer almaktadır (1998, s.133-169). Lamport'un geliştirdiği "Paxos algoritması" kavramı daha sonra Bitcoin'in yapı taşlarından birisi olacaktır (Yaga vd., 2018, s. 2).

Blok zinciri teknolojisi, Iansiti ve Lakhani (2017, s.118-127) tarafından, büyük ve merkezi olmayan yani tek bir varlığın kontrol etmediği, halka açık bir ağ içinde eşzamanlı olarak kullanılabilen ve paylaşılabilen bilgileri (finansal işlem kayıtları gibi) içeren dijital bir veri tabanı olarak tanımlanmıştır. Her biri mesajı diğerlerine gönderen düğümler aracılığıyla eşler arası iletişim sağlayan blok zinciri işlemleri programlanabilir ve blok zinciri tarafından oluşturulan kayıtlar kalıcıdır.

Her blok zinciri kullanıcısı, 30 artı karakterli bir adresle tanımlanır. Teknolojinin temelinde işlevlerin tutarlılığını sağlamak amacıyla “kriptografik karma işlevi” (cryptographic hash function, CHF) adı verilen işlem kullanılır. Makalede bundan sonra hash fonksiyonu olarak adlandırılacak bu fonksiyon ile dokümandan yazılara kadar değişebilen her girdiye özel bir çıktı hesaplanmaktadır. En basit anlamıyla girdi verisi (message) CHF ile tekrar hesaplanarak bir çıktı (digest) elde edilmektedir. Blok zinciri uygulamasında en çok rastlanan uygulamalardan biri olan Secure Hash Algorithm 2 (SHA-2), Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) tarafından geliştirilmiş ve SHA-256 ve SHA-512 olmak üzere bit cinsinden iki çıktı düzenine sahiptir. 1 bayt 8 bit olduğu göz önüne alındığında SHA-256 32 bayt çıktı vermekte ve bu çıktı 64 karakter yazı olarak görüntülenmektedir. Blockchain yazısı bu algoritma üzerinden hesaplandığında çıktı şöyledir: *EF7797E13D3A75526946A3BCF00DAEC9FC9C4D51DDC7CC5DF888F74DD434D1*. 1 bit 0 ve 1 olmak üzere 2 farklı duruma sahip olduğu için toplamda 2256 ya da 115,792,089,237,316,195,423,570,985,008,687,907,853,269,984,665,640,564,039,457,584,007,913,129,639,936 olası kombinasyona sahip SHA-256 algoritması, günümüzde kullanılan çoğu bilgisayar sistemi ile uyumlu olması nedeniyle birçok blok zinciri uygulaması tarafından tercih edilmektedir (Yaga vd., 2018, s. 7). Yukarıda verilen kombinasyonun büyüklüğü göz önüne alındığında çıktıdan girdiyi elde etmeye çalışmak günümüz teknolojisiyle mümkün değildir. Bu durum, işlemlerin güvenilirliğinin ağıdaki paydaşlar tarafından doğrulandığı dağıtılmış, şeffaf, değiştirilemez ve güvenli bir veri yapısına sahip blok zinciri teknolojisine güven duyulmasında en büyük etkenlerden biridir (Reyna vd., 2018, s.173-190).

Ekonomik ve sosyal sistemlerimiz için yeni temeller yaratma potansiyeline sahip blok zinciri teknolojisinde kullanılan CHF yöntemini, benzersiz tanımlayıcılar oluşturmak, cüzdan adresleri oluşturmak, blok başlıklarında önce bloğun digest değerini saklamak gibi birçok farklı işlemde kullanılmaktadır. Her ne kadar uygulamalar arasında farklılıklar olsa da genel olarak kriptografik algoritmaların birleşimi olan blok zincirleri bu şekilde işlemektedirler (Yaga vd., 2018, s. 8).

Kripto Para Kavramı

Blockchain'e çok benzer şekilde, kripto para birimleri, kriptografi tekniğini kullanan çok çeşitli teknolojik gelişmeleri ifade eden bir "moda sözcük" haline geldi. Basit bir ifadeyle, kriptografi, bilgiyi yalnızca gizli bir anahtara sahip biri tarafından deşifre edilebilen (veya şifresi çözülebilen) okunamayan bir biçime dönüştürerek (yani şifreleyerek) koruma tekniğidir. Bitcoin gibi kripto para birimleri, ustaca bir genel ve özel dijital anahtar sistemi kullanılarak bu teknikte güvence altına alınır (Houben ve Snyers, 2018, 20). Kripto para, eşler arasında geçerli, devlet destekli yasal ödeme aracına alternatif olarak, herhangi merkezi bir bankadan bağımsız olarak genel amaçlı değiş tokuş aracı olmak üzere, kriptografi adı verilen sistemle güvenliği sağlanan, yasal ödeme araçlarıyla değiş tokuş edilebilen bir değer dijital temsilidir (Houben ve Snyers, 2018, s. 23).

Ocak 2021 dönemi itibariyle piyasa değerine göre ilk on sıralamadaki kripto paralar ve dolaşım miktarları Tablo 1'de verilmiştir. Ocak 2021 tarihi itibariyle CoinMarketCap adlı kripto paraların takip edilmesine yarayan web sayfası toplamda 3981 farklı kripto para çeşidinin işlem gördüğünü göstermektedir.

Tablo 1: Piyasa Değerlerine Göre İlk On Sıradaki Kripto Paralar (Ocak 2021)

İSİM	PİYASA DEĞERİ	DOLAŞAN MİKTAR
Bitcoin (BTC)	\$636,201,099,684	18,614,718 BTC
Ethereum (ETH)	\$156,504,395,713	114,465,286 ETH
Tether (USDT)	\$26,365,837,774	26,341,141,890 USDT
XRP (XRP)	\$15,816,112,994	45,404,028,640 XRP
Palkadot(DOT)	\$15,123,587,425	905,477,183 DOT
Cardano (ADA)	\$10,947,640,550	31,112,484,646 ADA
Chainlink (LINK)	\$9,334,564,697	404,009,556 LINK
Litecoin (LTC)	\$8,941,326,396	66,382,415 LTC
Bitcoin Cash (BCH)	\$7,667,140,181	18,641,100 BCH
Stellar (XLM)	\$6,985,510,753	22,253,501,805 XLM

Kaynak: CoinMarketCap, Ocak 2021.

Her ne kadar Bitcoin dijital parayı ana akım haline getirmiş olsa da, bu alandaki ilk örnek değildir. Bitcoin takip edilemez elektronik ödeme kolaylığı ile tanınmadan önce, aynı sonuçları elde etmek için başka girişimler de bulunmaktadır. David Chaum “Blind Signatures for Untraceable Payments” adlı eserinde ileride Bitcoin ve diğerlerine temel oluşturacak elektronik ödeme sistemini öne sürmüştür (Chaum, 1983). Chaum’un fikri eCash adı altında gerçekliğe kavuşmuş ancak güvenilir üçüncü bir kişi tarafından kullanıcılarının bilgisayarlarındaki paranın varlığını kanıtlanmasını gerekli kılmıştır ve gerekli başarıya ulaşamamıştır. Chaum’un çalışması, izlenemeyen para transferleri sağlamak üzerine inşa edilmiş olsa da, sadece fonların doğrulanması için üçüncü bir tarafa güvenmek zorunda kalmak, Satoshi Nakamoto takma adını kullanan Bitcoin’in geliştiricisi tarafından 2008’de yayımlanan makalesinde kabul edilemez görüldü. Nakamoto’ya göre, tüccarları dolandırıcılık ve işlemin tersine çevrilmesi olasılığı ile yüzyüze bırakan güvene dayalı bir sistem zayıftı. Nakamoto’ya göre elektronik ödeme sistemleri “güven yerine kriptografik kanıt” dayanmalıydı (Nakamoto, 2008, s. 1).

İzinsiz yani herhangi bir düğümün istediği herhangi bir zamanda herhangi bir merkezi otoritenin iznine dayanmaksızın ağa girip çıkabildiği blok zincir uygulamalarının en çok bilinen örneği olan Bitcoin, açık kaynak kodlu bir blok zincirinde kanıt dayalı uzlaşma (proof-of-work consensus) yöntemiyle çalışmaktadır. Buna göre ağda bir blok yayımlayabilmek için düğümler hesaplama açısından yoğun bir bulmacayı çözmek zorundadırlar. Bitcoin’in yapımcısı Satoshi Nakamoto, ağdaki blok yayımlama hızını saatte ortalama sayıda tutacak bir zorluk seviyesi belirlemiş ve ağda hesaplama gücü arttıkça artacak şekilde programlamıştır (Nakamoto, 2008, s. 3). Bu da yüksek düzeyde elektrik tüketimini ortaya çıkarttığı için kanıt dayalı uzlaşma bazlı blok zinciri uygulamalarının en çok eleştirildiği yönüdür. Bitcoin’i duyurduğu yazısında Nakamoto bunun bir saldırganın hesaplama gücü üzerinde tekel kurmasını önlemek ve ağın devamlılığını sağlamak için mutlak gerekli olduğunu savunmaktadır (Nakamoto, 2008, s. 3). Yukarıda bahsedilen bulmaca çözme işlemine kripto uzayında madencilik (mining) denmektedir. Bu bulmacayı çözerek blok yayımlayan düğüm ise o blok zinciri uygulamasının kendi kripto parası ile ödüllendirilmektedir ve böylelikle ağın devamlılığını sağlayacak aktörlerin katılımı teşvik edilmektedir.

Nakamoto’nun ortaya koyduğu sistemin sağladığı yarı anonimlik, blok zinciri teknolojisi hakkında yeterli bilgi sahibi olunmadığı için kitle medya araçları ve haber platformlarınca tüm kripto paraların takibinin imkânsız olduğu kanısının ortaya çıkmasına neden oldu. Dizaynı itibarıyla Bitcoin, ağda gerçekleşen tüm

işlemlerin halka açık ve herkes tarafından doğrulanabilir olması üzerine kuruludur. Ancak tüm kripto paralar bu saydamlık ilkesine dayanmamaktadır. Bu tür kripto paralardan olan Monero ve Monero'nun yasa dışı aktivitelerin finansmanındaki yerine ilerleyen bölümlerde değinilmiştir. Saydam blok zincirlerine dönecek olursak, saydam blok zincirleri ağda bulunan tüm hesapların, bu hesaplardaki fonların ve bu hesaplar arasındaki işlemlerin herkesin görebileceği şekilde defterde tutulmasına dayanmaktadır. Ancak buna rağmen, hesaplar sahiplerine dair hiçbir veriye sahip değildirler ve yeni hesap edinmek oldukça kolaydır.

Kripto Para Dünyasının Aktörleri

Kripto para biriminin kendi oyuncularını bulunmaktadır ve her oyuncu, bu büyük ölçüde yasal düzenlemeden yoksun piyasada farklı bir rol oynamaktadır. Bu başlık altında, bazı kilit aktörler ve oynadıkları roller ele alınacaktır.

- Kullanıcılar

Kripto para kullanıcıları, mal ve hizmet satın almak, ödeme yapmak veya yatırım amacıyla kripto para birimleri elde eden gerçek veya tüzel kişilerdir. Kullanıcılar kripto para birimlerini çeşitli şekillerde edinebilir.

- Kanıta dayalı uzlaşma ağlarında kripto para biriminin yeni birimleri madencilik ile edinilebilir. Yeni blok yayımlayan düğümler genellikle 'kriptografik bulmacalarını' çözerek devamlılığını sağladıkları blok zinciri tarafından o zincirin para birimiyle ödüllendirilmektedir.
- Kullanıcılar kripto paralara devlet destekli para birimleri ile kripto paraların değiş tokuş yapıldığı borsalardan gerçek para vererek satın alabilirler. Bu genel olarak çoğu kullanıcının kripto para dünyasına ilk adımınıdır. Bir kullanıcı bir çeşit kripto para birimine sahip olduğunda, söz konusu para birimini o platformda listelenen diğer herhangi bir kripto para birimine dönüştürmek için merkezi olmayan borsalara aktarabilirler.
- Kullanıcı ayrıca, "İlk Para Teklifi (Initial Coin Offering, ICO)" gibi şemalardaki belirli kripto para biriminin kaynağından doğrudan kripto para birimini edinebilir.
- Kullanıcı mal veya hizmet satıyorsa, ödemeyi kripto para biriminde almayı tercih edebilir.
- Kullanıcının halihazırda bir blok zincirinde kripto para birimine sahip olduğunu varsayarsak, genellikle blok zincirinin eski versiyonunun desteklemediği yeniliklerin kabul edildiği durumlarda gerçekleşen "hard-fork" ile yeni blok zincirinde de aynı miktarda para birimine sahip olurlar. Bitcoin (BTC), Bitcoin Cash (BCH) veya Bitcoin Satoshi Vision (BSV) birçok kez "hard-fork" geçirmiş ve farklı blok zincirlerine sahiptir.
- Bir kullanıcı başka bir kullanıcıdan hediye olarak kripto para alabilir (Houben ve Snyers, 2018, s. 25).

- **Madenciler**

Kanıtı dayalı uzlaşma ağlarında blok zincirinin devamlılığını yeni blok üretmek için sunulan kriptografik bulmacayı çözerek sağlayan madenciler, o blok zincirinin kripto parasıyla ödüllendirilir ve böylelikle blok zincirinin devamlılığını sağlamak için teşvik edilirler. Madenciler elektrik harcanarak oluşturulan hesaplama gücünü kripto para edinmek için harcarlar. Kanıtı dayalı uzlaşma yöntemlerinin temel noktası olan bu değiş tokuş bireysel olabildiği gibi Çin’de örnekleri bulunan ‘maden çiftliği’ kurulabilecek kadar büyük boyutlarda da olabilir (Houben ve Snyers, 2018, s. 25-26).

- **Borsalar**

Yerine getirdikleri role bağlı olarak, iki yaygın kripto para birimi borsa türü vardır. Birincisi, borsada yer alan ve kullanıcıların istekleri doğrultusunda devlet destekli para birimlerinin yanı sıra kripto paraların da alım satımının yapıldığı merkezi borsalardır. Coinbase, Gemini, Binance gibi borsalar merkezi borsalara örnek olarak gösterilebilirler. İkincil tip borsalar ise merkezi olmayan, yalnızca yazılım tarafından kontrol edilen ve alıcılar ile satıcılar arasında köprü rolü kuran borsalardır. Merkezi borsalara yasal düzenleme getirilerek buldukları devlet sınırları içinde belli finansal standartlara uymaları sağlanabilirken merkezi olmayan borsalarda yasal düzenleme yapılması mümkün olmamaktadır (Houben ve Snyers, 2018, s. 26-27).

- **Kripto Para Üreticileri**

Kripto para birimi üreticileri, blok zinciri tabanlı bir kripto para biriminin ve onun kural setinin omurgasını oluşturan ve genellikle geliştirici olarak adlandırılan bir grup bireydir. Bu kişilerin kimlikleri her durumda kamuya açık olmayabilir. Bu kişiler ilk blok zincirini oluşturmuş olabilir, ancak blok zincirinin başlatılmasından sonraki herhangi bir değişiklik, çoğunluk tam düğümlerin bu sürüme güncellenmesini gerektirir. Bu da geliştiricilerin ürettikleri blok zinciri uygulaması üstündeki güçlerini kısıtlamaktadır (Houben ve Snyers, 2018, s. 28).

- **Kripto Para Teklifçileri**

Geliştiriciler ürettikleri kripto paraları belli bir ücretten satar ya da ücretsiz olarak sunarlarsa kripto para teklifçileri olarak sınıflandırılırlar. Kanıtı dayalı uzlaşma blok zincirlerinde belirli bir miktar para daha üreticilerin inisiyatifinde kullanılmak amacıyla önceden basılabilir (Houben ve Snyers, 2018, s. 28).

Kripto Para Çeşitleri

Kripto para birimleri şeffaf ve gizlilik odaklı kripto para birimleri olarak iki kısma ayrılmaktadır. Terörizm ve illegal faaliyetlerin finansmanında kripto paraların rolünün açığa kavuşturulması açısından bu tasnif önem taşımaktadır.

- **Şeffaf Kripto Para Birimleri**

Bitcoin ve bugün dolaşımdaki en popüler blok zinciri uygulamalarından bazıları, halihazırda blok zincirinde saklanan tüm bilgileri halk açık bir şekilde saklamaktadırlar. Bu da, gelen veya giden tüm işlemlerin, fonların kendisinin ilk oluşturulma noktasına kadar hesaplar arasında kolayca izlenebileceği anlamına gelir. Satoshi, elektronik paraya güven ihtiyacını ortadan kaldırmaya ve ağ çapında yayınlanmış

işlemlerle çifte harcamayı çözmeye çalışmış olabilir ancak, Bitcoin ve benzer blok zincirleri tarafından sağlanan sözde anonimlik, şüpheli fonların takibini nispeten kolaylaştırır.

- *Bitcoin*

Avrupa Polis Teşkilatı'nın 2017'de yayınlanan "Internet Organized Crime Threat Assessment" raporuna göre gizlilik odaklı kripto para birimleri popülerlik kazanırken, Bitcoin hala dark-web piyasalarında ve diğer yasa dışı faaliyetlerde en çok tercih edilen ödeme yöntemidir (Europol, 2017, s. 13). Daha önce de belirtildiği gibi, adres sahiplerinin gerçek bilgileri blok zincirinin kendisi aracılığıyla tespit edilemese de, Bitcoin blok zincirinin şeffaf yapısı nedeniyle yasa dışı faaliyetlerle ilişkili bilinen adresler ve aralarında aktarılan fonlar kolayca izlenebilir. Vergilendirme açısından Bitcoin, para birimi yerine mülk olarak kabul edilir ve bu gelir yalnızca Bitcoin devlet destekli para birimlerinden birine dönüştürüldüğünde ortaya çıkar. Bu nedenle Bitcoin, yetkililer tarafından "sanal bir off-shore vergi cenneti" olarak görülmektedir (Engle, 2016, s. 379).

- *Ethereum*

Nakamoto tarafından gerçekleştirilen güvensiz sistemin izinden giden Ethereum, akıllı sözleşmeler (smart contracts) ile kripto para birimlerine yeni bir özellik getirdi. Başlangıç olarak 1994 yılında, kripto para biriminin önde gelen aktörlerinden Nick Szabo tarafından "bir sözleşmenin şartlarını yerine getiren bilgisayarlı bir işlem protokolü" olarak tanımlandı (Yaga vd., 2018, s. 32). Ethereum'un akıllı sözleşme tasarım uygulaması, ortak sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmek için kötüye kullanılabilir veya kazara oluşabilecek durumlara karşı, güvenilir üçüncü taraflara ve istisnalara olan ihtiyacı en aza indirmeye çalışır. Ethereum, kanıta dayalı uzlaşma altyapısına sahip izinsiz bir blok zinciri olduğundan, sözleşmeyi düzenleyen kullanıcı, blok yayınlamanın düzgünlüğünü korumak için, işlevsellik açısından sınırlı olan ve belirli yürütme süresi kurallarına uyması gereken akıllı sözleşme kodunun zincir üstünde yürütülmesi için ödeme yapmalıdır. Ethereum, tıpkı Bitcoin gibi, akıllı sözleşmeyi yürüten tüm düğümlerin aynı sonuca ulaşmasını sağlamak için akıllı sözleşmeleri ve kodlarını içeren şeffaf bir blok zincirine sahiptir, böylelikle blok zincirinin deterministik yönünü korur (Yaga vd., 2018, s. 33).

- ***Gizlilik Odaklı Kripto Para Birimleri***

Bir kripto para biriminin gizlilik odaklı bir kripto para birimi olarak görülmesi için bir dizi hedefe ulaşması gerekir. Gizlilik odaklı en yaygın kripto para birimlerinden ikisi olan Monero (XMR) ve ZCash (ZEC) şu ortak hedeflere sahiptir:

- ✓ Gizlilik: Bir işlemde aktarılan tutar kamuya açıklanmayacaktır,
- ✓ İzlenemezlik: Harcanmış para birimi, üretildiği yere bağlanamaz,
- ✓ Bağlantısızlık: Bir saldırı, bir ağa ait iki adresin aynı kullanıcıya ait olup olmadığını belirleyemez,
- ✓ Kullanıcı Anonimliği: Bir kullanıcının adresini bilen bir düşman, o kullanıcının ağa nasıl bağlandığını belirleyememelidir (Tramèr vd., 2019, s. 4-5).

- *Monero (XMR)*

2014 yılında izinsiz blok zinciri üzerinde çalışan ve kanıtı dayalı uzlaşma altyapısını kullanmak üzere başlatılan Monero, hem gönderme hem de alma adreslerini ve transfer miktarını kriptografik olarak koruyarak kullanıcı işlemlerinin tamamen anonim olmasını sağlayan bir kripto para birimi formudur. DEAŞ, dark-web de yer alan web sayfasında, tercih ettiği bağış yöntemini Monero olarak değiştirmiş ve artık Bitcoin kabul etmediğini belirtmiştir (Harper, 2020). 2018'deki bir siber saldırıyla olan ilişkileri nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri Yabancı Varlık Kontrol Bürosu'nun (OFAC) iki İran vatandaşına ait Bitcoin hesaplarını kara listeye almasından görülebileceği gibi, bazı kripto paralar terörizm, kara para aklama ve kumar gibi yasa dışı faaliyetlerle ilişkili olarak izlenebilir ve bu hesaplar devletlerce kara listeye alınabilir (Möser ve Narayanan, 2019, s. 1). Monero'nun anonim doğası göz önüne alındığında, bu tür etkinlikleri izlemek imkânsız olmaktadır ve bu nedenle yasa dışı aktivitelerle ilişkili belirli XMR birimlerini kara listeye almak da teknik olarak mümkün görülmemektedir (Houben & Snyers, 2018, s. 46).

- *Verge (XVG)*

Yine 2014'te ortaya çıkan ve başlangıçta DogeDarkCoin olarak piyasaya sürülen, 2016'da Verge olarak yeniden adlandırılan Verge, kullanıcıların anonimliğini bir adım öteye taşımış ve TOR ile The Invisible Internet Project'i (I2P) yazılımında aktifleştirerek, kullanıcılarının İnternet Protokolü (IP) adreslerinin toplanmasına karşı önlemler almaya çalışmıştır. Invisible Internet Project, TOR'a bir alternatif olarak ortaya çıkmış ve internet üzerindeki diğer bilgisayarlarla iletişim kurarken kullanıcıları anonim hale getirmek için tasarlanmış bir anonim ağıdır. TOR, devlet aktörü temelli İnternet sansürüne ve filtrelere çok daha dirençli iken I2P, kullanıcılarına benzer anonimlik sağlamak için az bilinen ve az saldırıya uğrayan bir anonim ağ olmasının getirdiği güvenliğe güvenmektedir (The Invisible Internet Project, 2018). Bu iki anonimlik teknolojisinin eklenmesi ile Verge, daha fazla kimlik koruması sunarak rakiplerinin önüne geçmeye çalışmıştır (Koerhuis vd., 2020, s. 3). Ancak buna rağmen Europol'ün 2017 raporunda Verge'den bahsedilmemiş ancak Bitcoin başta olmak üzere Monero'nun yasa dışı faaliyetlerde kullanımında bir artış gözlemlendiğine vurgu yapılmıştır (Europol, 2017, s. 13).

Blok Zinciri Teknolojisinin Yarattığı Fırsatlar ve Zorluklar

Blok zinciri teknolojisinin tedarik zinciri yönetimi, güvenlik ve gizlilik, nesnelerin interneti, müşteri tanıma, oy kullanma sistemleri, tapu kayıt- eğitim- enerji- küresel ödeme işlemleri, dijital kimlik yönetimi, kamu ve sağlık kayıtları ile ihaleler (Zheng vd., 2018, s.354), bağış toplama ve yönetimi, mal ve kaza sigortası tazmin süreci gibi bireysel ve toplumsal refahı artıracak potansiyel farklı kullanım ve uygulama alanları bulunmaktadır.

Blok zincirinin kendisi gerçekten yeni bir teknoloji olmasa da en yaygın bilinen kripto para birimlerinden biri olan Bitcoin'deki son fiyat sıçramaları, teknolojinin kendisine daha fazla dikkat çekmiştir. Kripto paralar ve blok zincirlerinin global olarak yasal düzenlemeler çerçevesine oturtulmamış olması ve yasa dışı

faaliyetlerde çok kullanılması, teknolojiyi çevreleyen alanda suçluların türemesine ve barınmasına olanak tanımaktadır. Bu bölümde blok zinciri teknolojisinin yarattığı fırsatlar ve zorluklar ele alınarak, yasal alandan yetersiz yönetişimin yarattığı problemlere değinilecektir.

- ***Değişmezlik Efsanesi***

Blok zinciri teknolojisinin en önemli avantajlarından birisi müdahalelere karşı dirençli olmasıdır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, müdahaleye karşı dirençli olmak ile müdahale edilemez olmak tamamen farklı şeylerdir (tamper-resistant, tamper-proof). Bir blok zincirine müdahale edebilmek oldukça maliyetlidir. Genel olarak çoğunluk saldırısı ya da %51 saldırısı olarak bilinen bu saldırı, devlet düzeyindeki aktörler için ulaşılamaz değildir. İzin gerektirmeyen blok zinciri uygulamaları için %51 saldırısı blok zincirinde blok üretiminin bir saldırganın tekeline geçmesi anlamına gelmektedir. Yeterli hesaplama gücüyle bir saldırgan ele geçirdiği blok zincirinde gerçekleşen işlemleri olmamışçasına geriye çevirebilir ya da bazı hesapların harcama yapma kapasitesini engelleyerek ödemelerin aksamasını ve blok zincirine olan güvenin yok olmasına neden olabilir (Greenspan, 2017).

Bitcoin ağı örneğine bakıldığında ağda blok üretiminde kullanılan en yaygın bilgisayar birimleri “Uygulamaya Özel Entegre Devreler (Application Specific Integrated Circuits, ASICs)” olarak bilinen devrelerle yapılmaktadır. Bu devrelerin hesaplama yöntemleri halihazırda devletlerin sahip olduğu süper bilgisayarlardan farklıdır. Bu da devletlerin kaynak harcaması yapmadan blok zincirlerine müdahale etmelerini zorlaştırmaktadır (Yaga vd., 2018, s. 34). İzne dayalı blok zinciri uygulamalarında, Nakamoto'nun karşı olduğu güvenilen bir üçüncü parti yer aldığı için %51 saldırısını yapmak dışarıdaki bir taraf için daha zordur. Blok üretimi blok zincirinin yöneticilerinin yönetimi dahilinde gerçekleştiği için herhangi bir saldırıya karşılık verilmesi görece olarak kolaylaşmaktadır.

- ***Blok Zincirlerinin Sahipleri Yoktur***

Yaygın yanlışlardan biri, izinsiz blok zincirlerinin herhangi bir kuruluşa ait olmadığı ve çalışan madenciler olduğu sürece hayatta kalacakları inancıdır. Blok zincirlerinin ölümü gerçekleşebilen bir durumdur ve örnekleri mevcuttur ancak bu makalenin konusu dışında kaldığı için değinilmemiştir.

Herhangi bir blok zinciri için etkileşim içinde olan üç farklı aktör kategorisi vardır. Blok zincirini kullanan kullanıcıları, blok zinciri üzerindeki kripto para birimini gönderir ve alırlar. İkinci aktör, blok zincirinin kodunu yazan, güncelleyen ve sürdüren yazılım geliştiricilerdir. Son aktör ise yeni bloklar oluşturarak, işlemlerin kayıtlarını tutarak, işlemleri doğrulama yeteneği olan bir blok zincirinin devamlılığını sağlayan madenciler olarak bilinen düğümlerdir. Yazılım geliştiricileri tarafından blok zincirinin kodunda yapılan herhangi bir ek özellik ya da değişiklik, blok zinciri programını yeni bir sürüme güncelleyerek düğümler tarafından kabul edilmelidir. Bu değişikliklerin düğümlerden yeterince destek alamaması durumunda (yeni sürüme güncelleme yapılmadığı takdirde), blok zinciri 'hard-fork' ile ikiye bölünecektir. Ayrılma noktasından sonra farklı işlemlere sahip iki farklı blok zinciri ortaya çıkmaktadır. Bu, esasen blok zincirlerinin genellikle iki farklı aktör tarafından yönetildiği ve zinciri canlı tutmak için bu iki aktörün iş birliği yapmak zorunda oldukları anlamına gelir (Yaga vd., 2018, s. 35).

- ***Blok Zincirleri Anonim Oldukları İçin Yasal Düzenlemelerden Muafırlar***

Kullanıcı gizliliğini en önemli koşul olarak nitelendiren blok zincirlerinin yasa dışı faaliyetler için sağlayacağı faydalarla başa çıkmak için şu ana kadar kullanılan ve Mali eylem Görev gücü (FATF) tarafından güncellenen kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele yöntemleri yetersiz kalmaktadır. Sanal varlıklar olarak nitelendirilen kripto paraların statüsüne dair global bir görüşün yer almayışı, devletleri ve devletlerarası örgütleri bu tip sanal varlıklara bireysel düzenlemeler getirmeye zorlamıştır. Bu düzenlemede yer alan boşluklar, kripto para hesaplarına yönelik kimlik tespit ve takibinin yüksek maliyetli analizler gerektirmesi (Yurdakul, 2019, s.433), zayıf finansal kontrolün olduğu ülkelerde var olan kripto para borsaları aracılığıyla kara para aklama ve terörizm finansmanı risklerini artırmaktadır (Poskriakov vd., 2020).

FATF'in yayımladığı öneri niteliği taşıyan raporlara göre sanal varlık hizmet sağlayıcıları yani kripto paraların alınıp satılabildiği borsalar, finansal kurumların tabi olduğu kara para aklama ve terörizm finansmanı önlemlerini etkinleştirmekle yükümlü kılınmalıdır (FATF, 2020, s. 16). Bu nedenle, finansal kurumların başlattığı müşterilerini tanımak amacıyla kişisel bilgilerinin toplanması ve elde tutulması uygulaması, kripto para borsalarında son dönemde artarak uygulamaya başlamıştır. FATF bu önlemlerin kara para aklama, vergi kaçırma ve terörizmin finansmanı gibi yasa dışı faaliyetlerin önüne geçilmesi için gerekli olduğu savunmaktadır. Ancak buna rağmen asıl zorluk, zaten finansal olarak düzenlemelerin ve kanun yaptırımlarının yetersiz kaldığı bölgelerde kurulan kripto para borsalarının bu düzenlemelere uymayarak kripto para ile devlet destekli paralara değiş tokuşa olanak sağlamasından kaynaklanmaktadır (Salami, 2017, s. 972). Ayrıca devlet destekli paralarla değiş tokuş olanağı sağlamayan kripto para borsalarında yapılan sanal varlık değiş tokuşlarında kolaylıkla yasal düzenleme yapılamayışı problemi artırmaktadır (Adenyanju, 2019). Chainalysis'in 2020 raporunda yer alan verilere göre yasa dışı faaliyetlerde kullanılan kripto paralar FATF'in önerilerini hayata geçirmiş büyük borsalarda işlem görmekte ve devlet destekli para birimlerine bu borsalarda var olan ve gerçek dünyada aleni satışla (Over-the-counter, OTC) kripto para birimleri satan satıcılar sayesinde dönüştürülmektedir (Chainalysis, 2020, s. 12).

Bütün bu zorluklar Bitcoin gibi şeffaf bir blok zinciri uygulamasında yaşanmaktadır. Monero örneğinde ise hiçbir işlem kamu açık olarak görülemediği için takibi oldukça zordur. Bu yüzden 2020 Eylül ayında Amerika Birleşik Devletleri Gelirler İdaresi (IRS), Monero'da işlem takibinin sağlanmasına yönelik açtığı 625.000\$ ödüllü ihalesini Integra FEC LLC ve Chainalysis Inc. Şirketlerine vermiştir (U.S. Internal Revenue Service, 2020).

- Blok Zinciri Teknolojisi Halen Tam Olarak Anlaşılmamıştır

Blockchain bir teknoloji olarak şu anda tam olarak anlaşılmamış ve tamamlanmamıştır. Blok zinciri, dağıtılmış defter teknolojisinin bir biçimi olsa da, kripto para birimi bu teknolojinin yalnızca tek bir uygulamasıdır. Teknolojinin kendisi için pek çok meşru kullanım durumu olabilir, ancak Attaran ve Gunasakeran (2019, s. 10-11) tarafından bu teknolojinin benimsenmesinin önündeki bazı engelleri detaylandırmışlardır. Attaran ve Günasekeran'a göre mevcut blok zinciri teknolojisi tam olarak bilinmiyor ve güvenilmiyor. Blok zincirinin tamamlanmadığı veya tam olarak anlaşılmadığı göz önüne alındığında,

kurumsal düzeyde uygulamayı birçok şirketin bütçesinin ötesinde büyük ve riskli bir yatırım haline getirmektedir.

Blok zincirinin benimsenmesinin önündeki önemli engellerden birisi de siber güvenlik açısından blok zincirinin yeteneklerinin tam olarak kanıtlanmamasıdır. Finansal uygulamalar olmasa bile, merkezi olmayan mülkiyet konuları, teknolojiyi benimsemek isteyen kurumsal düzeydeki aktörler için belirli yasal zorlukları çözmeleri gerekeceği anlamına gelmektedir. Bunların yanı sıra blok zinciri teknolojisinin en büyük eksisi olarak işlem hızı kapasitesi görülmektedir. Daha önceki veritabanı teknolojilerine kıyasla, Bitcoin örneğinde, bütün ağın İrlanda kadar elektrik tüketmesine rağmen sonuç olarak saniyede ortalama 7 işlem yapabilirken finans sektöründe liderlerden Visa saniyede 1700 işlem yapabilmektedir (Attaran ve Gunasekaran, 2019, s. 10-11).

Terör ve Diğer İlegal Aktivitelerin Finansmanında Kripto Paraların Rolü

Devlet destekli para birimlerine kıyaslandığında kripto para birimleri merkezi bir otorite tarafından desteklenmemektedir. TOR veya I2P gibi bazı araçlarla internette anonim kalmak daha kolay hale gelmiştir ancak kripto para söz konusu olduğunda gerekli olan teknik uzmanlık ihtiyacı artmaktadır. Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin çoğu kullanıcılarına sözde anonimlik sunabilmektedirler ancak bu fonlar anonim olarak edinilmiş veya bu bölümde açıklaması yapılacak olan karıştırıcılar aracılığıyla aklanmış olsa bile, bu kripto para birimlerini itibari para birimine dönüştürmek en büyük zorluk haline gelmektedir. Yasal düzenleyiciler için blok zincirlerini analiz etmek ve işlemleri izlemek için bir araç sunduğunu iddia eden Chainalysis Şirketi tarafından yayınlanan bir rapora göre, terörizmin finansmanında blok zincirinin kullanımı hala emekleme aşamasında iken, kara para aklama ve kripto paraların son dönemdeki popülerliklerinden faydalanarak hızlıca zengin olmak isteyenleri hedefleyen dolandırıcılar, blok zincirindeki suç faaliyetinin en büyük bölümünü oluşturur. Rapora göre 2020 Ağustos sonunda ABD Adalet Bakanlığı'nca yürütülen ortak operasyonla son verilen İzzeddin el-Kassam Tugayları'nın bağış kampanyası, blok zincirinde şu ana kadar görülmüş en sofistike terörizm finansmanı kampanyasını oluşturuyor (Chainalysis, 2020, s. 73).

Dark-web üstünde ateşli silahlardan çocuk pornosuna, uyuşturucudan sahte kimliklere kadar büyük bir kara borsanın varlığının yanı sıra, teröristlerin davalarına militan topladıkları ve eğitim materyalleri yayınladıkları bir yer haline gelmiştir (Weimann, 2016, s. 196). 2015 yılında ABD Hazine Bakanlığı'nın yayınladığı Terörün Finansmanı Risk Değerlendirme Raporunda kripto paraların mali işlemler yürütmek için çekiciliğine vurgu yapılmış ve terörist grupların bu yeni ödeme sistemlerini Amerika Birleşik Devletleri'nde toplanan fonları terörist gruplara ve onların ABD dışındaki destekçilerine transfer etmek için kullanması olasılığına dikkat çekilmiştir (U.S. Department of the Treasury, 2015).

2020 Ağustos ayında ABD Adalet Bakanlığı terörizm finansmanında kullanılan 155 Bitcoin hesabını ele geçirildiğini ve bu hesaplarla bağlantılı olarak üç farklı terörist gruba finansman sağlamak amacıyla oluşturulmuş yardım kampanyalarının durdurduğunu belirtmiştir. İzzeddin el-Kassam Tugayları'na bağış toplamak üzere oluşturulan ilk yardım kampanyasında ABD kolluk kuvvetlerince ele geçirilen bilgisayar ekipmanları, İzzeddin el-Kassam Tugayları sempatizanlarını belirlemek için kullanılmıştır. İkinci yardım kampanyasında ise El-Kaide ve buna bağlı örgütlerin "terörist hedeflerini ilerletmek için kripto para birimi

bağışları talep etmek için Telegram kanallarını ve diğer sosyal medya platformlarını kullanan bir Bitcoin kara para aklama ağı” işletilmekteydi (U.S. Department of Justice, 2020). Üçüncü kampanyada, Murat Çakar adında DEAŞ üyesi bir bilgisayar korsanı, Covid-19 salgını sırasında DEAŞ’ı finanse etmek için dünya çapındaki müşterilere sahte kişisel koruyucu ekipman satmayı planlıyordu. Dava dosyalarında geçen bazı Bitcoin adreslerinin açık kaynak istihbarat ile toplanan bilgilerle terörizmle bağlantılı oldukları kamuoyunca biliniyordu.

Bitcoin, yakın tarihe kadar suç dünyasında kullanılan tek kripto para ödeme aracıydı ancak Europol Raporu’na göre (2017, s. 13) son yıllarda suçluların Monero’yu benimsemeye başladığını belirtmiştir. Bitcoin’in şeffaf bir blok zincirinde olması, işlemlerin izlenmesini ve halka açık kayıt tutulması nedeniyle fidye veya kara para aklama gibi yasa dışı faaliyetlerle bağlantılı olan paraları ayırt etmeyi mümkün kılmaktadır. Kripto paralar arasında mikser görevi gören Tumblers adlı araç, lekelenmiş kripto paralardan etkin bir şekilde "lekeyi temizleyebilen" ve onları devlet destekli para birimleri ile takas etmelerini kolaylaştırmak için temiz paralarla karıştırabilen bir hizmet sunmaktadır. DarkLaunder, BitLaunder, CoinMixer ve CoinJoin gibi hizmetler, Bitcoin kullanıcılarına paralarını küçük bir ücret karşılığında temiz paralarla karıştırma olanağı sunmaktadır (de Balthasar ve Hernandez-Castro, 2017, s. 297-299).

Kripto para aklama süreci, kirliliği taşıyan kripto paralar olarak adlandırılanlarla karıştırılacak temiz kripto paraların akışına bağlıdır. Yasa dışı faaliyetlerde bulunmamış olsalar bile Bitcoin ağında anonimliklerini iyileştirmek isteyen kullanıcıların yanı sıra yasadışı faaliyetlerde bulunan ve bilinen cüzdan adresleri, devlet destekli para birimine dönüştürebilmek için bu hizmetleri kullanabilir. Hem temiz hem de ‘lekeli’ kripto paralar, karıştırma servisinin cüzdanında toplanır ve işlem onayından sonra, kullanıcılar kripto paralarını, seçtikleri bir zamanda işlem ve işlem ücretleri düşüldükten sonra belirledikleri yeni bir cüzdana alırlar. Karıştırma hizmetinin kullanılmasından sonra, eski Bitcoin cüzdanı atılabilir ve bu da işlemleri izleyen yetkililer için bir çıkmaz yaratır (de Balthasar ve Hernandez-Castro, 2017, s. 299). Ancak tüm süreç, bu hizmetlerin güvenilirliğini doğrulamak için gerekli teknik uzmanlığa sahip bireyler gerektirmektedir ve kripto paraların terörizmin finansmanında kullanımı bu kapsamda beyaz yaka suçluluğu olarak kabul edilmektedir.

Gizlilik odaklı kripto para birimleri, suçluların ve teröristlerin faaliyetlerini gizlice finanse etmeleri için mükemmel bir örtü sağlar. Anonimliğin yanı sıra, bu yasadışı kullanım durumlarında kullanılabilirlikleri için kripto para birimlerinin ihtiyaç duyduğu bazı temel faktörler vardır. Dion-Schwarz vd. tarafından yapılan çalışmada (2019, s. 23-31) kripto paraların özellikleri açısından terörist finansman faaliyetlerinde kullanılabilirliği incelenmiş ve kripto paraların altı ortak özelliği (anonimlik, kullanılabilirlik, güvenlik, geçerlilik, güvenilirlik, hacim) belirterek belirli yasadışı faaliyetlerde bu özelliklerin yeterliliklerini karşılamışlardır. Kripto para birimlerinin şu anda büyük çapta terörizmin finansmanı için yeterince güvenli olmadığı, çünkü siber uzayda buldukları için siber saldırılara karşı savunmasız olduklarını savunulmuştur. Bu kapsamda bir sonraki başlıkta, kripto para biriminde terörizmin finansmanını ve diğer yasadışı faaliyetleri aksatabilecek kripto para kullanımına karşı temel siber saldırılar ele alınmıştır.

Kripto Para Çerçevesinde Ortaya Çıkan Yasadışı Eylemlere Karşı Geliştirilebilecek Önlemler

Terörizmin ve kara para aklamanın finansmanında kripto para biriminin olası rolü üzerine yapılan araştırmalar, bu tür araçların daha yüksek bir teknik uzmanlık gerektirmesi nedeniyle, ancak terör örgütleri bu teknolojileri kullanmak için teknik kapasitelerini artırdıktan sonra bu araçların terörizmin finansmanında kullanımında bir artış görüleceği öne sürülmektedir (Brantly, 2014, s. 4). ABD Adalet Bakanlığı'nın yayımladığı dava raporuna göre İzzeddin el-Kassam Tugayları, El-Kaide ve IŞİD'in finansmanına yönelik başlıca kampanyaları teröristlerin bu teknik altyapıya ulaştığı yönündedir. Bu son bölümde, terörizmin ve diğer yasadışı faaliyetlerin finansmanında kripto para biriminin artan kullanımıyla mücadele etmek için alınabilecek önlemler ele alınacaktır. Yasal düzenlemelerin zorlukları ve suçluların kripto paraları devlet destekli paralara dönüştürmesinde zorluk yaşamayışı göz önüne alındığında, belli bir noktadan sonra kripto paralara yönelik devlet destekli aktörlerce olası siber saldırı ihtimali artacaktır.

Dion-Schwarz vd. tarafından kripto para birimlerinin aslında terörizmin finansmanında güvenilir bir yol olduğunun savunulduğu çalışmalarında (2019, s.38), *kripto para kullanımına karşı dört farklı siber saldırıdan bahsetmektedirler. Bunlar; anonimliği ortadan kaldırma, harcama engeli, hırsızlık ve sistemsel saldırılardır.* Anonimliği ortadan kaldırma yönteminde, kripto para kullanıcıların anonimliğinin ortadan kaldırılarak kimliklerinin belirlenmesi eylemi tarif edilmektedir. Harcama engeli yöntemi ise bazı harcamaların blok zincirinde engellenerek belirlenen yasa dışı aktivitelere karışmış hesapların blok zincirinde işlem yapmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Hırsızlık yönteminde ise kripto paraların tutulduğu cüzdanların özel anahtarlarının (private key) elde edilerek paraların başka hesaba geçirilmesi ve dolayısıyla çalınmasıdır. Son olarak sistemsel saldırı yöntemi ise bütün ağı sona erdirerek tüm kullanıcılar tarafından kullanılamaz hale getirilmesine yönelik alınan aksiyonların bütünüdür (Dion-Schwarz vd., 2019, s. 38). Bu sayılan siber saldırı ihtimalleri, kripto paralara ve blok zinciri teknolojisine güven duyulmamasının başlıca nedenleri arasında gelmektedir. Blok zincirinde işlemlerin geriye döndürülebilmesi ve destek alınabilecek bir otoritenin eksikliği, genel kullanım örnekleri için bu teknolojiyi çekici kılmamaktadır.

Bunlara rağmen, FATF kripto paraları para olarak görmemekte, sanal varlıklar olarak tanımlamaktadır. FATF raporunda (2020) kripto paraların sanal varlıklar olduğu ve bu varlıkları devlet destekli para birimleriyle değiş tokuş eden borsaları ise sanal varlık hizmet sağlayıcıları olarak nitelendirmektedir. FATF'in ortaya koyduğu yönergelerle göre bu hizmet sağlayıcılar ve kripto paraların transferini yapan finansal kurumlar, kara para aklama ve terörizmin finansmanına karşı önlem almakla yükümlüdürler. Aynı raporda ise FATF eşler arası (peer-to-peer, P2P) gerçekleştirilen ve bir sanal varlık hizmet sağlayıcısı veya finansal kuruluşunun kullanımı ve katılımı olmaksızın sanal varlıkların devrinin, revize edilmiş FATF Standartları kapsamındaki karaparanın aklanmasının önlenmesi ve terörizmin finansmanı ile mücadele (AML/CFT) yükümlülüklerine açıkça tabi olmadığı hükmü yer almaktadır (FATF, 2020, s. 16-17). Bunun anlamı, FATF'in, standartlarında bir değişikliğe gidebilmesi için eşler arası sanal varlık transferleriyle yapılan kara para aklama/terörizm finansmanı faaliyetlerinde riskin yeterli derecede yüksek olduğunu düşünmediğidir. Buna karşılık FATF'in blok zinciri teknolojisi tarafından sağlanan sanal varlıkların kara para aklama ve terörizmin finansmanında kullanabileceği riskini ciddiye aldığı söylenebilir.

Blok zinciri teknolojisi şu anda anlaşılabilir ve güvenilen bir teknoloji değildir ve FATF tarafından önerilen tüm yönergeler, yargı bölgelerinin yasama kabiliyetine bağlı olduğu için efektif denetim, devletlerin kendi iç kanunlarını ne kadar uygulayabildiğini bağlıdır.

Sonuç

Günümüzde uluslararası barış ve güvenlik için ciddi bir tehdit haline almış olan terörizm ve suç örgütlerinin illegal faaliyetlerinin finansman yapılarının tespiti ve mücadele edilmesinde para izinin takip edilmesi giderek zorlaşmaktadır. İlegal yapıların, finansman sağlamada ve para transferlerinde, tespit edilmesi zor hatta bazen imkânsız olan kripto paraları sıklıkla kullanmaya başladıkları görülmektedir. Diğer taraftan sanal varlıkların anonimliği ve sınır ötesi özellikleri illegal örgütler için çekici görünse de gerçekte blok zincirinde anonim kalmak için ileri düzeyde uzmanlığa ihtiyaç duyulması, blok zinciri teknolojisinin terörizmin finansmanında kullanımında bir caydırıcılık unsuru taşımaktadır.

Monero'nun geleneksel halka açık blok zincirlerinde kullanılabilen blok zinciri gözetim tekniklerine kesinlikle dirençli olması, işlemlerin izlenmesini zorlaştırmaktadır ancak Monerove ve Verge gibi çok daha gizlilik sağlayan alternatiflerin mevcut olmasına rağmen, Bitcoin'in blok zincirinde terörizmin finansmanı için hala yaygın olarak tercih edilen araçtır. Kirli kripto paralar ile temiz paraları karıştıran mikser programların kullanılmaya başlanmasının ise kirli paranın takibini imkânsız hale getirdiği görülmektedir.

Görülmektedir ki kullanıcı gizliliğini en önemli koşul olarak nitelendiren blok zincirlerinin illegal faaliyetlerin finansmanında kullanımına karşı geliştirilen yöntemler ve hukuksal altyapı yetersiz kalmaktadır. Sadece sanal varlıkların eşler arası transferi üzerine değil, aynı zamanda nakit paranın dijitalleşmesini sağlayan dağıtılmış defter teknolojisi ekosistemini daha iyi anlamak için akademisyenler, yazılım uzmanları ve mühendislerle blok zinciri teknolojisi üzerinde daha fazla ortak araştırmaya ihtiyaç duyulduğu gerçeği her türlü izahtan varestedir.

KAYNAKÇA

- Adenyanju, C. (17.05.2019). What Crypto Exchanges Do to Comply With KYC, AML and CFT Regulations. *Cointelegraph*, Erişim Tarihi: 22 Aralık 2020, <https://cointelegraph.com/news/what-crypto-exchanges-do-to-comply-with-kyc-aml-and-cft-regulations>
- Attaran, M., ve Gunasekaran, A. 2019. *Applications of Blockchain Technology in Business: Challenges and Opportunities*. Springer International Publishing.
- Brantly, A. (2014). Financing Terror Bit by Bit. *Combating Terrorism Center at West Point: CTC Sentinel*, 7(10), 1-20.
- Chainalysis. (2020). The 2020 State of Crypto Crime. *Chainalysis*. Erişim Tarihi: 12 Aralık 2020, <https://go.chainalysis.com/rs/503-FAP-074/images/2020-Crypto-Crime-Report.pdf>
- Chaum, D. (1983). Blind Signatures for Untraceable Payments. İçinde: Chaum D., Rivest R.L., Sherman A.T. (eds) *Advances in Cryptology*. Springer, Boston, 199-203.
- CoinMarketCap. (2021, **January**). Erişim Tarihi: 25 Ocak 2021, <https://coinmarketcap.com/>

-
- de Balthasar, T., ve Hernandez-Castro, J. (2017). An Analysis of Bitcoin Laundry Services. *Nordic Conference in Secure IT Systems*, Tartu:Estonia. s. 297-312. Erişim Tarihi: 25 Kasım 2020, <https://kar.kent.ac.uk/63502/193/An%20Analysis%20of%20Bitcoin%20Mixers.pdf>
- Dion-Schwarz, C., Manheim, D., ve Johnston, P. B. (2019). *Terrorist Use of Cryptocurrencies: Technical and Organizational Barriers and Future Threats*. Santa Monica:RAND Corporation. Erişim Tarihi: 25 Ekim 2020, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3026.html
- Engle, E. (2016). Is Bitcoin Rat Poison: Cryptocurrency, Crime, and Counterfeiting (CCC). *Journal of High Technology Law*, 16(2), 340-393.
- Europol. (2017). *Internet Organized Crime Threat Assessment (IOCTA)*. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2020. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2018/06/Internet-Organised-Crime-Threat-Assessment-IOCTA-Europol-2017.pdf>.
- FATF. (2020). *12-Month Review of the Revised FATF Standards on Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers*. Erişim Tarihi: 15 Aralık 2020. <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/12-Month-Review-Revised-FATF-Standards-Virtual-Assets-VASPS.pdf>
- Greenspan, G. (2017). *The blockchain immutability myth*. Private Blockchains.[blog] MultiChain. Erişim Tarihi: 05 Aralık 2020. <https://www.multichain.com/blog/2017/05/blockchainimmutability-myth>
- Harper, C. (25.06.2020). ISIS shuns Bitcoin, embraces privacy coin Monero for donations.Decrypt.co. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2020. <https://decrypt.co/33562/isis-shuns-bitcoin-privacy-coin-monero>
- Houben, R., ve Snyers, A. (2018). *Cryptocurrencies and Blockchain: Legal Context and Implications for Financial Crime, Money Laundering and Tax Evasion*. Strasbourg: European Parliament - Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies. Erişim Tarihi: 15 Kasım 2020. <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/150761/TAX3%20Study%20on%20cryptocurrencies%20and%20blockchain.pdf>
- Iansiti, M. ve Lakhani, K. R. (Ocak – Şubat 2017). The Truth About Blockchain, *Harvard Business Review* , 95:1, s. 118-127.
- Koerhuis, W., Kechadi, T., ve Le-Khac, N.A. (2020). Forensic Analysis of Privacy-Oriented Cryptocurrencies. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 33, 1-10.
- Lampert, L. (1998). The part-time parliament. *ACM Transactions on Computer Systems*,16(2), 133–169. Temmuz 2020. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/blockchain>
- Möser, M., ve Narayanan, A. (2019). *Effective Cryptocurrency Regulation Through Blacklisting*. s.1-24. Erişim Tarihi: 05 Ekim 2020. <https://maltemoeser.de/paper/blacklisting-regulation.pdf>
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. Bitcoin.org: Erişim Tarihi: 13 Ekim 2020. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
-

- Poskriakov, F., Chiriaeva, M., ve Cavin, C. (2020). *Blockchain Laws and Regulations 2021, 10 Cryptocurrency compliance and risks: A European KYC/AML Perspective*, Global Legal Insights (GLI). Erişim Tarihi: 13 Ekim 2020. <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations/10-cryptocurrency-compliance-and-risks-a-european-kyc-aml-perspective>
- Reyna, A., Martín, C., Chen, J., Soler, E., Díaz, M. (2018). "On blockchain and its integration with IoT Challenges and opportunities, *Future Generation Computer Systems*, 88, 173–190.
- Salami, I. (2017). Terrorism Financing with Virtual Currencies: Can Regulatory Technology Solutions Combat This?, *Studies in Conflict & Terrorism*, 41(12), 968-989.
- The Invisible Internet Project. (2018). *Intro-I2P*. Erişim Tarihi: 12 Aralık 2020. <https://geti2p.net/en/about/intro>
- U.S. Department of Justice. (13.08.2020). *Global Disruption of Three Terror Finance Cyber-Enabled Campaigns*. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2020. <https://www.justice.gov/opa/pr/global-disruption-three-terror-finance-cyber-enabled-campaigns>
- U.S. Internal Revenue Service. (20. 09.2020). *Pilot IRS Cryptocurrency Tracing Award Notice*. Erişim Tarihi: 10 Kasım 2020. <https://beta.sam.gov/opp/5ab94eae1a8d422e88945b64181c6018/view>
- U.S. Department of the Treasury. (2015). *National Terrorist Financing Risk Assessment*. Erişim Tarihi: 05 Kasım 2020. <https://www.treasury.gov/resource-center/terrorist-illicit-finance/Documents/National%20Terrorist%20Financing%20Risk%20Assessment%20%E2%80%93%2006-12-2015.pdf>
- Tramèr, F., Boneh, D., ve Paterson, K. G. (2019). *Remote Side-Channel Attacks on Anonymous Transactions*. Stanford University, 1-29, Erişim Tarihi: 05 Ekim 2020. <https://eprint.iacr.org/2020/220.pdf>
- Weimann, G. (2016). Going Dark: Terrorism on the Dark Web. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(3), 195-206.
- Yaga, D., Mell, P., Roby, N., & Scarfone, K. (2018). *Blockchain Technology Overview*. United States Department of Commerce: National Institute of Standards and Technology Internal Report 8202. Erişim Tarihi: 08 Kasım 2020. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1906/1906.11078.pdf>
- Yurdakul, A. (2019). Küreselleşme ve Yeni Vergi Cennetleri Sorunu: Kripto Para, *Küreselleşmenin Krizi Yeni Güç Dengeleri*, Eds. Murat Ercan, Ali Ayata. Efe Akademi Yayınları, s.411- 441.
- Zheng, Z., Xie, S., Dai, H.-N., Chen, X., ve Wang, H. (2018). Blockchain Challenges and Opportunities: A Survey. *International Journal of Web and Grid Services*, 14(4), 352-375.

SİBER MAĞDURİYET: KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA

Mustafa KARACA¹

Tuğba MUTLU²

Gamze GENCER³

Özet

Bilişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte yeni iletişim biçimleri ortaya çıkmış ve etkileşim şekilleri de değişime uğramıştır. Tamamı ile kullanıcıya yeni bir dünya sunan bilgi ve teknolojileri, bireylere hızlı bir biçimde istediği bilgiye ulaşma imkânı tanırken yüz yüze iletişimin yerini ise çevrimiçi ortamlar almıştır. İletişim çağı olarak adlandırılan bu yüzyılda, internet insanların hayatının her alanında nüfuz ederken aynı zamanda bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bunlardan biri yeni sanal dünyanın denetiminin zor olması olarak değerlendirilmektedir. Denetimsiz ve kimliksiz bir sanal ortam sunan internet ortamında kullanıcılar suç işlemeye ve suça maruz kalmaya başlamışlardır. Bu durumda siber mağduriyetin ve siber mağdurların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki her geçen gün internet ortamında tehdit, taciz ve hakaret gibi davranışların artış gösterdiği ve siber mağdurların çoğaldığı görülmektedir. Siber mağduriyet, internet ve akıllı cihazların toplumsal ve bireysel yaşam alanlarında kullanımının yoğun hale gelmesiyle birlikte küresel bir sorun haline gelmiştir. Siber mağduriyet, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak tehdit, taciz, hakaret gibi davranışlarda bulunan zorbanın mağduru fiziksel ve ruhsal olarak rahatsız etmesi ve bunun sonucunda mağdurun yaşamını olumsuz etkilemesi olarak tanımlanmaktadır. Siber mağdur ise bu sorunlu davranışlara maruz kalan kimse olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda Türkçe literatürde nispeten yeni olan ancak modern çağın küresel anlamda yükselen tehdidi olan bu kavramı daha derinlemesine tanımlamak amacıyla, siber mağduriyet üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışma kavramsal olarak ele alınmış ve literatüre tanımlayıcı katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siber Mağduriyet, Zorbalık, Siber, Mağduriyet, Teknoloji

CYBER VICTIMIZATION: A CONCEPTUAL STUDY

Abstract

With the rapid development of information technologies, new forms of communication have emerged and the forms of interaction have also changed. Information and technologies, which offer a completely new world to its users, allow individuals to quickly access the information they want, and online environments have replaced face-to-face communication. In this century, which is called the age of communication, while the internet penetrates all areas of people's lives, it also brings some disadvantages. One of them is considered to be difficult to control the new virtual world. In the internet environment, which offers an uncontrolled and anonymous virtual environment, users have started to be exposed to crime and crime. In this case, it has led to the emergence of cyber victimization and cyber victims. So much so that it is seen that behaviors such as threats, harassment and insults increase and cyber victims are increasing day by day. Cyber victimization has become a global problem with the increasing use of internet and smart devices in social and individual life areas. Cyber victimization is defined as the physical and mental disturbance of the victim by using information and communication technologies, such as threats, harassment, and insults, and as a result, negatively affecting the life of the victim. Cyber victim is defined as the person exposed to these problematic behaviors. In this context, evaluations have been made on cyber victimization in order to define this concept, which is relatively new in the Turkish literature but which is the globally rising threat of the modern age, in more depth. The study has been discussed conceptually and a descriptive contribution has been made to the literature.

Key Words: Cyber Victimization, Bullying, Cyber, Victimization, Technology

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafa_karaca@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8204-6154.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tugba.mutlu2@ogr.sakarya.edu.tr.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gamze_gencer@hotmail.com

Giriş

Teknolojinin hızla gelişmesiyle insanların yaşam şekilleriyle birlikte davranışları da değişmeye başlamıştır. İnsanların tüketim alışkanlıkları, alışveriş biçimleri, arkadaşlık ilişkileri, evlilikleri dahi bu gelişimden etkilenmektedir (Yaman ve Peker, 2012:820). Bilişim teknolojilerinin zirvesini yaşadığı bu yüzyılda, internet, cep telefonu gibi araçlar insanların yaşamında önemli bir yere sahip olmakla birlikte insanların bilgiye ulaşmasını, saklamasını ve paylaşmasını oldukça kolay hale getirmesinden dolayı her geçen gün kullanıcı sayısı artmaktadır (Ektiricioğlu, Arslantaş ve Yüksel, 2020:53). Bilişim teknolojilerinin hayatımıza olumlu katkıları yanı sıra birçok olumsuz durumu da beraberinde getirmektedir. Bu olumsuz durumlara zorbalığın mağdurları kızdırma, rahatsız etme, siber dolandırıcılık, sexting, iftira, yayma, kandırma, ve bireyleri taciz etmeleri örnek olarak verilebilmektedir (Güler ve Eroğlu, 2015:119). Birey bu dönemde teknoloji ile iç içe geçen bir yaşam şeklini benimsemektedir. Teknoloji ile yaşamayı öğrenen birey, teknoloji sayesinde dünyayı anlamaya başlamakta, kendini ifade edebilmekte ve çevresi ile iletişim kurabilmektedir (Çiftçi, 2018:1537). Bu gelişmeler doğrultusunda bilgi ve iletişim teknolojileri hayatın her alanında yenilikler ve kolaylıklar sağlayarak hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olmuştur (Akçay, 2013: 59). Karşı koyulamaz derecede ilerleyen teknoloji, akıllı cep telefonlarını dünyası olarak gören genç bireyler yetiştirmektedir. Ancak bilgi ve iletişim teknolojilerinin getirdiği yeniliklerin denetiminin olmaması bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır (Baker ve Kavşut, 2007:32). Bu denetimsizliğin ve hukuki boşluğun sonucunda siber zorbalarla karşı karşıya kalan siber mağdurlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İnternet daha geniş anlamıyla bilgi ve iletişim teknolojileri özellikle gençler arasında dosya alışverişi, fotoğraf, eğlenme, mesajlaşma, oyun oynama gibi amaçlar ile yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Vural ve Bat, 2010: 3349). Bununla birlikte siber mağdurlar ve siber zorbalık ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunlu davranışın nedeni ise bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerini problemleri kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Problemleri internet kullanımı ise kişinin interneti sosyal ve psikolojik yaşamında zorluk yaratacak derecede yoğun kullanımı ve kontrol altına alınamaması sonucu ortaya çıkan bir psikiyatrik sorun olarak ifade edilmektedir (Beard ve Wolf, 2001:379).

Bir iletişim aracı olarak sosyal medyanın kullanıcılarına birçok imkân sunmasıyla birlikte yeni arkadaşlar bulma, çevre edinme, iş bulma, sosyal ilişkiler kurmada bu teknolojik araçlardan yararlanılmaya başlanmıştır (Aydın, 2016:375). Bu doğrultuda sosyal medya kullanımının giderek arttığını ve bir yaşam biçimi haline geldiğini söylemek mümkün olmaktadır (Tasner, 2011:51). Ancak insanların etkin olduğu bir sistemde bunu avantaj olarak kullananların yanı sıra dezavantaj olarak kullananlar da olmaktadır. Kişisel verilerin güvenliği olmamakla birlikte bu ortamda bilgi takibi ve kontrolü yapmak oldukça zor olup paylaşılan verilerin hızlı yayılması nedeni ile engellenmesi pek mümkün olmamaktadır (Taş, 2014:67). Tüm bunların sonucunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin problemleri kullanımı siber zorbalığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kowalski ve Limber (2007) siber zorbalığı; bir sohbet tabanlı web ortamında, gizli çağrılar, virüslü mesajlar, rahatsız edici, hakaret ve tehdit içeren görsel, metin ve içerikler yoluyla gerçekleştirilen zorbalık olarak ifade etmektedir. Siber zorbalık internet ortamında kullanıcıları çeşitli yollar ile mağdur etmektedir. Siber mağdurlar psikolojik, sosyal, fiziksel ve akademik olmak üzere çeşitli alanlarda zorbalıktan etkilenmektedir (Tanrıku, 2018:78). Sosyal ilişkiler kurmada güçlük çekmeye başlayan birey, asosyalleşme, içe kapanma ve depresyonla birlikte bu sürecin sonunda intihara dahi

teşebbüs etmektedir. Tüm bunlara dayanarak sosyal medyada yaşanan gelişmelerin geleneksel zorbalık ve mağduriyet kavramlarının dışında nispeten yeni olan siber zorbalık ve siber mağduriyet kavramlarının ortaya çıkmasına neden olduğu ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde Büyük Bir Sorun: Siber Mağduriyet

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bu teknolojileri insanların kötü amaçlı kullanması ile birlikte geleneksel zorbalık siber zorbalara dönüşmüş ve bireylere siber mobbing uygulamalarının sonucunda siber mağduriyetler yaşanmaya başlamıştır (Polat ve Bayraktar, 2016:116). Siber mağduriyet; birey ya da grubun, özel ya da tüzel bir kişinin sanal ortamda rahatsız edilmesi ve bunun sonucunda maddi ve manevi olarak zarar görerek mağdur durumuna düşmesi olarak ifade edilmektedir (Arıca, Kınay ve Tanrıku, 2012:2). Bu kavram, siber zorbalığın ortaya çıkması ile görülmeye başlanmıştır. Bireylerin internet ortamı aracılığı ile kurduğu ilişkilerde, siber zorbalıkla karşılaşma ihtimali oldukça yüksektir (Dikmen ve Tuncer, 2017: 677). Yapılan çalışmalar incelendiğinde siber mağdurların sayısının her geçen gün arttığı görülmektedir. Zorbalık konusunda ilk bilimsel çalışmalar Olweus tarafından yapıldığı bilinmekte ve günümüzde halen zorbalık ile ilgili çalışmalar devam etmektedir (Gökler, 2009:514). Olweus (1993) ile başlayan ve bu zamana kadar zorbalık ile ilgili yapılan çalışmalarda dengesiz bir güç ve sürekli tekrar eden davranışlar ele alınmaktadır. Siber zorbalığa ise teknolojinin kullanımının eşitsiz bir güç ortaya çıkarttığına göstergesi olarak günümüzde sıkça rastlanmaktadır. Hinduja ve Patchin (2011), siber zorbalığı teknolojik araçlar kullanılarak bireylere zarar vermek için tekrarlanan davranışlar olarak ifade etmektedir. Bir diğer tanıma göre siber zorbalık iletişim teknolojileri kullanılarak bir kişi, grup, özel veya tüzel bir kişiliğe zarar vermek amacıyla gerçekleştirilen davranışlar bütünüdür (Arıca, Kınay ve Tanrıku 2012:4). Siber zorbalık, kurban seçtikleri kişilere diğer bir ifade ile siber mağdura zarar vermek için çeşitli yollar kullanmaktadır. Bu bağlamda siber zorbalık, bireyin görüntülerini çoğunlukla haberi olmadan çekmek ve bu görüntüleri bireyin izni olmadan sosyal medya hesaplarından yaymak, çevrim içi ortamlardan hakaret, şiddet ve taciz içerikli mesajlar göndermek ve kurban seçilen kişi ile ilgili kötü içerikli web siteleri kurmak, cinsel taciz gibi zorba davranışları kapsamaktadır (Baştürk Akça, Sayımer, Salı ve Ergün Başak, 2014:18). Bunun dışında siber zorbalık kişiyi rahatsız etme, iftira atma, tehdit etme, başka bir kimliğe bürünme, ifşa etme gibi farklı biçimlerde de ortaya çıkmaktadır.

Siber zorbalık, internet ortamında sosyal medya ağlarına fotoğraf ve video yüklemek, çevrimiçi ortamlarda mesajlar ile rahatsız etmek, e-posta, sms ya da rahatsız edici telefon aramaları ile yapılmaktadır (Çakmak ve Aktan, 2015:163). Bu sorunlu davranışlara maruz bırakılan kişi de siber mağdur olarak ifade edilmektedir (Akca ve Sayımer, 2017:10) Bu mağduriyetin önüne geçmek için insanların güvenli internet kullanmayı öğrenmesinin önemi oldukça büyük bir paya sahiptir. Problemler internet kullanımının sonucunda insanlar, ruhsal ve fiziksel açıdan zarar görerek siber zorbalığa maruz kalmakta bunun sonucunda ise kurbanlar, kısa veya uzun dönemli psikolojik ve sosyal sorunlar yaşayabilmektedir (Çiftçi,2018: 888). Campbell (2005), siber zorbalığın taşıdığı farklı belirli özelliklerden ötürü geleneksel zorbalığa nazaran kurbanda daha fazla psikolojik soruna yol açtığını ifade etmektedir. Siber zorbalık neticesinde mağdurlar, sosyal ilişkiler kurmakta zorlanma, korku, içe kapanma, çaresizlik, öfke, üzüntü gibi duygular yaşamakta ve öz saygısını yitirmekte akademik ve sosyal yaşamlarında başarısızlık ve mutsuzluk

yaşamaktadır (Kestel ve Akbıyık, 2016:845). Zorbalık neticesinde depresyona giren mağdur ailesi ve arkadaşlarıyla problem yaşamakta, çevresiyle iletişimi keserek kendini yalnız hissetmeye başlamakta ve kendine zarar vermektedir. Siber zorbalık mağdura karşı yapılmış etik (çoğu zaman hukuk) dışı bir davranıştır. Bireye ait verilerin kötüye kullanılması ve bireyin özel alanının ihlali ile mahremiyete saygı duyulması hakkı elinden alınmaktadır (Çiftçi, 2018:1541).

Korkmaz (2016) siber mağduriyet ile ilgili yaptığı bir araştırmada, kız öğrencilerin daha çok siber zorbalığa kalarak mağdur olduklarını belirtmiştir. Semerci (2017) ise siber zorbalık ile ilgili çalışmasının bir sonucu olarak siber zorba ve siber mağdur olmanın gün içerisindeki internet kullanımı süresi açısından önemli bir fark olmadığını belirtmiştir. Çetin ve arkadaşlarının (2010) çalışmasında ise kız öğrencilerde internet bağımlılığının artmasıyla siber zorba olma durumunun paralel olarak ilerlediği tespit edilmiştir. Siber zorbalık eylemleri hem zorba hem de mağdur açısından oldukça büyük sorunlara neden olmaktadır. Siber zorbalık eylemlerini gerçekleştiren kişiye siber zorba, bu eylemler sonucunda kurban seçilerek mağdur edilen kişiye ise siber mağdur denilmektedir. Siber zorbalık günlük yaşamda fiziki zorbalık ile benzerlik göstermektedir (Baker ve Kavşut, 2007: 33). Ancak internet teknolojilerinin hızla ilerlemesi ile bireylere karşı yapılan tehdit, baskı, taciz davranışları internet ortamında yapılmaya başlamıştır. Siber zorba internet ortamında bireye zarar verici davranışlarda bulunmaktadır. Siber zorbalar e-mail yoluyla, çevrimiçi ortamlarda mesajlar göndererek ve/veya rahatsız edici fotoğrafları sosyal hesaplarda paylaşarak zorba eylemlerini gerçekleştirmektedirler (Tamer ve Vatanarttıran, 2014:3). Siber zorbalık davranışı bir suç sayılmakta ve zorbaya bu eyleminden dolayı cezai yaptırım uygulanmaktadır (Çiftçi, 2018: 887). Siber zorba tarafından kırıcı mesajlar, lakap takma, küçük düşürme gibi davranışlarla mağdur olan birey ise davranış bozuklukları, içe kapanma, depresyon, sosyal kaygı ve en ciddi olanı ise intihar olan ağır psikolojik sorunlar yaşamaktadır (Mason, 2008:328). Siber zorbaların kullandığı yöntemler, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile mağduru rahatsız edici, küçük düşürücü mesajlar göndermek, geniş bir hedef kitlenin mağdurun kişisel bilgilerini ve görüntülerinin herkese açık şekilde göstermek, mağdurun şahsına yönelik ağır ithamlar içeren mesajlar göndermek olarak da açıklanmaktadır (Çivilidağ ve Cooper, 2013:500).

Siber zorbalar geleneksel zorbalar gibi fiziki bir güce sahip olmak zorunda değildir. Siber zorbalığı fiziksel ya da diğer adıyla geleneksel zorbalıktan ayıran özellikler zorbanın kimliğinin gizli kalması, fiziksel olarak bir gücün kullanılmaması, kurbanın yakınında olmak zorunda olmaması gibi faktörlerdir (Aslan ve Doğan, 2017:96). Geleneksel zorbalar itme, vurma, kavga gibi eylemlere eğilimli iken siber zorbalar bireyi teknolojik araçlar ile rahatsız etmektedir. Fiziki zorbalık anlık olarak gerçekleşirken siber zorbalık günün her saati çeşitli iletişim araçları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Siber zorbalıkta kurban ve zorba arasındaki ilişki yüz yüze olmamasına karşın, saldırıya uğrayan taraf psikolojik anlamda zarar görmektedir (Baker ve Kavşut, 2007:33). Sanal ortamda siber zorba tarafından rahatsız edilen kişiye kurban, kurban eziyet eden kişi ise siber zorba olarak adlandırılmakta, bazen kişi hem zorba hem kurban rolünde de olabilmektedir (Aksaray, 2011:409). Araştırmalar, siber mağduriyetin bireylerin hayatlarını olumsuz yönde ciddi bir şekilde etkilediğini göstermektedir (Güler ve Eroğlu, 2015:119). Gençler zorba davranışları daha sık şekilde göstermektedir (Peker, Eroğlu ve Çitemel, 2012:207). Gençler arasında siber zorbalığın yaygın olmasının sebebi, gençlerin zorbalığı eğlence amaçlı kullanması, zorbanın anonim olması ya da

farklı bir kimliğe bürünmesi, zorbalığı intikam için bir araç olarak görmesi, tehdit ve taciz içerikli mesajlar gönderebilme, mağdur ile yüz yüze iletişim süreci olmadığından empati duygusu geliştirememesi, sanal ortamda bireyi rahatsız ederek mağdur olmasından haz alma ve kontrol etme davranışları olarak ifade edilmektedir (Dilmaç, 2009:1295). Ancak zorbalık karşısında birey etkilenerek duygusal, sosyal ve psikolojik açıdan zarar görmektedir (Şahin, Sarı, Özer ve Er, 2010:258) .

Sanal ortamda gerçekleşen bir şiddet türü olan siber zorbalık sürecinde, zorba kimliğini mağdurdan saklayabilmekte ya da farklı bir kimliğe bürünebilmektedir (Öztuna, 2018:32). Bu süreçte zorbanın kimliğinin gizli kalması ve bulunamaması, davranışlarını sürdürmesi, mağduru bu süreçten etkilenimi ve ortaya çıkan psikolojik sorunlar mağduru yaşamını ağır şekilde etkilemektedir. Bu bağlamda internet kullanım alışkanlıkları, kullanılan sosyal medya platformları zorbalık ve mağdur olma açısından dikkat edilmesi gereken değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır. İnternet aracılığı ile erişilen sosyal medya platformları ya da web siteleri siber zorbalığa maruz kalma ve bunun sonucunda mağdur olma riskini barındırmaktadır (Aslan ve Doğan, 2017:103).

Bir davranışın siber zorbalık davranışı olabilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Yaman ve arkadaşları (2010), siber zorbalık davranışı zorba tarafından cep telefonu, bilgisayar gibi teknolojik araçlar kullanılarak yapılması ve bazı şartları sağlaması gerektiğini ifade etmektedir. Bu şartlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- **Süreklilik:** Zorbanın zorbalık davranışını sürekli göstermesi.
- **Planlılık:** Zorbalık davranışını önceden planlamak.
- **Acı Çektirme:** Zorbanın kişiye zarar vererek acı çektirmeye çalışması.

Zorbalık davranışlarına yurt dışından sonra Türkiye’de sık sık rastlanılmaya başlanmıştır. Siber zorbalık konusunda öncü çalışmalardan biri Erdur-Baker ve Kavşut (2007) ’a ait bir çalışmadır. Erdur-Baker ve Kavşut (2007) araştırma sonucunda 14-19 yaş aralığında teknolojiyi iyi şekilde kullanan dört öğrenciden birinin siber zorba olduğunu, üç öğrenciden birinin de siber mağdur olduğunu ifade etmiştir. Çetin, Peker ve Eroğlu 2010 yılında yaptığı bir çalışmada kız öğrencilerde internet bağımlılığının artması ile siber zorba olma olasılığının artmasının birbirine paralel olarak ilerlediğini ifade etmişlerdir. Bayram ve Saylı (2011) yaptıkları çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla siber zorbalık uyguladıklarını ifade etmiştir. Yaman ve arkadaşlarının (2013) yaptığı bir çalışmada ise cinsiyet ve farklı sosyoekonomik düzeyler açısından yapılan değerlendirmelerde siber zorba olma ve siber mağduriyete maruz kalma durumlarında fark bulunmadığı belirtilmiştir. Yurtdışında yapılan farklı bir çalışmada ise lisede öğrenim gören öğrencilerin karşılaştıkları zorbalık türleri, bir sınıf arkadaşını çevrimiçi bir gruptan çıkarmak, arkadaşı hakkında dedikodu çıkartmak veya iftira atmak, bu durumu sosyal hesaplarından yayınlamak, mağduru rahatsız edecek arama ve mesajlar gerçekleştirmek, kişinin kimliğine bürünmek, kişiyi istemediği görüntüleri kullanarak mağdur etmek, kötü duruma düşürmek olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de yapılan çalışmalarda ortaya çıkan çeşitli siber zorbalık türleri ise özel numaradan rahatsız etmek, cinsel içerikli telefon konuşmaları, tehdit ya da hakaret içeren mesajlar yollamak, mağduru çevrimiçi ortamlardan atılmasını sağlamak, e-mail adresini ele geçirmek ve virüslü mesaj ve içerikler göndermek olarak ifade edilmektedir (Altundağ, 2016:17).

Siber Zorbaların Sergilediği Davranışlar

Willard'a (2007) göre siber zorbalık türü olarak ele alınabilecek pek çok davranış bulunmaktadır. Siber zorbalık olarak kabul edilen bu davranışlar aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

- **Kızdırma (Flaming)** : Bireyi aşağılayıcı, tehdit ve şiddet içeren mesajların başkalarının da görebileceği çevrimiçi ortamlarda paylaşılmasıdır.
- **Rahatsız Etme (Harassment)** : Saldırganca ve sık tekrarlanan bir şekilde mağdura özel ve başkalarının göremeyeceği mesajların gönderilmesidir.
- **İftira (Denigration)**: Bir kişi hakkında yapılan ve kişinin saygınlığına zarar veren, doğru olmayan bilgilerin yayılması, dedikodu yapılması, başkalarına yollanması ya da başkalarının da görebilmesi için paylaşımına açılmasıdır.
- **Farklı Bir Kimliğe Bürünme (Impersonation)** : Bireyi mağdur etmek amacı ile zarar verecek içerikteki mesajları, zorbanın o kişinin kimliğine bürünerek paylaşmasıdır.
- **Dağıtma Ve Aldatma**: Bir kişi hakkındaki şahsi bilgilerin, görüntülerin, videoların internet ortamında başkaları tarafından ulaşılabilir biçimde dağıtılmasıdır.
- **Dışlama (Exclusion)** : Kişinin mağdur olma sonucunda kasıtlı bir biçimde çevrimiçi ya da farklı nitelikteki gruplardan ve sosyal medya platformlarından dışlanmasını ifade etmektedir.
- **Sexting**: Sahibinin izni olmadan cinsel içerikli görüntülerin sanal ortamda yayılarak kişinin mağdur edilmesidir.
- **Siber Taciz (Cyber-Stalking)**: Kişiyi zarar vermek ya da korkutmak için **sürekli** rahatsız edici, tehdit içerikli mesajların yollanmasıdır.
- **Mutlu Tokat (Happy Slapping)**: Kişiyi bir olayın içerisine sokarak veya mevcut bir saldırı görüntüsünü kaydederek, görüntüleri başkalarına yaymaktır.
- **CYBER-GROOMİNG**: Sanal ortamda ile güvene dayalı bir ilişki kurarak bireyi cinsel anlamda sömürmeye çalışmaktır.

Siber Zorbalığın Nedenleri

Siber zorbalık davranışının potansiyel nedenlerinden bazıları, intikam almak, can sıkıntısı, akran baskısı, kimliğin gizli olmasından dolayı yakalanamayacağını düşünmek, empati duygusunun gelişmemiş olması, kontrol mekanizması, kıskançlık, rahatsız etme isteği, eğlenceli bulma, psikolojik rahatsızlıklar, şiddete maruz kalma, dışlanma, haz alma, zorbalığı saygınlık olarak değerlendirmektir (Aktepe, 2013:33). Yapılan bir araştırmada ise siber zorbalık yapanların % 72' sinin birinden intikam almak ya da kendisine yapılan karşı misilleme yapmak için, % 22'sinin bunu eğlenceli bulduğu için, % 17'sinin bu davranışın birilerine zarar verdiğini düşünmedikleri için yaptıklarını, % 17 'sinin ise bunu neden yaptıklarını bilmediklerini belirtmişlerdir. Örneğin; Amerika'da yaşanan bir siber zorbalık olayında 9 yaşında bir kız çocuğu kurban seçilmiş evinde kullandığı bilgisayarından "seni öldürmeye geliyorum" gibi çeşitli tehdit içeren mesajlar almıştır.

Siber Mağdurlar Ne Yapıyor?

Günümüzde ciddi bir sorun olan siber zorbalık karşısında mağdur olan bireylerin zorbalığa karşı geliştirdikleri farklı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler; hiçbir şey yapmama, kimseye anlatmama, zorbayı davranışları konusunda uyarma, zorbalığa maruz kaldığı ortamdaki uzaklaşma, arkadaşına anlatma, zorbalığı engellemeye çalışma ve az görülen bir davranış olan aileye anlatma yöntemi tercih edilmektedir (Özer, 2014:5). Ailenin teknolojik gelişmeleri tam anlamıyla takip edememesi, cep telefonu ve bilgisayar gibi teknolojik aletlere yasak ya da sınırlama getirilmesi ve aşırı tepki verilmesinden korktuğundan dolayı kurban, zorbalığa uğradığını genellikle aile üyelerine anlatmamayı tercih etmekte ve bu durumu yakın arkadaşlarıyla paylaşmaktadır (Dikmen ve Tuncer, 2017:677). Siber zorbalığa maruz kalan ergen kişiler en çok arkadaşlarından yardım isterken en az öğretmenlerinden yardım istemektedir. Ailelerinin ise genellikle bu durumdan haberi olmamaktadır (Topçu, Erdur ve Çapa, 2008:645).

Siber Mağduriyet Ve Siber Zorbalığın Sonuçları

Siber zorbalığın ve siber mağduriyetin sonuçları cinsiyet açısından farklılık göstermektedir. Kadınlarda duygusal sorunlar temelinde iken, erkeklerde davranış bozuklukları ile ilgili bir problem olarak değerlendirilmektedir (Süslü, 2016:28). Bunun nedeni ise kültürümüzde kız cinsiyetinin daha uyumlu duygusal olarak tanımlanırken erkek cinsiyetinin daha saldırgan olarak ifade edilmesinden ve bunun normal olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Siber zorbalığın mağdurlar üzerinde yalnızlık, sosyal ilişkiler kurmakta zorlanma, öfkeli davranışlar sergileme gibi etkileri vardır (Tokunaga 2011'den akt. Aktepe 2013: 34). İsrail'de yapılan bir çalışma, siber zorbalık ve mağduriyetin yalnızlık ile de ilişkili olduğunu göstermektedir. Buna göre 13-16 yaş arasında ergenlerde siber mağdur olanların daha fazla yalnızlık ifade ettikleri ve depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Ancak siber zorbalık, çocuklar arasında, yetişkinler arasında ve farklı cinsiyetler arasında herhangi bir yaşta yaşanabilecek yaygın ve büyük bir problem olarak değerlendirilmektedir. (Karataş, 2011: 20). Serin 'in (2012) öğrenciler üzerinde yaptığı bir araştırmanın sonucu daha önce siber mağduriyet yaşamış öğrencilerin, daha önce hiç siber mağduriyet yaşamayanlara nazaran siber zorbalık davranışlarını daha sık ve kolay sergiledikleri yönündedir. Günümüzde siber zorbalık sonucu mağduriyet okullarda sıkça karşılaşılan bir sorun haline gelmesi nedeniyle yanlış internet kullanımı ve internette geçirilen sürenin önemi ergenler için oldukça büyüktür (Bingöl ve Tanrıku, 2014:4). Siber zorbalardan olumsuz davranışlara maruz kalan birey olumlu sosyal davranışlar göstermede sorun yaşamaya başlamaktadır (Summak, 2019:855). Arıcak'a (2009) göre siber zorbalık içerisinde zorba yahut kurbanda, zorbalığa maruz kalmamış olan bir kişiye göre daha sıklıkla düşmanca duygular ve psikotik gibi psikiyatrik bulgular gözlemlenmektedir. Yoğun ve problemlili internet kullanımının bir sonucu olarak kurulan sanal ilişkilerde mağduriyet yaşayan kurbanda, yalnızlık ve depresyon düzeyi artarak içine kapanmakta, yalnızlıktan ve sosyal hayata karışmaktan korkma gibi pek çok sendrom ortaya çıkmaktadır (Kestel ve Akbıyık, 2016:850). Akademik başarısızlıktan intihara kadar çok ciddi sonuçlar veren siber mağduriyet bireyde mutsuzluk, korku, aile ve çevreden soyutlanma, tedirginlik hali, öfke gibi pek çok olumsuz duyguya ve psikolojik sorunlara neden olmaktadır (Beran ve Li, 2005:269). Bu etkiler kişinin olayı kimseye paylaşmaması, siber zorbanın kimliğinin ortaya çıkmaması ile daha da artış göstermektedir. Siber zorbalığın

gerçekleştirebilmesi için zaman ve mekân kavramının öneminin olmaması ve zorbanın kimliğini kolayca gizleyebilmesi siber mağduriyetin etkisinin artmasına sebep olmaktadır (Blair, 2003:6). Alanyazın incelendiğinde siber mağduriyet ile fiziksel sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen az sayıda çalışma bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, İsveç'te ve Finlandiya'da yapılan çalışmalarda siber mağduriyet ile baş ağrısı, iştah azalması, uyku problemleri gibi psikosomatik sağlık problemleri ilişkili bulunmuştur. Akıllı cep telefonları gibi teknolojik araçların yaygınlaşması ve internete ulaşmanın kolaylaşmasıyla birlikte öğrenciler okullarda da gün içerisinde interneti iletişim kurma amacıyla yoğun biçimde kullanmaya başlamışlardır (Burnukara ve Uçanok, 2012:82). Bununla birlikte siber zorbalık olarak ifade edilen sanal şiddetin okullarda görülmeye başlanmıştır (Akbaba ve Eroğlu, 2013:107). Eğitim alanında önemli bir sorun olarak ortaya çıkan siber mağduriyetin özellikle ergen bireyler için okulun genel iklimini de olumsuz olarak etkilediğini bildiren çok sayıda çalışmalar bulunmaktadır. Hem siber zorbalık hem de mağdurlar okulda kendilerini huzursuz hissetmektedir. Ybarra ve Mitchell'in 2004 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde internet kullanıcısı olan ortaokul öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada öğrencilerin %20'sinin siber zorbalığa katıldıklarını veya tanık olduklarını, %4'ünün siber mağdur olduğu, %12'sininin zorbalık eyleminde bulunduğu, %3'ünün ise hem siber mağdur hem siber zorba olduğu ortaya çıkmıştır. Horzum ve Ayas (2011) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, benzer biçimde sınavla öğrenci alan Anadolu, Fen ve Sosyal Bilimler liselerinde siber zorbalık ve siber mağduriyetin daha yaygın olduğu belirtilmektedir. Bu liselere devam eden öğrencilerin akademik anlamda daha başarılı olmalarının teknoloji ve bilgisayar kullanımı konusundaki yeteneklerini olumlu yönde etkilediği ifade edilmektedir. Bu çalışma, bilgisayar kullanım becerilerinin yüksekliği ile siber zorbalık ve siber mağduriyet arasında anlamlı bir ilişki olduğunu vurgulanmaktadır. Ülkemizde ise son yıllarda okullarda siber zorbalık ile ilgili yapılan çalışmalar, siber zorbalık oranlarının %7 ile %28 arasında olduğunu göstermektedir (Taylan, Aydın ve Topal, 2017:43). Siber zorbalık ile ilgili araştırmalar genellikle okul çerçevesinde ele alınsa da okul dışında da siber zorbalığın ortaya çıkmaktadır (Tokunaga, 2010:278)

SONUÇ

İnternet çağının getirmiş olduğu teknolojik kolaylıklar, bilgi ve iletişim araçlarının kullanıcılarına sunduğu sınırsız olanakların yanı sıra denetimin zayıf olması ve kimliğin gizli kalması ile birçok olumsuz sonucu ortaya çıkartmaktadır. Bu dezavantajlardan bazıları siber zorbalık ve bunun sonucunda mağdur durumuna düşmek olarak ifade edilebilmektedir. İnternetin hız, kolaylık, eğlence, gündemi takip etme, iletişim kurma gibi çeşitli avantajlarını kullanmaya başlayan birey, yeni bir dünyaya adım atmış ve interneti gündelik yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir (Metli, 2017:9). Ancak internetin problemleri kullanılmasıyla birlikte günümüzde nispeten yeni, yaygın ve büyük bir tehdit unsuru olarak sanal ortamda siber zorbalık kavramı ortaya çıkmıştır (Arıkan, Işık, Ayaz ve Can, 2018:159). Alanyazın incelendiğinde zorbalık, okul psikolojisi ve akran zorbalığı üzerine odaklanılarak yapılan çalışmalar bugün yeni iletişim olanakları ve internet ile gelişmelerle hızlı bir yön değiştirmiştir. Geleneksel zorbalığın yerini alan siber zorbalık, çeşitli teknolojik araçlar kullanılarak sanal ortam üzerinden mağdura yapılan bir sanal şiddet türü olarak değerlendirilmektedir (Turan, 2017:33). Bu sanal şiddetin bir sonucu niteliğinde siber mağdurlar ortaya çıkmaktadır. Siber zorbalık mağdura isim takma, uygunsuz fotoğraf ve videolarını dağıtma, iftira atma, hakaret etme, dedikodu yayma, sosyal medya hesaplarını hacklemek ya da şifrelerini çalmak, spam

içeren mailler göndermek gibi saldırgan davranışlarda bulunmaktadır (Çimen, 2018:392). Bu süreçte siber mağduriyet yaşayan kurbanlar, psikolojik açıdan etkilenmektedir. Dolayısıyla ciddi bir psikolojik desteğe ihtiyaç duymaktadır (Demirtaş ve Karaca, 2018:32). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve bu teknolojilerin sağladığı kolaylıklardan dolayı sık kullanımı siber zorbalık davranışlarının da devam edeceğinin bir göstergesi niteliğinde değerlendirilmektedir (Gezgin ve Çuhadar, 2012: 99). İletişim çağı olarak adlandırdığımız dijital bağımlılığın gitgide arttığı günümüzde siber zorbalık ve mağduriyet gibi kavramlar internet temelinde küresel bir sorun haline gelmiştir. Günümüzde bireyler akıllı cep telefonu ve bilgisayar gibi teknolojik araçlara düşük maliyet ile sahip olurken internete de ucuz ve kolay erişir hale gelmişlerdir (Karaman ve Ünsal, 2017:63). Bu yaygın kullanım ve kolay ulaşılabilirlik içerisinde çocukları ve gençleri denetim altına almanın önemi ortaya çıkmaktadır. Bilgi ve iletişim teknoloji dünyasında bireyin önüne serilen avantajların bilinçsizce kullanımı, günümüzde siber zorbalık kavramının yaygın bir problem haline dönüşmesine neden olduğu düşünülmektedir. Zorbalık sonucunda birey dışlanma, korku, tedirginlik, dış dünyaya küsme gibi duygu durumları yaşamakta ve bu durum intihara teşebbüs ile sonuçlanabilmektedir (Hoff, ve Mitchell, 2009:655). Çift yönlü bir iletişim akışı içerisinde olan kişilerarası iletişimi sağlayan sosyal medya platformları da siber zorbalığın sıklıkla görüldüğü etkileşimli ortamlar olarak değerlendirilmektedir (McLoughlin ve Lee, 2007:3). Sosyal medya profillerinden kişinin bilgilerine, fotoğraf ve videolarına kolaylıkla ulaşılması ve bunun kötüye kullanılması ile kişi mağdur olmaktadır. Zorbanın mağdura sosyal medya üzerinden istediği zaman ulaşabilme imkânı ve kimliğini saklı tutabilmesi de zorbalık davranışının uzun bir süre devam edebileceğine işaret etmektedir. Zorbalık davranışının artması insanların sürekli korku ve stres içerisinde yaşamasına sebep olmaktadır. Siber zorbalık sonucu mağdur olan kişinin yaşam kalitesi düşmekte ve farklı eğilimler göstermektedir (Bayram ve Saylı, 2011: 144).

Sanal ortamda zorba kimliğini gizleyerek veya farklı bir kimliğe bürünerek çok sayıda kişiyi mağdur edebilmektedir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 65). Aynı zamanda milyonlarca kişiyi çeşitli paylaşımlar ile zorbalığa tanık edebilmektedir. Siber zorbalığın etkileri, sonuçları ve mağdur durumuna düşmemek için nelerin yapılması gerektiği ile ilgili farkındalık çalışmaları sık bir biçimde yapılmalıdır. Bu farkındalık çalışmalarında siber zorbaların kanunen cezai bir yaptırıma maruz kaldığı ve bunun bir suç olduğu konusunda gerekli bilgilendirmelerin yapılması bu suçun önüne geçmek adına önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. İnternet ve sosyal medya platformlarının kanunen denetiminin zor olması, yasal anlamda düzenlemelerin eksikliği ve etik kuralların belirsizliği gibi bazı sorunlar göz ardı edilmemelidir (Aktan ve Çakmak, 2015:173). Siber zorbalık ve bunun ışığında siber mağduriyet çok yönlü küresel bir problem olarak nitelendirilmektedir. Bu probleme bir çözüm niteliğinde doğru ve bilinçli internet kullanımı ve siber güvenlik konusunda eğitimlerin verilmesi öneri olarak sunulmaktadır. Güvenli kullanım ile uygulamaların geliştirilmesi, bireylerin bilgilendirilmesi ve siber mağduriyeti önlemek amacıyla çeşitli organizasyonların gerçekleştirilmesi, kamu spotları, çeşitli platformlarda içeriklerin oluşturulması bir bilinç geliştirme açısından önem arz etmektedir. Türkiye’de bu konuda yapılacak çalışmaların da hem literatüre hem de gündelik yaşama katkı sağlaması açısından müdahale niteliğinde önleyici ve bilgilendirici bir çerçevede ilerlemesi önemli olmaktadır.

Kaynakça

- Akca, E., Sayımer, İ., Salı, J. ve Başak, B. (2014). Okulda Siber Zorbalığın Nedenleri, Türleri ve Medya Okuryazarlığı Eğitiminin Önleyici Çalışmalardaki Yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Özel Sayı, 17-30.
- Akca, E. B. ve Sayımer, İ. (2017). Siber Zorbalık Kavramı, Türleri ve İlişkili Olduğu Faktörler: Mevcut Araştırmalar Üzerinden Bir Değerlendirme. *Online Academic Journal of Information Technology*, 8 (Özel Sayı-30), 2-20.
- Akçay, D. (2013). The Effects Of İnteraction Design in Mobile Publishing: Research On Newspaper Webpages Compality To Mobile Devices. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akıncı, B. ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, Cilt: 20, Sayı:5, 3348-3382.
- Aksaray, S. (2013). Siber Zorbalık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:2, 405-432.
- Aktan, E.ve Çakmak, V. (2015). Halkla İlişkiler Öğrencilerinin Sosyal Medyadaki Siber Zorbalık Duyarlılıklarını Ölçmeye İlişkin Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 160-174.
- Arıca, O.T. (2009). Üniversite Öğrencilerindeki Siber Zorbalık Davranışlarının Bir Yordayıcısı Olarak Psikiyatrik Belirtiler. *Eğitim Araştırmaları*, Sayı: 34, 167-184.
- Arıca, O., Kınay, H. ve Tanrıkulu, T. (2012). Siber Zorbalık Ölçeğinin İlk Psikometrik Bulguları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:17, 101-114.
- Arıca, O., Kınay, H. ve Tanrıkulu, T. (2012). Siber Zorbalık Ölçeğinin İlk Psikometrik Bulguları. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 1-6.
- Arıkan, G. D., Işık, I., Ayaz, V. ve Can, I. (2018). Siber Zorbalık ve Önlenmesi. *Sanal Alem/Medya Şiddeti*, 157-187.
- Akbaba, S. ve Eroğlu, Y. (2013). İlköğretim Öğrencilerinde Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Yordayıcıları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı:1, 105-122 .
- Akbıyık, C. ve Kestel, M. (2016). Siber Zorbalığın Öğrencilerin Akademik, Sosyal ve Duygusal Durumları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, Sayı:3, 844-859.
- Aktan, E. ve Çakmak, V. (2015). Halkla İlişkiler Öğrencilerinin Sosyal Medyadaki Siber Zorbalık Duyarlılıklarını Ölçmeye İlişkin Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 160-174.
- Aktepe, E. (2013). Ergenlerde Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet, *Yeni Symposium*. Sayı: 51, Cilt:1, 31-36.

-
- Altundağ, Y. (2016). Lise Öğrencilerinde Sanal Zorbalık ve Problemlı İnternet Kullanımı İlişkisi. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 27-43.
- Aslan, A. ve Doğan, B. (2017). Çevrimiçi Şiddet: Bir Siber Zorbalık Alanı Olarak “Potinss” Örneği. *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı :27, 95-119.
- Atik, G., Özmen, O. ve Kemer, G. (2012). Zorbalık ve Boyun Eğme Davranışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı: 1, 191- 208.
- Ayas, T. ve Horzum, M. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Sanal Zorba ve Mağdur Olma Durumu. *İlköğretim Online*, Cilt:11, Sayı:2, 370-378.
- Aydın, İ. E. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: Anadolu Üniversitesi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:35, 373-386.
- Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007), Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, Sayı: 27, 31-42.
- Barutçu, S. ve Tomaş, M. (2013). Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 5-24.
- Beard, K. W. ve Wolf, E. M. (2001). Modification İn The Proposed Diagnostic Criteria For İnternet Addiction. *CyberPsychology & Behavior*, Sayı: 4, 377-383.
- Beran,T. ve Li, Q. (2005). Cyber Harassment: A Study Of New Method For an Old Behavior, *Journal Of Educational Computing Research*, Cilt:32, Sayı:3, 265-277.
- Blair, R. J. R. (2003). Neurobiological Basis of Psychopathy. *The British Journal of Psychiatry*, Cilt:182, Sayı:1, 5-7.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). Okul Ortamı ve Sanal Ortamda Meydana Gelen Akran Zorbalığı Ne Ölçüde Örtüyor. *Türk Psikoloji Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:69, 81-96.
- Campbell, M.A. (2005). Cyber Bullying: An Old Problem İn A New Guise?. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, Cilt:15, Sayı:1, 68-76.
- Çivilidağ, A. ve Cooper, T. (2013). Ergenlerde Siber Zorba Ve Öfkenin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Niğde İli Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt:6, Sayı:1, 497-511.
- Bayram, M. ve Saylı, N. (2011). Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı. *Suç Önleme Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, 143-152.
- Bingöl, N. ve Tanrikulu, T. (2014). Siber Zorba Ve Mağdur Olma ile Algılanan Sosyal Destek Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 43, 1-8.
- Çetin, B., Akın, A. ve Eroğlu, Y. (2011). Koşullu Öz-Değer Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 410-426.

- Çiftçi, H. (2018). Siber Zorbalık Davranışları ve Siber Mağduriyet Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 6, 887-897.
- Çiftçi, H. (2018). Öğrencilerin Siber Mağduriyet Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:2, 1536-1567.
- Çimen, İ. D. (2018). Ergenlerde Siber Zorbalık, İnternet Aile Tutumu ve Aile İşlevselliğinin Etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Cilt:19 Sayı: 4, 397-404.
- Demirtaş, Ö. ve Karaca, M. (2018). Siber Mobbing: Kavramsal Çerçeve, Öncülleri Ve Sonuçları. *International Journal Of Entrepreneurship & Management Inquiries (Emi)*, Cilt:2, Sayı:2, 20-34.
- Dikmen, M. ve Tuncer, M. (2017). Akademisyenlerin Siber Zorbalığa Yönelik Algıları ve Mücadele Etme Yöntemleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, 675-686.
- Dilmaç, B. (2009). Sanal Zorbalığı Yordayan Psikolojik İhtiyaçlar: Lisans Öğrencileri İçin Bir Ön Çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Cilt:9, Sayı:3, 1291-1325.
- Dölek, N.(2002). İlk Ve Ortaöğretim Okullarındaki Öğrenciler Arasında Zorbaca Davranışların İncelenmesi Ve Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programının Etkisinin Araştırılması. *Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.*
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H. ve Yüksel, R. (2020). Ergenlerde Çağın Hastalığı: Teknoloji Bağımlılığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, Cilt:29, Sayı:1, 51-64.
- Eroğlu, Y. ve Güler, N. (2015). Koşullu Öz-değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber Zorbalık/Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, Cilt: 5, Sayı:3, 118-129.
- Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2011). Aileden ve Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek ve Siber Mağduriyet: Yapısal Eşitlik Modeliyle Bir İnceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 27, 1-20.
- Gezgin, D.ve Çuhadar, C.(2012). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 94-104.
- Gökler, R. (2009). Peer Bullying İn Schools. *Journal Of Human Sciences*, Cilt: 6, Sayı:2, 511-537.
- Hinduja, S. ve Patchin, W. (2011). Cyberbullying: An Exploratory Analysis Of Factors Related To Offending And Victimization. *Deviant Behavior*, Volume :29, Number:2, 129-156.
- Hoff, D. L. ve Mitchell, S. N. (2009). Cyberbullying: Causes, Effects, And Remedies. *Journal of Educational Administration*, Cilt:47, Sayı:5, 652-665.
- Karaman, G. ve Ünsal, H. (2017). Ortaokul Rehber Öğretmenleri, Bilişim Teknolojileri Öğretmenleri ve Yöneticilerinin Okullarda Yapılan Siber Zorbalık Çalışmaları Hakkındaki Görüşleri ve Siber Zorbalığın Önlenmesi Hakkındaki Önerileri. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 62-85.

-
- Kestel, M. ve Akbıyık, C. (2016). Siber Zorbalığın Öğrencilerin Akademik Sosyal ve Duygusal Durumları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 844-859.
- Kimberly L.M. (2008). "Cyberbullying: A Preliminary Assessment for School Personnel". Psychology in the Schools, Cilt: 45, Sayı:4, 323-348.
- Korkmaz, A. (2016). Siber Zorbalık Davranışları Sergileme ve Siber Zorbalığa Maruz Kalma Durumlarının Karşılaştırılması. TRT Akademi. Cilt:1, Sayı:2, 622-639.
- Kowalski, R. M. ve S. P. Limber. (2007). Electronic Bullying Among Middle Students. Journal Of Adolescent Health, Cilt:41, Sayı:6, 22-30.
- McLoughlin, C. ve Lee, M. J. (2007). Social Software And Participatory Learning: Pedagogical Choices With Technology Affordances In The Web 2.0 Era. Ascilite Conference, 2-5 December, Singapore.
- Metli, G. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve İnsani Değerleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Olweus, D. (1993). Bullying At School: What We Know And What We Can Do. Malden, MA Blacwell Publishers Ltd.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano & P. Slee (Eds.), The nature of school bullying: A cross national perspective (pp. 7-27). London and New York: Routledge.
- Özer, H. (2014). Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorba/Siber Kurban Yaşantıları. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:41, 1-17 .
- Peker, A., Eroğlu, Y. ve Çitemel, N. (2012). Boyun Eğici Davranışlar ile Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Arasındaki İlişkide Cinsiyetin Aracılığının İncelenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. Cilt:9, Sayı:1, 206-221.
- Pekşen Süslü, D. (2016). Lise Öğrencileri Arasında Benlik Saygısı, Anne, Baba ve Yaşlılarıyla İlişkilerde Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyet Üzerine Bir Araştırma. (Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Polat, Z. ve Bayraktar, S. (2016). Ergenlerde Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet ile İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi. Mediterranean Journal of Humanities, Cilt:5, Sayı:1, 115-132.
- Semerci, A. (2017). Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Mağduriyet Durumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:25, Sayı:4, 1285-1300.
- Serin, H. (2012). Ergenlerde Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet Yaşantıları ve Bu Davranışlara İlişkin Öğretmen ve Eğitim Yöneticilerinin Görüşleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Solmaz, B. ve Görkemli, N. (2012). Yeni Bir İletişim Alanı Olarak Sosyal Medya Kullanımı ve Konya Kadın Dernekleri Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 28, 183-189.

- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. ve Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, Cilt:7, Sayı:4, 23-32.
- Summak, M. (2019). Sosyal Ağlarda Siber Mağduriyet Deneyimleri ve Sosyal Kaygı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:16, 851-869.
- Şahin, M., Serkan, Ö. ve Er, S. (2010). Lise Öğrencilerinin Siber Zorba Davranışlarda Bulunma ve Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Görüşleri. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:21, 257-270.
- Tamer, N. ve Vatanartıran, S. (2014). Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Algıları. Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying, Cilt: 1, Sayı: 2, 1-20.
- Tanrikulu İ. (2018). Cyberbullying Prevention And İntervention Programs İn Schools: A Systematic Review. School Psychology International, 74-91.
- Taş, M. K. (2014). Pazarlama İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı: Sigorta Pazarına Bir Uygulama (Master's Thesis). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Taşner, M. (2011). Anında Pazarlama: Web 3.0 Pazarlama Kılavuzu, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Taylan, H. H., Aydın, F. ve Topal, M. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Sanal Zorba Olma Durumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Sakarya İli Örneği. Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying, Cilt:4, Sayı:1, 41-59.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following You Home From School: A Critical Review And Synthesis Of Research On Cyberbullying Victimization. Computers in Human Behavior, Cilt:26, 277-287.
- Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y. (2008). Examination Of Cyberbullying Experiences Among Turkish Students From Different School Types. CyberPsychology & Behavior, Cilt:11, Sayı:6, 643-648.
- Turan, S. G. (2013). Siber Akran Zorbalığı Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği. XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 37-44.
- Vural, Z. B. A., ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. Journal Of Yasar University, Cilt: 20, Sayı: 5, 3348-3382.
- Ybarra, M. ve Mitchell, K. (2004). Çevrimiçi Saldırgan / Hedefler, Saldırganlar ve Hedefler: İlişkili Gençlik Özelliklerinin Karşılaştırılması. Çocuk Psikolojisi ve Psikiyatrisi Dergisi, Cilt: 45, Sayı:7, 1308-1316.
- Yaman, E., Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2010). Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Yaman E., Eroğlu Y. ve Peker A. (2011). Başa Çıkma Stratejileriyle Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 56-78.

- Yaman, E., Karakülah, D. ve Dilmaç, B. (2013). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Değerlerini Yordayan İki Önemli Değişken: Siber Zorbalık Eğilimleri ve Okul Kültürü Arasındaki İlişki. Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt:11, Sayı: 26, 323-337.
- Yaman, E. ve Peker, A. (2012). Ergenlerin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyete İlişkin Algıları. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3, 819 -833.
- Yiğit, M.ve Seferoğlu, S. (2017). Siber Zorbalıkla İlişkili Faktörler ve Olası Çözüm Önerileri Üzerine Bir İnceleme, Cilt:4, Sayı:2, 13-49.
- Zengin, U. (2018). Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Mağduriyet ve Zorbalık. Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2-10.
- Willard, N. (2007). Cyberbullying And Cyberthreats. U.S.A: Research Pres.